

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV BOHEMISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

SPORT A VOLNOČASOVÉ AKTIVITY NA BŘEZÍCH ČESKOBUDĚJOVICKÝCH
ŘEK V DRUHÉ POLOVINĚ 19. A BĚHEM 20. STOLETÍ

Vedoucí práce: doc. PhDr. Josef Grulich, Ph.D.

Autor práce: Bc. Lucie Říhová

Studijní obor: Literárně-historická studia

Ročník: 2.

2014

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, 5. prosince 2014

Ráda bych poděkovala všem, kteří mi při psaní diplomové práce pomohli, především doc. PhDr. Josefu Grulichovi, Ph.D. za jeho vstřícný přístup, odborné vedení, trpělivost a veškerý čas, který mi věnoval.

ANOTACE

Předkládaná diplomová práce se na příkladu vybraných tělocvičných organizací a sportovních spolků zabývá proměnami vztahů česko-německého obyvatelstva v Českých Budějovicích v letech 1862–1945. Konkrétně se zaměřuje na vztahy mezi členy tělocvičné jednoty Sokol a Budweiser Turnverein, návštěvníky českobudějovických plováren a kluzišť a sportovce věnující se závodnímu plavání, krasobruslení a lednímu hokeji.

První část zasazuje zkoumání do širšího historického kontextu. Zaměřuje se na národnostní, politické a ekonomické proměny českobudějovické společnosti během 19. a 20. století a snaží se prokázat, že zdejší obyvatelé zastávali velmi liberální postoje k otázkám národnostního boje a politické radikalizace. Druhá část si klade za cíl doložit tolerantní vztahy českobudějovických Čechů a Němců v oblasti tělovýchovy a sportu. Sleduje, jakým způsobem se česko-německé konkurenční snahy promítly do činnosti sokolské a turnerské jednoty, jak ovlivnily návštěvnost a vybavenost sportovních zařízení na březích řek Vltavy a Malše a jakou roli hrály v udržování vzájemných závodních kontaktů mezi členy sportovních spolků.

ANNOTATION

Presented dissertation studies changes of relations between czech and german population in České Budějovice during the years 1862-1945 on the sample of physical education organisations and sport associations. The study is focused on the relations between members of the czech Sokol organization and german Budweiser Turnverein, also on local swimming pools and skating rinks visitors as well as athletes engaging in professional swimming, figure skating and ice hockey.

First part places the study into a broad historical context. It focuses on ethnic, political and economical changes of the local society during 19th and 20th century and tries to prove, that local folks were very liberal in the matter of ethnic fighting and political radicalization. Second part makes its goal to substantiate tolerance between czech and german inhabitants in the field of physical education and sport. It describes the manner in which the sokol and turner activities reflected the czech and german competitive efforts, the way these efforts affected attendance and equipment of sport facilities around the local rivers Vltava and Malše and what role did these efforts played in keeping mutual sport contest events alive.

Obsah

I. Úvod	8
I. 1. Vymezení tématu	8
I. 2. Charakteristika pramenné základny	16
I. 3. Nástin dějinného vývoje Českých Budějovic	21
I. 3. 1. Demografické a sociální změny v Českých Budějovicích	22
I. 3. 2. Národnostní a politické změny v Českých Budějovicích	25
I. 3. 3. Ekonomický vývoj Českých Budějovic	30
I. 3. 4. Spolkový život v Českých Budějovicích	35
II. Sport a volnočasové aktivity na březích českobudějovických řek	42
II. 1. Obecné souvislosti	42
II. 2. Turnerské hnutí	47
II. 2. 1. Budweiser Turnverein, Deutscher Turnverein Jahn Budweis	51
II. 3. Tělocvičná jednota Sokol	61
II. 3. 1. Sokol České Budějovice, Sokol Tyrš České Budějovice	65
II. 4. Koupání a plavání	75
II. 4. 1. Plovárny a koupaliště v Českých Budějovicích	76
II. 4. 2. Sportovní plavání v Českých Budějovicích	84
II. 5. Bruslení	88
II. 5. 1. Kluziště v Českých Budějovicích	91
II. 5. 2. Krasobruslení v Českých Budějovicích	94
II. 6. Lední hokej	96
II. 6. 1. Lední hokej v Českých Budějovicích	98
III. Závěr	105
IV. Obrazové přílohy	111
V. Seznam pramenů a literatury	126
V. 1. Archivní prameny	126

V. 2. Vydané prameny	128
V. 3. Internetové zdroje	129
V. 4. Periodika	129
V. 5. Literatura.....	129
VI. Seznam zkratk.....	138
VII. Seznam příloh.....	140
VII. 1. Tabulky.....	140
VII. 2. Textové přílohy	141
VII. 3. Obrazové přílohy	142

I. Úvod

I. 1. Vymezení tématu

Sport jakožto jedno z mnoha témat dějin každodennosti stál až doposud na okraji zájmu historiků. Valná většina publikací, které se věnovaly dějinám sportu a tělocvičným organizacím, omezovala svůj zájem na jeho historický vývoj a na sledování procesu emancipace pohybových aktivit v profesionální závodní záležitosti. Výsledkem těchto zkoumání byl přehled významných utkání, výkonů a sportovních osobností, v převážné většině se jednalo o práce populárně-naučného charakteru.¹ Historici se do této tematiky pouštěli jen okrajově a také na stránkách historických časopisů vycházely studie k této problematice pouze ojedinele. Práce, které by na pozadí sportu odhalovaly hlubší společensko-kulturní vazby, se v českém prostředí začaly objevovat až teprve v nedávné době.²

V rámci českých dějin tělovýchovy vytvořilo významný okruh zkoumání sokolské hnutí, neboť nabízelo velký badatelský potenciál. Sokol v mnoha ohledech přesáhl rámec pouhého tělocvičného spolku, povýšil sport a tělesnou výchovu na vyšší společenskou a vlasteneckou záležitost, významným způsobem se také podílel na vzdělávání svých členů a neméně důležitá byla i jeho účast na politickém životě národa. V bohatém spektru literatury věnující se této tematice vynikly například práce Marka Waice a Jana Borise Uhlíře, v rámci nichž byl vývoj Sokola sledován na pozadí politických událostí, a to nejen u nás, ale i v zahraničí.³ Tyto velmi fundované práce se zasloužily o objasnění přínosu sokolského hnutí k národně-emancipačním snahám našich předků a jeho vlivu na socializaci a mravní a kulturní výchovu jedinců. Vzhledem ke své rozsáhlosti ale nemohla být tato problematika plně pokryta. Práce tak nechaly dostatek prostoru pro nová zkoumání, což doložila i nedávno vydaná monografie *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*, která byla z velké části postavena na dosud historicky neinterpretovaných pramenech a dobovém tisku.⁴ Zajímavý pohled na otázky vzniku a vývoje sokolského hnutí nabídla rovněž práce Pavla Kosatíka.⁵

¹ Michal NINGER – Jiří KOLIŠ, *Český sport (1862-1914)*, Kladno 2003; Václav PACINA, *Sport v království českém*, Praha 1986; Jiří SOMMER, *Dějiny sportu. Sport našich předků*, Olomouc 2003.

² Martin PELC, *Konstrukce sportu jako maskulinní domény: příklad alpinismu*, in: Taťána Petrasová – Pavla Machalíková (edd.), *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století*. Plzeň, 26. – 28. 2. 2009, Praha 2010, s. 149.

³ Marek WAIC (ed.), *Sokol v české společnosti 1862–1938*, Praha 1997; TÝŽ (ed.), *Sokol. Jeho vznik, vývoj a význam: mezinárodní konference, Praha, září 1997: sborník příspěvků*, Praha 1998; Jan B. UHLÍŘ – Marek WAIC, *Sokol proti totalitě 1938–1952*, Praha 2001.

⁴ M. WAIC, *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*, Praha 2013, s. 13.

⁵ Pavel KOSATÍK, *České snění*, Praha 2010.

Dalším významným tématem historiografie tělesné kultury se stala otázka německých tělocvičných spolků a sportovních organizací v českých zemích. Tomuto tématu se rozsáhle věnoval německý historik Andreas Luh.⁶ Ve své práci se zabýval historií turnerského hnutí v meziválečném období. Velmi dobře zasadil zkoumané téma do poměrů Československé republiky a do vztahu se sokolským tělocvičným hnutím. Vzhledem k tomu, že byla práce založena spíše na obecném pohledu, rozsah zkoumané problematiky nedovolil soustředit se na konkrétní příklady. Dané téma doplnily také sborníky Marka Waice, který oslovil řadu historiků z České republiky i ze zahraničí a sestavil práce srovnávající vznik, vývoj a činnost českých a německých tělocvičných organizací nejen na našem území.⁷ Sborníky nevytvořily zcela vyvážený obraz vývoje německého tělocvičného a sportovního hnutí, což způsobila skutečnost, že vznik a vývoj jednotlivých organizací neprobíhal vždy stejně. Jasně ale ukázaly, jakým způsobem se tělovýchova a sport podílely na utváření společnosti a národní identity a také, jak se tyto skutečnosti v různých oblastech odlišovaly.

Vedle tělocvičných spolků se zde vyvíjel také individuální sport. Potřeba soutěžního měření sil jednotlivých sportovců vedla ke vzniku mezinárodních organizací a prezentaci jednotlivých států na celosvětové scéně. Jejich vrcholem se pak následně stala olympijská klání. Také ta tvořila pro svůj politický podtext důležitou součást badatelského zájmu. Vedle prací založených na širším faktografickém poznání zahrnujícím rozsáhlý časový a prostorový horizont,⁸ vznikla i řada samostatných příspěvků věnujících se jedné z mnoha otázek této problematiky.⁹

Do popředí zájmu se v poslední době začala dostávat také otázka sportu a žen. Sborník uspořádaný českými historiky Jitkou Schůtovou a Markem Waicem pomohl přiblížit vývoj ženského sportu u nás i v zahraničí.¹⁰ Přínosem této publikace se stalo zejména naznačení možných cest zkoumání žen ve sportu. Podobně jako většina prací na toto téma, se také statě této publikace zaměřily převážně na počátky ženské

⁶ Andreas LUH, *Deutscher Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik: vom völkischen Vereinbetrieb zur volkspolitischen Bewegung*, München 2006.

⁷ M. WAIC (ed.), *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*, Praha 2004; TÝŽ (ed.), *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*, Praha 2007.

⁸ František KOLÁŘ – Pavel HLADÍK – Hana HAVRÁNKOVÁ – Jiří KÖSSL – Marek WAIC, *Český olympismus: 100 let*, Praha 1999.

⁹ Anna HOGENOVÁ (ed.), *K problematice jinakosti. Sport, olympismus, nacionalismus a sjednocení Evropy*, Praha 2001; Jiří KÖSSL – Marek WAIC, *Češi a Čechoslováci v mezinárodním olympijském hnutí*, in: M. Waic (ed.), *Češi*, s. 121–128.

¹⁰ Jitka SCHŮTOVÁ – Marek WAIC (edd.), *Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších střeoevropských zemích*, Praha 2003.

tělovýchovy a pohlížely na sport jako na nástroj ženské emancipace.¹¹ Tato problematika je bezesporu zajímavá, neboť sport a pohybové aktivity žen a dívek narážely ve svých počátcích na řadu překážek. Větší pozornost by si ale jistě zasloužila i řada dalších témat, například otázka, jakým způsobem docházelo ke genderovému kódování ve sportu a na základě jakých důvodů byly ženy z některých sportovních odvětví vylučovány.¹²

Vedle ucelených prací vznikla i řada velmi podnětných studií věnujících se sportu v rámci otázek souvisejících s širší společensko-kulturní tematikou 19. a 20. století. Díky tomu v nich bylo možné ukázat blízký vztah sportu ke každodennímu životu a jeho provázanost s ním. Zasazení těchto zkoumání do mimosportovní tematiky ale znemožnilo jejich hlubší kontextuální analýzu ve vztahu k obecnému vývoji sportu a tělovýchovy.¹³

Se stejným záměrem zkoumat sociální, kulturní a politické souvislosti sportu a společnosti vznikala také předkládaná diplomová práce. Věnována byla činnosti vybraných českobudějovických tělocvičných organizací a sportovních spolků a jejich zasazení do česko-německých vztahů ve městě. Předmětem zájmu se stal historický vývoj organizovaných sportovních a volnočasových aktivit úzce souvisejících s místními vodními toky. Sportovní příznivci se scházeli podél břehů, aby sledovali pravidelně pořádané závody v plavání, potápění, krasobruslení či utkání v ledním hokeji. V těsné blízkosti zdejších vodních toků se také nacházela hlavní centra nejdůležitějších tělocvičných spolků ve městě Turnverein a Sokol, které našly u soutoku

¹¹ Jan ŠTUMBAUER – Daniela ŠTUMBAUEROVÁ, *Vznik a počátky naší ženské tělesné výchovy*, Sborník tělesné výchovy a sportu 2, 1996, s. 18–29; Jitka RAUCHOVÁ, „...a žižkovské sokolky svlékly punčochy a zuly cvičky...“. *Počátky tělovýchovné rytmiky v českých zemích*, in: Dagmar Blümllová – Petr Kubát (edd.), *Čas zdravého ducha v zdravém těle: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, České Budějovice 2009, s. 447–454; Dalibor STÁTNÍK, *Sport jako předpoklad ženské emancipace podle dr. Jaromíry Hüttlové*, in: D. Blümllová – P. Kubát (edd.), *Čas*, s. 407–423; Lucie SWIERCZEKOVÁ, *„Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme také u nich vidět silného ducha a silné zdravé tělo“ aneb Žena-sportovkyně po roce 1850 do vzniku Československa*, in: Milan Vojáček (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*, Praha 2007 s. 243–250.

¹² M. PELC, *Konstrukce*, s. 149–156.

¹³ Kromě již zmíněných jsou to také Andrea POKLUDOVÁ – Hana SVATOŠOVÁ, *Turneři, sokolové a obecní samospráva (Opava, Olomouc, Praha)*, in: T. Petrasová – P. Machalíková (edd.), *Tělo*, s. 59–70; Jiří POKORNÝ, *Sokol*, in: Kristina Kaiserová – Jiří Rak (edd.), *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914*, Ústí nad Labem 2008, s. 375–396; Jiří RAK, *Péče o tělo vlastencovo*, in: T. Petrasová – P. Machalíková (edd.), *Tělo*, s. 46–50; Roman ŠINKOVSKÝ, *Židovské tělocvičné hnutí do roku 1918*, in: Petr Pálka (ed.), *Židé a Morava. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 11. listopadu 2009, Kroměříž 2010*, s. 170–180.

řek vhodné místo pro vytvoření svého zázemí a pořádání významných spolkových slavností.

Mohlo by se zdát, že už byla daná problematika popsána dostatečně. Komplexní historii tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích zpracoval v několika samostatných pracích a řadě statí Jan Štumbauer.¹⁴ Jeho texty vynikly širokým pramenným poznáním archivních fondů, dobových periodik a dalších relevantních pramenů a literatury i velkým počtem sledovaných subjektů. Také jeho studenti se v rámci svého studia na katedře tělesné výchovy věnovali některým ze sportovních a tělovýchovných zařízení ve městě.¹⁵ Jednalo se o práce výrazného dokumentačního charakteru, založené na přímé historické metodě. Při jejich zpracování byl kladen důraz především na faktografické údaje, data událostí a výsledky sportovních utkání. Metoda ryzího popisného pozitivismu ale vedla k absenci zasazení dané problematiky do politicko-sociálního kontextu a z něho vycházejících souvislostí. V práci Víta

¹⁴ Jan ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích od poloviny 19. století do roku 1938*, Praha 1995 (habilitační práce FTVS UK); TÝŽ, *Dějiny německé spolkové tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích od poloviny devatenáctého století do roku 1945*, České Budějovice 2014; TÝŽ, *Vznik a vývoj německé spolkové tělesné výchovy v Českých Budějovicích do roku 1918*, in: M. Waic (ed.), *Češi*, s. 207–214; TÝŽ, *Nástin historie německého sportu v Českých Budějovicích*, Jihočeský sborník historický (dále jen JSH) 64, 1995, s. 124–130; TÝŽ, *Tělesná výchova žen v tělocvičné jednotě Sokol I České Budějovice do roku 1938*, in: J. Schütová – M. Waic (edd.), *Tělesná výchova*, s. 145–154; TÝŽ, *Příspěvek k historii českobudějovických plováren a koupališť před rokem 1938*, JSH 62, 1993, s. 169–174; TÝŽ, *Příspěvek k historii českobudějovického Orla*, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech (dále jen Výběr) 31, 1994, č. 2, s. 97–102; TÝŽ, *Nástin vývoje českobudějovické kopané v letech 1919–1938*, Sborník tělesné výchovy a sportu 3, 1997, s. 5–27; Jan ŠTUMBAUER – Gustav BAGO, *Vývoj sportovní gymnastiky v Českých Budějovicích od poloviny 50. let do současnosti*, Sborník tělesné výchovy a sportu 3, 1997, s. 28–36; TÝŽ, *Příspěvek k historii ostrostřeleckého sboru a počátků střelectví v Českých Budějovicích*, *Studia Kinanthropologica* 12, 2011, č. 1, s. 59–67; Jan ŠTUMBAUER – Vlasta KURSOVÁ, *Počátky a vývoj lehké atletiky v Českých Budějovicích do roku 1945*, Sborník tělesné výchovy a sportu 4, 1998, s. 33–54; Jan ŠTUMBAUER – Alena LINHARTOVÁ, *Počátky a vývoj lyžování v Českých Budějovicích do roku 1918*, Sborník tělesné výchovy a sportu 4, 1998, s. 55–61.

¹⁵ Z prací vztahujících se ke zvolenému tématu Jiří BLAHOUT, *Historie tělovýchovných zařízení v Českých Budějovicích*, České Budějovice 2001 (diplomová práce KTVS PF JU); Jana ČÁNIKOVÁ, *Historie plavání a plaveckých sportů v Českých Budějovicích*, České Budějovice 1992 (diplomová práce KTVS PF JU); Tereza CHAROUZKOVÁ, *Historie české tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích od roku 1938 do roku 1945*, České Budějovice 2004, (diplomová práce KTVS PF JU); Martina KREJČOVÁ, *Historie vodního slalomu a sjezdu v jižních Čechách*, České Budějovice 1995 (diplomová práce KTVS PF JU); Ladislav LÁD, *Historie německého sportu v jižních Čechách*, České Budějovice 1998 (diplomová práce KTVS PF JU); Martin PRAŽÁK, *Historie ledního hokeje a krasobruslení v Českých Budějovicích*, České Budějovice 1991 (diplomová práce KTV PF JU); Pavel ŠÍP, *Historie rychlostní kanoistiky a veslování v jižních Čechách*, České Budějovice 1995 (diplomová práce KTVS PF JU); Tibor VARGA, *Historie jachtingu, windsurfingu a sportovního letectví v Českých Budějovicích*, České Budějovice 1993 (diplomová práce KTVS PF JU); Lukáš VOŠMIK, *Historie plaveckých sportů v jižních Čechách*, České Budějovice 1999 (bakalářská práce KTVS PF JU); TÝŽ, *Vývoj plaveckých sportů v Jihočeském kraji od počátku do současnosti*, České Budějovice 2002 (diplomová práce KTVS PF JU).

Somra,¹⁶ věnované německé spolkové tělesné výchově v jižních Čechách do roku 1945, a zvláště pak v práci Martina Kopačky,¹⁷ zabývající se historií jihočeských sokolských jednot v letech 1938–1952, byla politické a národnostní situaci v Českých Budějovicích věnována jistá pozornost. Jejich bádání ale danou problematiku jen nastínilo, nikoli se jí plně věnovalo.

I přes značně zpracovaný obraz historie českobudějovického sportu a tělovýchovy se tak stále nabízela možnost jej blíže dokreslit, zpřesnit a rozšířit. Cílem předložené diplomové práce nebylo podat úplný přehled veškerého sportování ve městě ani se podrobně zabývat celou historií spolků a jednot, jejichž činnost se vztahovala k českobudějovickým říčním tokům. Ve středu badatelského zájmu stanula hlavně otázka kontextu zdejšího sportování s politickým, hospodářským a národnostním vývojem českobudějovické společnosti s důrazem na problematiku česko-německých vztahů. Sport a volný čas se v průběhu 19. století staly důležitou součástí běžného života a prostoupily jej v mnoha rovinách. Participace na tělesné kultuře měla (a doposud má) silný kulturní a společenský rozměr. Stát se členem některého ze sportovních spolků, vydat se v létě na plovárnu a v zimě na kluziště, to vše znamenalo mnohem víc než pouhý zájem o sportování. Mnohem častěji to představovalo důležitou společenskou událost, jejímž prostřednictvím člověk vyjadřoval svůj společenský status nebo vlastenecký postoj. Zvláště pak to platilo pro obyvatele mnohonárodnostních měst, mezi něž patřily i České Budějovice.

Stěžejním bodem celé práce bylo hledání odpovědi na to, jakým způsobem se česko-německá dvojakost zdejšího obyvatelstva promítla do vzniku a utváření českobudějovického sportu a naopak. Jan Štumbauer došel ve svém zkoumání historie česko-německých tělocvičných a sportovních spolků k závěrům, že řada z nich se vyznačovala neochotou k výrazné národnostní radikalizaci a ani mezi zdejší turnerskou a sokolskou jednotou nebyla vzájemná nevraživost imanentní, „*ale byla výsledkem vnějšího tlaku jejich okolí, zejména místního německého a českého tisku.*“¹⁸ Obě jednoty se silně podílely na posilování národnostního boje a vymezování se proti všemu německému či nečeskému. V řadě českých měst ale vedla jejich činnost ke vzájemným střetům a v některých případech dokonce i k násilnostem. Odlišnost českobudějovické

¹⁶ Vít SOMR, *Historie německé spolkové tělesné výchovy, organizované turistiky a mládežnického hnutí zaměřeného na TVS v jižních Čechách*, České Budějovice 2000 (diplomová práce KTVS JU).

¹⁷ Martin KOPAČKA, *Historie Sokola na Českobudějovicku v letech 1938–1952*, České Budějovice 2004 (diplomová práce KTVS PF JU).

¹⁸ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny německé*, s. 166, 172.

situace od většiny dvounárodnostních měst se stala podnětem k tomu provést hlubší analýzu dané problematiky a nalézt konkrétní doklady toho, jak se národnostní radikalizace do českobudějovických tělocvičných a sportovních spolků a potažmo i do celé společnosti promítla.

Nejsilnější národnostní vymezení se dalo očekávat v případě spolku Sokol České Budějovice a Budweiser Turnverein. Jak už bylo naznačeno, obě jednoty stály na stejném ideologickém základě národnostní segregace. Prostřednictvím jejich aktivit docházelo k emancipaci českobudějovických Čechů a stejnou měrou i k obranným reakcím německého obyvatelstva. Aktivity obou spolků rovněž napomáhaly k posilování národního sebevědomí a k bojům proti nepřátelské straně. Ve městě, kde do začátku 20. století převládal vliv německého etnika, se rozvoj české tělovýchovy musel vyrovnávat s řadou překážek. Po první světové válce se pak situace otočila a ve znevýhodněné pozici se ocitl německý spolek. Oběma tělocvičným hnutím se od počátku dostávalo bohaté podpory z řad společenských a politických elit, které tehdy představovaly největší zastánce národnostního boje. To vše ovlivňovalo nejen postavení obou spolků ve společnosti, ale i jejich vzájemné vztahy.

Další sledovanou oblastí byla českobudějovická sportovní zařízení, konkrétně plovárny a kluziště. Během sledovaného období vznikla na obou českobudějovických řekách řada říčních plováren (německá, městská, sokolská, vojenská) a v zimě se při dostatečně silném ledu nadšeně bruslilo hned na několika kluzištích. Také do provozu těchto podniků, jejich vybavenosti a oblíbenosti se promítly zdejší národnostní vztahy. Některé z nich zřizovali a spravovali sokolové či turneři. V jejich případě tak bylo možné očekávat národnostní vyhraněnost a konkurenční snahy. Ve městě ale fungovala i zařízení provozovaná městskou správou. Bylo tedy nutné zjistit, zda se také do provozu těchto podniků odrazily národnostní boje zdejšího obyvatelstva, nebo jestli představovali neutrální půdu. Vzhledem k tomu, že plovárny i kluziště navštěvoval velký počet návštěvníků pocházejících z celého sociálního spektra zdejší společnosti, bylo možné přisoudit závěrům z tohoto zkoumání velkou výpovědní hodnotu.

Poslední sférou, které se zkoumání věnovalo, byl závodní sport. V návaznosti na sledovaná sportovní zařízení byla pozornost soustředěna na plavání, krasobruslení a lední hokej, neboť jim se věnovali zdejší sportovci obou národností. Charakter sportu a jeho přirozená cesta vývoje vedly k co nejbohatším a nejširším stykům, a tedy i k narušování národnostních bariér. Ze zkoumaných sportů to bylo nejpatrnější v oblasti závodního plavání. To patřilo od konce první světové války k nejoblíbenějším

sportům ve městě. Díky své příhodné geografické poloze se České Budějovice na čas staly centrem plaveckého sportu v českých zemích. Přestože zdejší plavci nepatřili mezi elitu, uspořádali řadu významných závodů, na něž se sjížděli vynikající závodníci nejen z Čech, ale i Rakouska a Německa. Na základě těchto skutečností se tedy dalo předpokládat, že zdejší česko-německé plavecké oddíly spolu udržovaly vztahy, které se nesly ve znamení sportovního ducha a touhy po dobrých výkonech a které zůstaly stranou od vzájemných národnostních bojů.

O něco skromnější byly vzájemné národnostní kontakty českobudějovických krasobruslařských oddílů. Popularitě se tento sport začal těšit až během meziválečného období. Tehdy bylo ve městě uspořádáno také několik krasobruslařských závodů, díky čemuž docházelo k vzájemným národnostním střetům. Zcela jiná situace panovala v případě zdejšího ledního hokeje. V Českých Budějovicích byl záležitostí hlavně české strany, která měla hned několik hokejových mužstev. Němečtí hokejisté se scházeli jen v rámci jednoho oddílu, který působil krátce po konci první světové války a poté znovu během okupace českých zemí. K vzájemnému měření místních česko-německých sil tak došlo jen několikrát a navíc vždy v době velmi vypjatých národnostních vztahů. Z toho důvodu tedy bylo možné očekávat, že se atmosféra těchto utkání nesla spíše ve znamení protičeských či protiněmeckých projevů.

Mimo zkoumání této práce zůstala kanoistika, a to i přesto, že měla ve městě bohatou historii. První kanoisté se v Českých Budějovicích objevili už v sedmdesátých letech 19. století a od té doby se město stalo oblíbeným startovním a průjezdním místem vodních turistů z Čech i zahraničí. Ve městě se pořádala řada zajímavých kanoistických závodů a projížděl tudy také vysoký počet německých posádek, pro něž byly České Budějovice oblíbenou stanicí na trase Dunaj – Vltava – Labe. K založení oficiálního kanoistického spolku došlo ale pouze na české straně, němečtí obyvatelé se organizované kanoistice nevěnovali.¹⁹ Na tomto sportu tedy nebylo možné sledovat vzájemné česko-německé kontakty místního obyvatelstva a do okruhu práce nebyl zahrnut.

Kladla-li si práce za cíl srovnat zdejší sportování se společensko-politickými událostmi sledovaného období, nemohla být opomenuta také „židovská otázka“, která představovala, zvláště pro německé spolky, vnitřní problém. Většina obyvatel židovského vyznání se tehdy hlásila k německé společnosti a také se aktivně účastnila

¹⁹ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny německé*, s. 128–130.

německého spolkového života. Od sedmdesátých let 19. století se mezi Němci začaly šířit velkoněmecké a antisemitistické myšlenky, které se významným způsobem promítly do činnosti a organizace jejich spolků. Jak už bylo naznačeno, českobudějovickou společností bylo možné charakterizovat jako společnost bránící se výrazné národnostní radikalizaci. Nabízela se tedy otázka, zda tomu tak bylo i v tomto případě. Protižidovská opatření vyvolala mezi turnery názorový rozkol a stejně jako v jiných jednotách i zde způsobila odtržení části členů a vytvoření nacionálně vyhraněného spolku. Práce tedy zkoumala, jaké byly vzájemné vztahy obou jednot nejen vůči českému a židovskému obyvatelstvu, ale i vůči sobě navzájem.

Hledáním odpovědí na výše naznačené problémy byl odhalován postupný vývoj, kterým sport a pohybové aktivity v průběhu 19. a 20. století v Českých Budějovicích prošly. Práce se snažila ukázat, jak významně se společensko-politické problémy a česko-německé vztahy promítly do oblasti každodenního života a volného času. Hranicemi zkoumání se stala šedesátá léta 19. století, tedy doba vzniku prvních sportovních spolků ve městě, a konec druhé světové války a osvobození Českých Budějovic 9. května 1945. Česko-německé vztahy poté prošly velmi komplikovaným vývojem. Násilnosti v prvních květnových dnech přešly v přípravy organizovaného odsunu trvajících až do konce roku 1945 a poté v jeho následné uskutečnění v nadcházejícím roce.²⁰ Toto období už ale nebylo předmětem zkoumání, protože v té době se začala psát nová kapitola českého sportu. Nástrojem pro výběr sportovních a volnočasových aktivit se staly dva krajinné prvky města – řeky Malše a Vltava. Předmět badatelského zájmu se tedy soustředil na aktivity úzce spojené s místními vodními toky, v nichž docházelo k vzájemným národnostním kontaktům místního obyvatelstva.

Práce byla rozdělena do dvou základních částí. V první byla po rozboru a kritice pramenné základny nastíněna charakteristika zkoumaného regionu od druhé poloviny 19. století do konce druhé světové války. Sledována byla hlavně postupná proměna národnostního složení obyvatel a s ní související politický a hospodářský vývoj města. České Budějovice prošly ve zvoleném časovém horizontu významnými změnami a činnost místních spolků i rozmístění jednotlivých sportovních zařízení podél řek byly jejich výsledkem. Druhou část práce představovalo studium vývoje tělocvičných spolků a vodních sportů na příkladě Českých Budějovic. Nastíněn byl historický vývoj

²⁰ Blíže Jiří PETRÁŠ, *Česko-německá problematika v Českých Budějovicích po skončení druhé světové války*, České Budějovice 2007.

německého spolku Budweiser Turnverein, české tělocvičné jednoty Sokol a několika sportovních klubů (plavecký, krasobruslařský a oddíl ledního hokeje), které vznikaly ve městě do druhé světové války. Dále byly sledovány proměny umístění, návštěvnosti a vybavenosti místních plovárenských zařízení a veřejných kluzišť. Aby byla celá problematika místního sportování zasazena do obecných souvislostí a konfrontována s celkovým vývojem, byl na úvod každé kapitoly zmíněn historický vývoj daného sportovního nebo tělovýchovného odvětví v českých zemích.

I. 2. Charakteristika pramenné základny

Charakteristikou a rozbořem pramenů vhodných ke zkoumání dějin a činnosti spolků se zabývali Hana Šústková, Andrea Pokludová a Pavel Kladiwa ve studii *Prameny vztahující se ke spolkové činnosti (spolkové katastry, spolkové spisy, výroční a jubilejní zprávy spolků)*.²¹ Prameny rozlišili na dva základní typy, a to na materiály úředního charakteru a na materiály vzniklé z činnosti samotného spolku.

Mezi prvně jmenované byly zařazeny především spolkové katastry neboli rejstříky a s nimi související spisy, jejichž vedením bylo pověřeno hned několik úřadů. Spolkové rejstříky je tak možné dohledat ve fondech policejních ředitelství, magistrátů, okresních hejtmanství či úřadů zemské vlády. Jde o prameny převážně evidenční povahy, které podávají informace o vzniku, existenci, změnách i případném zániku daného spolku a dále také o zaměření jeho činnosti. Z těchto materiálů je možné získat vysoce hodnověrné a jinde neobsažené informace. Na druhou stranu se obsáhlost těchto dokumentů velmi často liší a také se vyznačuje jistou nahodilostí, neboť ještě na začátku 20. století nebyla metodika sledování činnosti spolků dostatečná. Na základě těchto pramenů si badatel udělá představu o tom, jaká byla náplň činnosti spolku, kolik měl členů, kdo byl členem předsednictva, nebo kde spolek sídlil. Bude-li však hledat odpovědi na otázky, jak byl daný spolek vnímán společností, jaké akce pořádal, jakým způsobem se zapojoval do veřejného života či jací lidé byli jeho členy, s těmito prameny si nevystačí.

²¹ Hana ŠÚSTKOVÁ – Andrea POKLUDOVÁ – Pavel KLADIWA, *Prameny vztahující se ke spolkové činnosti (spolkové katastry, spolkové spisy, výroční a jubilejní zprávy spolků)*, in: Milan Myška – Aleš Zářický (edd.), *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*, Ostrava 2010, s. 184–193.

Odovědi na tyto otázky je možné najít v samostatných archivních fondech spolků, které mohou obsahovat spolkovou kroniku, korespondenci, fotografie, zápisy ze schůzí, účetní a propagační materiály. Ne každý spolek takovýto fond má, a pokud ano, i v tomto případě se jeho obsáhlost a kvalita případ od případu liší. Pro osvětlení historie a činnosti spolků mají zcela zásadní význam také osobní fondy významných představitelů spolku, dobová regionální periodika a v neposlední řadě také výroční a jubilejní zprávy spolků. Všechny tyto materiály podávají důležité informace o významných událostech a aktivitách spolku, konání valných hromad, změnách ve členské skladbě, oblíbenosti spolku, sociální profesní skladbě členů či o tom, jakým způsobem byly do spolkových a volnočasových aktivit zapojovány širší vrstvy obyvatelstva.

Archivní prameny, na jejichž základě bylo možné studovat vybrané českobudějovické tělocvičné spolky a jejich činnost, se nacházely ve dvou archivech, a to ve Státním oblastním archivu Třeboň (dále jen SOA Třeboň) a Státním okresním archivu České Budějovice (dále jen SOKA České Budějovice). Základním zdrojem informací se stal fond Policejního ředitelství České Budějovice v SOA Třeboň. Zde byly prozkoumány složky spolků sokolská župa Husova,²² Deutscher Turnverein Jahn,²³ Christlich Deutscher Turnverein Böhmisches Budweis,²⁴ Dětské a lidové koupaliště na Malši,²⁵ sportovního klubu Slovan,²⁶ Deutscher Sportklub,²⁷ Hockeyového klubu Slavoj,²⁸ Budweiser Eislaufverein²⁹ a dalších.³⁰ Pro potřeby práce byly využity hlavně úřední zápisy týkající se jejich vzniku, existence a zániku a částečně také korespondence s policejním ředitelstvím. Dále zde byly uloženy informace o změnách stanov a konání valných hromad. Tyto prameny sloužily jako základ faktografické rekonstrukce existence a činnosti spolků.

Bohaté spektrum rozličných dokumentů vztahujících se k tématu práce bylo nalezeno ve fondech Archiv města České Budějovice a Městský úřad České Budějovice

²² SOA Třeboň, Policejní ředitelství České Budějovice ((1872) 1936–1947 (1952)) (dále jen Policejní ředitelství České Budějovice), inv. č. 561, č. rejstříku 786, kar. 820, Sokolská župa Husova.

²³ Tamtéž, inv. č. 549, č. rejstříku 515, kar. 808, Deutscher Turnverein Jahn.

²⁴ Tamtéž, inv. č. 549, č. rejstříku 516, kar. 808, Christlich Deutscher Turnverein.

²⁵ Tamtéž, inv. č. 570, č. rejstříku 1068, kar. 829, Dětské a lidové koupaliště na Malši.

²⁶ Tamtéž, inv. č. 538, č. rejstříku 102, kar. 797, Sportovní klub Slovan.

²⁷ Tamtéž, inv. č. 538, č. rejstříku 104, kar. 797, Deutscher Sportklub.

²⁸ Tamtéž, inv. č. 538, č. rejstříku 136, kar. 797, Sportovní klub „Slavoj“.

²⁹ Tamtéž, inv. 553, č. rejstříku 600, kar. 812, Budweiser Eislaufverein.

³⁰ Tamtéž, inv. č. 559, č. rejstříku 765, kar. 818, NS Turn und Sportgemeinde Budweis, Fachschaft Schwimmen; tamtéž, inv. č. 563, č. rejstříku 802, kar. 822, Sportovní klub České Budějovice.

uložených v SOkA České Budějovice.³¹ Tyto materiály se vztahovaly k oběma tělocvičným jednotám, sportovním spolkům i místním plovárnám a kluzištím. Jednalo se například o plány městské plovárny, řád plavecké školy, korespondenci se sportovními kluby týkající se využití pozemků pro sportovní účely, zřízení a provozování zdejších kluzišť, finančních subvencí pro tato zařízení, povolení k pořádání sportovních akcí na řece a také o žádosti týkající se povolení plaveb po řece. Uloženy zde byly i vyhlášky a zákazy vztahující se k českobudějovickým řekám. Z těchto pramenů se daly vyčíst nejen zmíněné informace, ale také postoje vedení města k jednotlivým spolkům a k problematice česko-německých vztahů. Díky tomu se staly důležitým zdrojem zkoumání, pomohly lépe pochopit a interpretovat českobudějovické národnostní poměry, a doplnily tak pohled na zdejší sportování o nové poznatky.

Několik písemností bylo nalezeno ve fondu Okresního úřadu v SOkA České Budějovice. Pro výzkum ale neměly žádné využití.³² Bohatým zdrojem poznatků byla přidružená agenda fondu Okresního úřadu – takzvané vodní knihy a k nim příslušné sbírky listin a map.³³ Ty se dochovaly ve značném rozsahu a kvalitě. Využity byly materiály týkající se stavby, zařízení a provozu českobudějovických plováren, koupališť a kluzišť. Z dokumentů bylo možné zjistit podmínky jejich provozování, výše nájmu za pronajaté pozemky a další informace. Tento zdroj sloužil hlavně k získání představy

³¹ SOkA České Budějovice, *Archiv města České Budějovice (dále jen AM České Budějovice) (1868–1928*, inv. č. 462, sign. 3 2/127, kar. 71, Služební instrukce a rozličné řády a předpisy platné v ČB; tamtéž, inv. č. 3934, sign. 8 5/15, kar. 422, Písemnosti týkající se spolku Sokol v ČB (výlety, akce, Slet v roce 1903 – plány cvičišť); tamtéž, inv. č. 3937, sign. 8 5/18, kar. 422, Návštěva členů pražského Sokola v ČB, souhlas s konáním průvodu měste; tamtéž, inv. č. 3948, sign. 8 5/31, kar. 422, Písemnosti týkající se spolku Deutscher Turnverein v ČB; tamtéž, inv. č. 3986, sign. 8 5/89, kar. 423, Písemnosti týkající se spolku Sokol Tyrš, později Sokol II. v ČB; tamtéž, inv. č. 5537, sign. 11 29/77, kar. 504, Sokolské kluziště a hřiště na bruslení na řece Malši mezi mosty a na Krumlovských alejích; tamtéž, inv. č. 5571, sign. 11 29/144, kar. 505, Sokolská plovárna a říční lázně, žádost o subvence na provoz; tamtéž, inv. č. 5591, sign. 11 29/200, kar. 505, Kluziště u Dlouhého mostu; tamtéž, inv. č. 5606, sign. č. 11 29/229, kar. 505, Kluziště na pozemku Y.M.C.A.; tamtéž, inv. č. 5608, sign. 11 29/231, kar. 505, Žádost o povolení postavit plovárnu „u Špačků“; tamtéž, inv. č. 5617, sign. 11 29/245, kar. 505, Žádost sportovního klubu Meteor v ČB o propůjčení řeky Mašle k provozování ledních sportů; tamtéž, inv. č. 5721, sign. 12 7/7, kar. 509, Věcná loterie na podporu stavby Německého domu v ČB; tamtéž, *Městský úřad (dále je MÚ) České Budějovice (1928–1945)*, inv. č. 142, sign. A/17, kar. 2, Athletic – club „Stadion“; tamtéž, inv. č. 309, sign. S/7, kar. 18, Sokolská župa Husova; tamtéž, inv. č. 320, sign. S/18, kar. 19, Sportovní klub Č. Budějovice; tamtéž, inv. č. 334, sign. T/3, kar. 22, Tělocvičná jednotka Sokol I.

³² Tamtéž, *Okresní úřad České Budějovice (1820) 1850–1945 (1950) (dále jen OÚ České Budějovice)*, inv. č. 1863, sign. IV/2a, kar. 655, Spolkové záležitosti – schvalování schůzí, slavnosti a jiné; zánik odborných organizací, rozpuštění různých tělovýchovných organizací (Sokol aj.), odstranění sokolských upomínek.

³³ Tamtéž, Sběrka listin a map vodní knihy; inv. č. 3070, č. rozmezí 309, kar. 1012; tamtéž, inv. č. 3070, č. rozmezí 394, kar. 1019; tamtéž, inv. č. 3070, č. rozmezí 463, kar. 1025; tamtéž, inv. č. 3070, č. rozmezí 474, 479, kar. 1028; tamtéž, inv. č. 3070, č. rozmezí 489, kar. 1029; tamtéž, inv. č. 3070, č. rozmezí 520 kar. 1033.

o lokalizaci zkoumaných sportovních zařízení a jejich vybavenosti, čímž například pomohl nastínit postoje českobudějovické společnosti k ženskému sportování.

Fond Tělocvičná jednota Sokol I České Budějovice se ukázal jako velmi skromný. Obsahoval pouze pokladní knihu z let 1937–1950³⁴ a album s fotografiemi³⁵ několika župních sletů v Českých Budějovicích a v Praze, pracemi na Sokolském ostrově během třicátých let 20. století, sletem německých turnerů v roce 1902 nebo ženským odborem z let 1910–1916. Některé z těchto fotografií byly použity v obrazové příloze této práce. Tu dále doplňuje několik plánů sportovních zařízení ze Sbírký map a plánů v SOkA České Budějovice.³⁶

V archivu Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice bylo nahlédnuto do Pamětní knihy Sokolské župy Husovy a Pamětní knihy Sokola I.³⁷ V nich byly zaznamenány nejdůležitější momenty a události jako například vznik, rozvoj a dělení župy Husovy, oslavy výročí založení jednoty, slavnostní otevření sokolského stadionu a sokolovny nebo osudové okamžiky z let 1945 a 1948. Pro účely této práce byly využity hlavně informace týkající se otevření sokolské plovárny v roce 1933 a události posledních dní druhé světové války.

Archivní prameny nabízely bohaté množství informací, vzhledem ke své povaze ale umožňovaly jen částečné poznání zdejších národnostních poměrů. Pro zachycení česko-německé atmosféry ve městě tak bylo třeba doplnit zkoumání vhodnějším typem pramene. Tím se ukázal být dobový regionální tisk, který se volnočasovým aktivitám a působení sportovních spolků podél českobudějovických řek značně věnoval. Pro tuto diplomovou práci byly vzhledem k časovým možnostem použity tiskoviny hlavně české provenience, prostudováno bylo ale i německé periodikum. Dobový tisk zaznamenal řadu důležitých událostí, které se v úředních dokumentech nenacházely. Jednalo se hlavně o zprávy oznamující konání sportovně-kulturních událostí pořádaných sokoly, turnery či sportovními spolky u místních vodních toků. Dále tyto materiály poskytovaly zprávy z každodenního života a provozu sportovních zařízení nebo komentáře k utkání ve vodních a zimních sportech. Místní periodika byla po celé sledované období silně nacionálně zaměřená. Čtenářům často podávala negativně zaměřený pohled na

³⁴ SOkA České Budějovice, *Tělocvičná jednota Sokol I České Budějovice*, B 226, kniha č. 13.

³⁵ Tamtéž, kniha č. 8.

³⁶ SOkA České Budějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1684, desky č. 115, Ideový plán městských lázní v Českých Budějovicích; tamtéž, inv. č. 1213, desky č. 151, Plán sokolovny v Českých Budějovicích ing. Stránský a ing. Šlégl; tamtéž, inv. č. 1464, desky č. 151, Plán plovárny v Českých Budějovicích.

³⁷ Archiv Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice, *Pamětní kniha Sokolské župy Husovy*; tamtéž, *Pamětní kniha Sokola I*.

konkurenční spolek a naopak vlastní stranu vychvalovala. V rámci komentování sportovních zápasů a utkání česko-německých týmů se ale redaktoři drželi spíše objektivního pohledu a své zprávy doplňovali i slovy chvály a uznání druhého týmu.³⁸ Dobový tisk pomohl sledovat postupné proměny vzájemného soužití českobudějovických obyvatel. Jak se v průběhu zkoumání potvrdilo, byla to právě místní periodika, která vzhledem ke své stranické příslušnosti a osobním národnostním názorům redaktorů nejvíce podněcovala vzájemný česko-německý souboj.

Největší pozornost byla věnována stránkám českého obdeníku *Jihočeské listy*,³⁹ který vycházel od 2. února 1895 až do roku 1941. Sportu a tělocvičným spolkům, zvláště pak Sokolu věnoval velkou pozornost již od prvního čísla. V pravidelné rubrice *Denní zprávy* se objevovaly informace o provozu sokolského kluziště a později i sokolské plovárny, o pořádaných výletech, sportovních událostech, akcích a závodech. Záznamy ze schůzí správního výboru a sdělení převážně organizačního charakteru vycházely ve zvláštní rubrice *Věstník sokolský* (později přejmenované na *Za praporem sokolským*). S postupným rozvojem sportu se zde začala objevovat také stálá sportovní rubrika *Sport*, která informovala o místních sportovních utkáních. Od 4. února 1928 vycházela v *Jihočeských listech* příloha *Technický jih*, *List pro hospodářské zájmy českého jihu*. Z několika vydání této přílohy byly čerpány informace týkající se regulace řek, výstavby jezů, úpravy Sokolského ostrova a s ním související výstavby sokolské plovárny.

Německé periodikum *Budweiser Zeitung*,⁴⁰ vycházelo od roku 1873 do 2. května 1945.⁴¹ V pravidelné rubrice *Budweis* byly zprávy z denního života ve městě, a objevovaly se zde tedy i zprávy týkající se německého kluziště a plovárny i různých sportovních událostí. Další informace k tématu sportu a tělovýchovy byly nalezeny v rubrice *Vereinsnachrichten*, která se věnovala všem německým spolkům ve městě. Stejně jako v případě českého tisku, bylo i u těchto novin možné pozorovat vzrůstající zájem o tematiku sportu, což potvrzuje od dvacátých let 20. století samostatná a často i velmi rozsáhlá sportovní rubrika. Vzhledem k tomu, že největší pozornost věnovala fotbalovým utkáním, neměla pro tuto práci zásadní význam.

³⁸ Ivana ZEMANOVÁ, *První desetiletí ČSR ve světle dvou jazyků českobudějovického tisku. Česko-německá komparace*, České Budějovice 2011 (diplomová práce HÚ FF JU), s. 129.

³⁹ K dispozici v SOKA České Budějovice, *Jihočeské listy*, sign. D 129.

⁴⁰ K dispozici tamtéž, *Budweiser Zeitung*, sign. D 107.

⁴¹ Blíže Daniel KOVÁŘ, *Noviny*, in: Jiří Kopáček – Miroslav Novotný – Robert Sak – Milan Šilhan (edd.), *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006², s. 350–351; Pavel KOBLASA, *Budweiser Zeitung*, in: Jiří Kopáček – Miroslav Novotný – Robert Sak – Milan Šilhan (edd.), *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006², s. 57.

I. 3. Nástin dějinného vývoje Českých Budějovic

Celé sledované období se neslo ve znamení výrazných sociálních, politických, hospodářských a národnostních změn. Ty se samozřejmě promítly i do českobudějovické společnosti a byly úzce spjaty se spolkovým a sportovním životem ve městě. Ke zpracování historie a dějinného vývoje Českých Budějovic od poloviny 19. století do roku 1945 bylo využito množství literatury, z níž některá se vztahovala i k tělesné výchově a sportu ve městě. Z prací vztahujících se k obecným dějinám města to byly jednak vzpomínkové práce Františka Rady, jednak dobový spis Ferdinanda Böhma a beletristicky laděná publikace Jiřího Chvojky.⁴² Jejich nedostatkem ale bylo výrazné pro české zaměření a chybějící souvislý pohled na vývoj německého života ve městě. Politický a národnostní vývoj města od druhé poloviny 19. století až do konce první světové války s důrazem na události 14. října 1918 přiblížil ve své práci Miloslav Pecha.⁴³ Stejně podrobně se spolu s Václavem Vondrou věnoval i historii města během nacistické okupace a druhé světové války.⁴⁴ Tyto odborné publikace se vyznačují velmi přesným výkladem dobových událostí, bohatým zpracováním pramenné základny a podrobným poznámkovým aparátem.

Faktografické údaje týkající se sociálního, národnostního a hospodářského vývoje města byly čerpány z publikace Jana Kubeše.⁴⁵ Pro uvedení dané problematiky do souvislosti s celkovou situací v českých zemích byly využity práce Ivana Jakubce a Zdeňka Jindry, Václava Průchy, Jana Křena a Jiřího Kořalky.⁴⁶ Předností těchto děl bylo studium vývoje českých zemí z různých aspektů a ve vzájemné provázanosti, navíc v komparaci s německou společností. Vzhledem k tomu, že tyto práce věnovaly pozornost i vývoji jihočeské metropole a napomohly jej uvést do souvislosti

⁴² František RADA, *Když se psalo c. k.: ze života Českých Budějovic na počátku století*, České Budějovice 1965; TÝŽ, *Když se psalo T. G. M.: České Budějovice v prvním desetiletí republiky*, České Budějovice 1992; Ferdinand BÖHM (ed.), *České Budějovice. Obraz sociálního, kulturního a národohospodářského života města*, České Budějovice 1928; Jiří CHVOJKA, *Město pod Černou věží: vyprávění z historie Českých Budějovic*, České Budějovice 1992.

⁴³ Miloslav PECHA, *Státní převrat v říjnu 1918 v Českých Budějovicích: předpoklady, průběh a význam*, České Budějovice 1999.

⁴⁴ Miloslav PECHA – Václav VONDRA, *Českobudějovicko v době nacistické okupace a osvobození: 1939–1945*, České Budějovice 2004.

⁴⁵ Jan KUBEŠ (ed.), *Urbánní geografie Českých Budějovic a českobudějovické aglomerace I.*, Banská Bystrica 2009; TÝŽ (ed.), *Urbánní geografie Českých Budějovic a českobudějovické aglomerace II.*, Banská Bystrica 2009.

⁴⁶ Ivan JAKUBEC – Zdeněk JINDRA (edd.), *Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce Habsburské monarchie*, Praha 2006; Václav PRŮCHA (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 1. díl. Období 1918–1945*, Brno 2004; Jan KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990; Jiří KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996; Jiří KOŘALKA – Hans MOMMSEN (edd.), *Němci, Češi, Slováci. Souběžné a rozdílné tendence jejich společného vývoje 1815–1918*, Praha 1992.

s celonárodním děním, měly pro tuto práci nezanedbatelný význam. Informace o vývoji spolkového zákona byly čerpány z knihy Renaty Veselé a Marka Lašťovky a jeho kolegů.⁴⁷ V obou z nich se autoři podrobně věnovali legislativnímu vývoji spolčování v českých zemích, který navíc doplnili o typologii spolků.

I. 3. 1. Demografické a sociální změny v Českých Budějovicích

Během celého 18. a následně i 19. století docházelo k obrovskému nárůstu českobudějovického obyvatelstva. Tento vývoj byl dán jednak přirozeným přírůstkem a jednak zvyšující se migrací pracovních sil z okolních vesnic do města. Zrušení nevolnictví v roce 1781 a poté i zrušení poddanské příslušnosti v roce 1848, výstavba nových komunikací, rozvoj průmyslu a obchodu a také vidina lepšího ekonomického a sociálního zajištění vedly k tomu, že město začalo nabývat nejen na významu, ale také na rozloze.⁴⁸ Dosavadní zástavba vnitřního města přestala plně uspokojovat narůstající poptávku po bytech a hranice města, do té doby vymezená městskými hradbami, se od roku 1848 rozšířila postupnou výstavbou nových domů o Linecké, Pražské a Vídeňské předměstí. Rozloha zastavěné plochy, stejně jako počet domů, se od počátku 19. století do jeho konce téměř ztrojnásobily.⁴⁹ Prudké navýšení počtu městského obyvatelstva v tomto období dokládají vedle vzrůstajícího počtu budov také výsledky sčítání lidu. V roce 1800 žilo v Českých Budějovicích přibližně 6 tisíc obyvatel, v polovině 19. století bylo napočítáno 19 232 lidí a na počátku 20. století mělo město přes 45 tisíc obyvatel.⁵⁰

Tento rychlý demografický růst byl v první polovině 20. století značně zbrzděn. Obě světové války a s nimi související dočasné snížení sňatečnosti a porodnosti, hospodářská krize a také poválečný odsun Němců způsobily propad v počtu městské populace. Předválečný stav se začal vyrovnávat až od padesátých let 20. století, kdy

⁴⁷ Renata VESELÁ, *Spolkový zákon v praxi některých brněnských fakultních spolků (1919–1952)*, Brno 1995; Marek LAŠŤOVKA – Barbora LAŠŤOVKOVÁ – Tomáš RATAJ – Jitka RATAJOVÁ – Josef TŘIKAČ, *Pražské spolky: soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990*, Praha 1998.

⁴⁸ K migracím českobudějovického obyvatelstva blíže Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice 2013.

⁴⁹ J. KUBEŠ, *Územní, stavební a populační vývoj Českých Budějovic mezi lety 1265–2007 v historickogeografických souvislostech*, in: týž (ed.), *Urbánní geografie I*, s. 26.

⁵⁰ J. GRULICH, *Migrace*, s. 113; *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005 I. díl*, Praha 2006, s. 188.

byly k městu připojovány sousední obce. České Budějovice se tak rozšířily nejen počtem svých obyvatel, ale i rozlohou.⁵¹

Tabulka č. 1

Vývoj počtu českého a německého obyvatelstva na území vnitřního města Českých Budějovic (1869–1950)*

Rok	Celkem	Češi	Němci
1869	17 413	-	-
1880	23 845	11 812	11 829
1890	28 491	16 585	11 642
1900	39 328	23 427	15 436
1910	44 538	26 090	15 967
1921	44 022	35 577	7 006
1930	43 788	36 252	6 681
1945	-	-	8 133
1950	41 185	-	-

*Zdroje: Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005 I. díl, Praha 2006, s. 188; J. GRULICH – I. HAJN, *Obyvatelstvo*, in: J. Kopáček – M. Novotný – R. Sak – M. Šilhan (edd.), *Encyklopedie*, s. 365; J. PETRÁŠ, *Česko-německá problematika*, s. 27.

Po celé sledované období odpovídala restrukturalizace českobudějovické společnosti sociálním změnám, které byly charakteristické pro všechny oblasti českých zemí. V souvislosti s narůstajícím počtem městského obyvatelstva došlo v období druhé poloviny 19. století k proměně sociální skladby zdejší společnosti. Nadále zde žilo několik šlechtických rodin, nejsilnější a nejvýznamnější sociální skupinou bylo ale měšťanstvo, vedle kterého postupně vzrůstala průmyslová a agrární buržoazie. Mezi nimi zaujímali důležitou pozici velcí továrníci, majitelé středních firem a obchodníci. Podobně jako v dalších městech představovali zástupci této společenské vrstvy nejhrolivější zastánce národních myšlenek a také vůdčí politické osobnosti komunální správy.⁵² Z národnostního hlediska zaujímala až do osmdesátých let 19. století vedoucí pozice německá buržoazie, od přelomu 19. a 20. století začalo docházet k vzestupu české strany. Nepočtenou, ale ekonomicky silnou skupinu ve městě tvořili Židé, kteří se nejprve hlásili k německy mluvícímu etniku, později je ale na svou stranu získali Češi.⁵³

⁵¹ Josef GRULICH – Ivo HAJN, *Obyvatelstvo*, in: J. Kopáček – M. Novotný – R. Sak – M. Šilhan (edd.), *Encyklopedie*, s. 367.

⁵² Zdeněk JINDRA, *Hlavní rysy a hnací síly sociálněekonomického vývoje českých zemí*, in: I. Jakubec – Z. Jindra (edd.), *Dějiny*, s. 33.

⁵³ Tamtéž, s. 36.

Od druhé poloviny 19. století docházelo v souvislosti s rozvojem průmyslu k rychlému nárůstu počtu dělnictva pocházejícího hlavně z řad českého obyvatelstva. Vzhledem k tomu, že provozovateli zdejších továren byli dlouhou dobu němečtí podnikatelé, sociální postavení českých dělníků bylo až do devadesátých let 19. století značně složité. Od osmdesátých let 19. století sílily mezi zdejšími dělníky myšlenky třídního boje, které směřovaly k vzájemným střetům se zástupci buržoazie. Tyto politické rozpory vedly k vyloučení sociálních demokratů z řady spolků a k zakládání vlastních sdružení. Dělnictvo se tak začalo důležitou měrou podílet na rozvoji spolkového života ve městě. Vedle vzdělávacích a politických organizací zakládaly také vlastní kulturní a sportovní spolky, které se poté podílely významným způsobem na zdejším společenském dění.

Počátkem 20. století došlo v sociální struktuře českobudějovického obyvatelstva ke změnám národnostního charakteru. Významné postavení zaujali čeští obyvatelé, když získali po skončení první světové války místo vládnoucí elity. Nejpočetnější sociální skupinou se stalo dělnictvo. Vzhledem k nepříznivé ekonomické situaci řady českobudějovických podniků po první světové válce a následně pak i v důsledku hospodářské krize ve třicátých letech 20. století se mnoho z nich potýkalo se špatnou životní situací. Tyto skutečnosti vedly k ještě intenzivnějšímu rozvoji dělnického hnutí.

K dalším výrazným změnám ve struktuře zdejšího obyvatelstva došlo za protektorátu Čechy a Morava. Ve městě byla odstraněna veškerá česká politická, intelektuální a umělecká reprezentace a její příslušníci byli pronásledováni a posíláni na nucené práce. Pouze malému počtu osob české národnosti se dostalo sociálního vzestupu. Jednalo se o nacistické prominenty a jedince ochotné provádět kolaborantské služby.⁵⁴ Zavádění norimberských rasových zákonů vedlo ke společenskému vyřazení a následně i genocidě českobudějovických Židů. Ti byli nejprve šikanováni, poté násilně deportováni do vyhlazovacích táborů.⁵⁵ Z finančních důvodů došlo k úbytku českých i německých obchodníků a řemeslníků. Naopak radikálně vzrostl počet úřednictva a osob zaměstnaných v zemědělství. Válečné období se negativně odrazilo také na sociálním postavení všech dělníků. Mnohem hůře na tom ale byli čeští pracovníci, neboť Němcům se v té době dostávalo různých výhod.⁵⁶

⁵⁴ V. PRŮCHA (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 547.

⁵⁵ Blíže M. PECHA – V. VONDRA, *Českobudějovicko*, s. 87–100.

⁵⁶ Blíže M. PECHA – V. VONDRA, *Českobudějovicko*, s. 114–115.

I. 3. 2. Národnostní a politické změny v Českých Budějovicích

Počátky úspěšné české národní agitace lze v případě Prahy a dalších hospodářsky a kulturně rozvinutějších oblastí sledovat už od dvacátých let 19. století. K zesílení národního uvědomění zde došlo hlavně po roce 1848, kdy se vlastenectví a národní příslušnost staly důležitou společenskou formou a veřejnost se začala národnostně polarizovat. Do Českých Budějovic dorazily tyto myšlenky s jistým zpožděním a trvalo pak ještě dlouho, než se plně projeví na proměně názorů a vztahů zdejšího obyvatelstva. K jistému posunu ve smýšlení českobudějovické společnosti došlo ke konci čtyřicátých let 19. století. Důkazem toho byla například změna názvu zdejších novin. Jediné periodikum, které tehdy ve městě vycházelo, německý časopis *Der Löwe*, byl v roce 1848 přejmenován na *Der Bürgerfreund*. Lev jakožto symbol zemského vlastenectví přestal odpovídat aktuálnímu trendu nacionálního boje. I přesto ale zůstaly názory redakce podobně jako většina českobudějovické společnosti nadále konzervativní.⁵⁷ Pro obyvatele jižních Čech byly místní regionální vazby ještě dlouhou dobu důležitější než národní vědomí. Společenským dělítkem byla hlavně stavovská příslušnost, národnost nepředstavovala směřodatnou společenskou formu.⁵⁸ Začleňování zdejšího obyvatelstva do jednotlivých národních skupin se tak protáhlo až do začátku 20. století.⁵⁹ O tom, že bylo soužití Čechů a Němců v Českých Budějovicích dlouhou dobu téměř bezproblémové, svědčí tehdy rozšířené rčení: „*V jižních Čechách jsou tři národy, totiž Němci, Češi a Budvajzři.*“⁶⁰

Budvajzři, v německých kruzích zvaní Budweiser, byli lidé, pro něž byla lokální zemská příslušnost důležitější než národnostní či jazyková.⁶¹ Toto označení by bylo možné interpretovat jako lokální ekvivalent k německému výrazu *Böhmen*, tedy pojmu odvozenému od územní, teritoriální příslušnosti obyvatel Čech. Zastánci teritoriálního vlastenectví se snažili o spolupráci v rámci vzájemného soužití obou etnik, nestrannost v narůstajícím česko-německém konfliktu a udržení dvojjazyčného bohemismu

⁵⁷ Bohumír JANOUŠEK, *Město na soutoku: vyprávění o historii Českých Budějovic*, České Budějovice 1964–1966 (fotokopie přílohy časopisu *Nový život*, orgánu OV KSČ a ONV v Českých Budějovicích uložená v Jihočeské vědecké knihovně v Českých Budějovicích), s. 210.

⁵⁸ J. KRĚN, *Konfliktní společenství*, s. 57.

⁵⁹ Jiří KOŘALKA, *Vytváření národů a národní identita Němců, Rakušanů, Čechů a Slováků kolem poloviny 19. století*, in: J. Kořalka – H. Mommsen (edd.), *Němci*, s. 53–55.

⁶⁰ Srovnání Karl KRATOCHWIL – Alois MEERWALD (edd.), *Heimatbuch der Berg- und Kreisstadt Böhmisch-Budweis mit einer Sammlung von alten und neueren Sagen*, České Budějovice 1930, s. 429–430; *Budweiser Zeitung* 77, 1938, č. 62, s. 10; B. JANOUŠEK, *Město*, s. 223.

⁶¹ K českobudějovickému výrazu Budvajzr blíže Jeremy KING, *Budweiser into Czechs and Germans. A Local History of Bohemian Polotocs 1848–1948*, Princeton 2002. Upravená verze úvodu k této knize TÝŽ, *Od Budweiserů k Čechům a Němcům*, JSH 71, České Budějovice 2002, s. 81–97.

vedoucímu k národnostnímu smíření.⁶² Vzájemnou provázanost obou národností ve městě dokládá mimo jiné i zdejší dialekt označovaný jako „budvajzrovština“, který vznikl z každodenního kontaktu a prolínání českého a německého jazyka.⁶³

Další signály pronikání národního hnutí do města bylo možné sledovat od šedesátých let 19. století, kdy se po pádu Bachova absolutismu uvolnil občanský a politický prostor. K plnému rozmachu národnostních snah došlo ale až v osmdesátých letech 19. století. Teprve v této době se začala zdejší společnost etnicky vyhraňovat a ti, kteří tak odmítali učinit, nebo se hlásili k jinému národu, než byl jejich etnický původ, se stali trnem v očích svých spoluobčanů. Pod sílícím tlakem nacionalismu se českobudějovická společnost rozpadla na dva tábory, z nichž ten český se postupně emancipoval ve všech oblastech a německý se naopak snažil odolat vzrůstající expanzi a rozmachu konkurenčních aktivit. Obecní volby a volby do zemského sněmu vyvolávaly mezi zdejším obyvatelstvem vlny česko-německých bojů, které nejednou přešly v protestní demonstrace. Například po volbách v roce 1895 a 1898 musela proti protestující české radikální straně zasahovat policie a vojsko. Bouřlivé demonstrace doprovázely také volby do třetího sboru v roce 1906. Nutno ale podotknout, že místní národnostní konflikt nikdy nenabyl podoby násilností, jako tomu bylo v jiných městech a až na zmíněné výjimky a několik hospodských rvaček či mládežnických výtržností se po celou dobu odehrával pouze na poli politickém, hospodářském a kulturním.⁶⁴

Bližší představu o poměru českého a německého obyvatelstva je možné získat z výsledků sčítání lidu. První, při kterém byla zjišťována národnostní příslušnost, se uskutečnilo v roce 1880. Lidé se tehdy přihlašovali k obcovací řeči, tedy k té, kterou používali jako svou hlavní. Kvůli vágní definici pojmu a možnosti svobodně se rozhodnout, ke kterému jazyku se přihlásit, nelze považovat výsledky zjišťování za zcela objektivní. Jejich výsledkem byl spíše obraz jazykového rázu dané oblasti než její národnostní složení.⁶⁵ Podle průzkumu byl tehdy ještě počet českého a německého obyvatelstva ve městě ještě poměrně vyrovnaný. V následujících letech ale začalo docházet k postupnému úbytku německého etnika a zároveň k výraznému nárůstu česky mluvícího obyvatelstva.⁶⁶

⁶² J. KOŘALKA, *Češi*, s. 40–52.

⁶³ Bohatou zásobu tehdy používaných zkomolenin slov uvádí F. RADA, *Když se psalo c. k.*, s. 25–28.

⁶⁴ Leoš NIKRMAJER, *August Zátka: příspěvek k politickému životu Českých Budějovic na přelomu 19. a 20. století*, České Budějovice 1992, s. 38–42.

⁶⁵ Jaroslav LÁNÍK, *Etnicko-jazykové složení obyvatel českých zemí*, in: I. Jakubec – Z. Jindra (edd.), *Dějiny*, s. 90.

⁶⁶ Blíže tabulka č. 1.

Národnostní situaci ve městě ale nijak neodpovídala situace politická. Tehdejší volební řád rozlišoval voliče podle majetku a výše odváděných daní. I přes svoji početní převahu neměli čeští obyvatelé oproti bohatší německé menšině dostatek řádných hlasů. Městská správa tak byla až do konce první světové války v rukou německé menšiny.⁶⁷ V roce 1861 byla ještě znát jistá převaha zemského vlastenectví nad národnostním, neboť starostou byl opakovaně po svém úřadování v letech 1850–1857 zvolen muž české národnosti František Josef Klavík. Svým smýšlením a úřadováním usiloval o korektní přístup k oběma národnostem.⁶⁸ Národnostnímu rozštěpení ale zabránit nedokázal.⁶⁹ Po skončení jeho volebního období v roce 1865 si obě strany vytvořily vlastní politické reprezentace a v následujících letech se vedení města ujali zástupci německé strany. České Budějovice tak byly na přelomu století jediným českým městem, kde sice převažovalo české obyvatelstvo, ale vládla německá městská samospráva.⁷⁰

Prvního politického úspěchu dosáhla česká strana v roce 1897, kdy byl ve městě do říšského sněmu zvolen první český poslanec. České zastoupení na radnici měli českobudějovičtí obyvatelé znovu až od listopadu 1906, kdy ve volbách do třetího sboru získali většinu. Německá strana udržela vítězství pouze v prvním a druhém sboru obecní správy. Úspěch české strany vzbudil u českého obyvatelstva veliké nadšení, naopak Němci se s prohrou vyrovnávali jen velmi těžce. Proti výsledkům voleb podali protest a požadovali jejich anulování, tomu ale nebylo vyhověno. Na protest proti českému vítězství došlo také k propuštění řady českých zaměstnanců z německých továren.⁷¹

Německá politická reprezentace si po této události uvědomila, že vzrůstající vliv českého živlu je nezadržitelný a udržení vedoucího politického postavení i v budoucnu bude možné jen na základě smluvní dohody. Na popud těchto událostí tedy započala jednání ohledně řešení národnostního soužití ve městě. Tehdejší starosta Josef Taschek začal spolupracovat s hlavním představitelem české strany, významnou politickou autoritou Augustem Zátkou, který se už několik let pokoušel o zlepšení národnostních vztahů ve městě. Jeho návrhy na česko-německé vyrovnání upravovaly rozdělení

⁶⁷ F. RADA, *Když se psalo c. k.*, s. 5. Za německým volebním vítězstvím ale stála i řada intrik, administrativních machinací a podvodů. Blíže tamtéž, s. 29, 34. Srovnání Rudolf STRNAD, *Dr. August Zátka*, České Budějovice 1927, s. 62–63; L. NIKRMAJER, *August Zátka a volby do českobudějovického obecního zastupitelstva v roce 1906*, JSH 63, 1994, s. 125–126; J. CHVOJKA, *Město*, s. 152.

⁶⁸ Blíže J. KING, *Od Budweiserů*, s. 81–82.

⁶⁹ Nejen, že Klavík nedokázal zabránit národnostnímu rozštěpení ve městě. Jeho pročeské názory vedly též ke zničení jeho lokální politické a hospodářské existence mezi místními Němci. J. KOŘALKA, *Češi*, s. 155.

⁷⁰ Tamtéž, s. 181.

⁷¹ L. NIKRMAJER, *August Zátka*, s. 56–59; TÝŽ, *August Zátka a volby*, s. 129

mandátů v okresním a obecním zastupitelstvu a školní poměry ve městě podle oddělených národnostních katastrů. Jednání o přijetí tzv. Českobudějovického paktu trvala až do roku 1914 a během této doby byl pakt doplněn dalšími návrhy. Dne 26. února byl pakt městským zastupitelstvem schválen a v květnu jej odsouhlasil i okresní výbor. K jeho realizaci přesto nedošlo. Pokus o národnostní vyrovnání ve městě zůstal v důsledku rozpuštění zemského sněmu na konci července 1913 a následném vypuknutí první světové války v létě roku 1914 neuskutečněný.⁷²

K dotvoření celistvého obrazu národnostního složení obyvatelstva Českých Budějovic je třeba zmínit důležitou městskou menšinu, kterou tvořili Židé. Po dlouhou dobu měli ve městě usídlení zakázáno. Ke zrušení jejich legislativní segregace došlo v roce 1848 po vyhlášení konstitučních zákonů. Díky tomu mohlo být ve městě v roce 1862 napočítáno 250 židovských obyvatel a jejich počet až do druhé světové války neustále narůstal. Židé se v převážné většině cítili být součástí německé společnosti. Od sedmdesátých let 19. století se ale mezi Němci začaly šířit myšlenky rasové čistoty, čímž se situace Židů značně zhoršila. V Českých Budějovicích našly antisemitistické názory zastánce jen v úzké skupině. I přesto se řada občanů židovské víry začala přiklánět na českou stranu, což jí pomohlo jak v jazykovém, tak i politickém a hospodářském směru.⁷³

První světová válka přinesla do národnostního složení obyvatel Českých Budějovic velké změny. Výsledky sčítání lidu ukázaly obrovskou změnu v poměru Čechů a Němců ve městě. Výrazný pokles německého obyvatelstva lze vysvětlit tím, že před válkou bylo mnoho Čechů při sčítání lidu zapisováno s německou národností. Nejčastěji k tomu docházelo z pracovních důvodů. Češi zaměstnaní u německého zaměstnavatele, například služební, tovaryši či dělníci, byli vědomě či nevědomě (a často i s celou rodinou) zapisováni pod německou obcovací řeč. Například při sčítání v roce 1901 byli podle Jihočeských listů tímto způsobem Češi „okradeni“ nejméně o 2 tisíce lidí, o něž se zvětšil počet Němců.⁷⁴ Vzhledem k tomu, že po první světové válce bylo německé obyvatelstvo ve značné početní ztrátě a jeho počet nepřekročil

⁷² Blíže J. KOŘALKA, *Češi*, s. 181–183; L. NIKRMAJER, *Českobudějovický pakt. Pokus Augusta Zátky o místní česko-německé vyrovnání v letech 1906–1914*, Staré Budějovice 1, 2005, s. 124–142; TÝŽ, *August Zátka*, s. 66–74.

⁷³ Například v roce 1883 pomohly hlasy židovských podnikatelů získat Čechům vedení v Obchodní a živnostenské komoře. Z. JINDRA, *Hlavní rysy*, s. 36–37.

⁷⁴ Jihočeské listy 7, 1901, č. 45, s. 1.

zákonem danou hranici 20 %, staly se České Budějovice 2. července 1921 oficiálně jednojazyčným českým městem.⁷⁵ Němci i nadále tvořili nejpočetnější menšinu.

Spolu s koncem války ztratili Němci své vedoucí postavení. Městská správa přešla prakticky ihned po převratu do rukou českých zástupců. Dosavadní zastupitelstvo bylo rozpuštěno a po několika jednáních přešlo do českých rukou.⁷⁶ Na převzetí moci se významným způsobem podíleli také místní sokolové. Členové spolku vytvořili 2. pluk Stráže svobody a dohlíželi ve městě na pořádek.⁷⁷ Teprve po těchto událostech začal rozhodující politický vliv odpovídat národnostnímu poměru ve městě a němečtí obyvatelé se museli definitivně smířit s úlohou menšiny.

Zatímco v jiných městech byly česko-německé vztahy v meziválečném období velmi vypjaté, zdejší národnostní situace byla až na několik incidentů poklidná. V únoru 1920 byla Čechy přerušena schůze s protičeskou přednáškou Rudolfa Lodgmana von Auena, která se konala v Německém domě. V listopadu téhož roku si Češi vynutili vstup do několika německých objektů, kde zničili německé tiskoviny, prapory a další symboly. Poté se ale vztahy obou stran urovnaly a v roce 1922 se dokonce dohodly na společné oslavě čtvrtého výročí československé samostatnosti. Že šlo o výjimečnou událost, dokládají nesouhlasné reakce německých nacionalistů z jiných měst. Řada z nich dokonce požadovala, aby byli českobudějovičtí Němci vyloučeni z německého národa.⁷⁸ Idylické poměry narušila až třicátá léta, kdy město zasáhla vlna hospodářské krize a rychle se šířící fašistické myšlenky.

Poklidné soužití obou národů přerušila okupace českých zemí začátkem druhé světové války. Poměr počtu osob české a německé národnosti nebyl ve městě v tomto období zjišťován. Důvodem byla obava, že by tyto údaje vyvrátily tvrzení okupantů o Českých Budějovicích jako německém městu. Ve městě se již od začátku války usídlilo gestapo. To se tak opět dostalo do rukou německé správy, která měla nejprve charakter vojenské diktatury jednotek, poté se jí ujali inspektoři a úředníci německé národnosti. Jejich hlavním úkolem byla germanizace českého obyvatelstva, pro něž nastaly velmi obtížné časy. Brutálního a drastického zacházení se zdejšími Čechům dostávalo zvláště ze strany gestapa. Ještě hůře na tom ale byli zdejší Židé. Hned po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava bylo zahájeno jejich pronásledování

⁷⁵ Robert SAK, *Češi a Němci*, in: J. Kopáček – M. Novotný – R. Sak – M. Šilhan (edd.) *Encyklopedie*, s. 84.

⁷⁶ F. RADA, *Když se psalo T. G. M.*, s. 48.

⁷⁷ Blíže František SMITKA, *Státní převrat v Čes. Budějovicích a jihočeské sokolstvo*, České Budějovice 1928.

⁷⁸ J. CHVOJKA, *Město*, s. 174, 176.

a oddělování od ostatního obyvatelstva. Tyto události završil rok 1942, kdy bylo 18. dubna převezeno celkem 909 Židů z Českých Budějovic a blízkého okolí do koncentračního tábora v Terezíně. Po válce se jich domů vrátilo jen sedmadvacet.⁷⁹

Mezi českými obyvateli se jako reakce na tyto události vytvořila celá řada odbojových skupin. Ve městě působila vojenská odbojová organizace Obrana národa. Mezi její členy patřili bývalí vojáci, členové Československé obce sokolské a dalších tělocvičných jednot a také legionáři a státní zaměstnanci. Sokolové vyvíjeli také vlastní odbojovou činnost s napojením na pražské ústředí. O tom, že se nejednalo o zanedbatelné akce malé skupiny odbojářů, svědčí rozsah nacistické razie Aktion Sokol, ke které došlo 8. října 1941. Při ní bylo gestapem pozatýkáno téměř celé vedení nedávno rozpuštěné sokolské župy Husovy. Několik sokolů skončilo v koncentračním táboře, jiní byli popraveni za heydrichiády v roce 1942 v Táboře.⁸⁰ Protinacistické akce pořádal také Petiční výbor Věrní zůstaneme, českobudějovičtí poštovní a železniční zaměstnanci, učitelé, mládež a další nezávislé skupiny. Odbojářům se dařilo šířit také protinacistické letáky, provádět sabotáže a pomáhat rodinám uvězněných. Mnoho z nich ale bylo pozatýkáno, brutálně vyslýcháno a následně popraveno nebo odvezeno do koncentračních táborů.⁸¹

Perzekuce, drastické omezování českého obyvatelstva a nelidské chování příslušníků místního gestapa trvalo až do posledních válečných dní. Soužití obou národů bylo ukončeno 5. května 1945 příchodem Národního výboru na českobudějovickou radnici a oficiálním převzetím správy města. V následujících dnech došlo ještě k řadě tragických událostí, které si vyžádaly poslední oběti na životech českobudějovických obyvatel. Bylo mezi nimi i několik členů Sokola, kteří se aktivně podíleli na zajišťování pořádku ve městě a odzbrojování německých vojáků.⁸² Dramatické dny ukončil příjezd Ruské armády 9. května 1945.

I. 3. 3. Ekonomický vývoj Českých Budějovic

Českobudějovický průmysl se z počátku vyvíjel velmi pomalu. Z důvodu malé surovinové základny, zaostalosti strojového zařízení, nedostatečné dopravní sítě a neschopnosti konkurovat cizímu zboží byla ještě v padesátých letech 19. století

⁷⁹ V počtu přeživších se badatelé rozcházejí: M. PECHA – V. VONDRA, *Českobudějovicko*, s. 44, 89–90.

⁸⁰ Tamtéž, s. 50, 120, 129.

⁸¹ K odbojovým skupinám blíže tamtéž, s. 119–178.

⁸² Tamtéž, s. 214, 221.

průmyslová základna jižních Čech oproti ostatním městům Čech a Moravy značně zaostává, bezvýznamná a řadila se mezi neúrodné a neprůmyslové oblasti.⁸³ Celé území jižních Čech bylo zaměřeno hlavně na zemědělství a malovýrobu.⁸⁴

K oživení místní ekonomiky napomohlo zahájení provozu koněspřežné železnice, která vedla od roku 1932 z Českých Budějovic do hornorakouského Lince. Konešpřežná dráha v Českých Budějovicích představovala důležitý česko-rakouský železniční uzel,⁸⁵ i přesto ale začala být ještě před koncem století nahrazována parostrojní železnicí. Velký význam měla pro město také lodní doprava. Přeprava zboží po Vltavě a Malši fungovala již od 16. století, kdy se na lodích dovážela sůl z hornorakouských nalezišť a později také tuha, obilí, dřevo a další zboží. Původně císařskou loděnici odkoupil v roce 1832 Adalbert Lanna, který se tak stal na dlouhou dobu vrchním představitelem lodní dopravy na Vltavě. Mimo to byl také významným průmyslníkem, investorem a stavitelem jak pro České Budějovice, tak i celé Čechy.⁸⁶ Lodní dopravě se ve městě dařilo až do šedesátých let 19. století, kdy i ji nahradila železnice.

Během druhé poloviny 19. století došlo k intenzivní industrializaci města. Zdejší průmyslová revoluce proběhla sice se zpožděním, ale podobným způsobem a se stejnými výsledky, jako tomu bylo v ostatních částech českých zemí. Z důvodu nejednotnosti zemského národa došlo k vytvoření dvou různých, do sebe uzavřených a zároveň nestejně silných a rozvinutých systémů, které se snažily vzájemně si konkurovat. Nejprve se rozvinulo německé hospodářství, které si také na dlouhou dobu udrželo ekonomickou převahu. O něco později a z horších výchozích podmínek vzešel paralelně s emancipačním hnutím také český kapitál.⁸⁷ Vedle řady menších podniků zde vzniklo několik významných továren, které se zaměřovaly hlavně na stavební, potravinový a lehký průmysl. Důležitá průmyslová odvětví tehdejší doby, tedy strojírenský a chemický průmysl, byly ve městě naopak zastoupeny jen okrajově.⁸⁸ Také

⁸³ I. JAKUBEC, *Období 1848–1914*, in: I. Jakubec – Z. Jindra (edd.), *Dějiny*, s. 83.

⁸⁴ Blíže Jiří DVOŘÁK – Jan, KUBEŠ, *Vývoj průmyslu na území Českých Budějovic od počátku 19. století do 80. let 20. století*, in: J. Kubeš (ed.), *Urbánní geografie II*, s. 88.

⁸⁵ Trasa z Plzně do Českých Budějovic vystavěná roku 1868 byla v následujících letech prodloužena do Gmündu (1969) a Vídně (1870). Od roku 1871 byly Budějovice spojeny s Horním Dvořištěm a Lincem. Poté byla vystavěna dráha z Veselí nad Lužnicí (1874) a Prahy a nakonec také z Kájova (1891). J. KUBEŠ, *Územní, stavební a populační vývoj*, s. 24.

⁸⁶ J. DVOŘÁK – J. KUBEŠ, *Vývoj*, s. 88.

⁸⁷ Z. JINDRA, *Hlavní rysy*, s. 39–40.

⁸⁸ J. KUBEŠ, *Územní, stavební a populační vývoj*, s. 25.

textilních podniků, jež v ostatních jihočeských městech zaměstnávaly více jak polovinu zaměstnanců, bylo v Českých Budějovicích jen sporadicky.⁸⁹

V rukou německých podnikatelů byla většina velkých podniků až do začátku 20. století. Mezi ně například patřila továrna vídeňského průmyslníka Josefa Hardtmutha. Továrna se nejprve orientovala na kameninu a porcelán, později vyráběla také kamna a sporáky. Od sedmdesátých let 19. století ale začala nabývat na významu tužkařská výroba podniku, která výrobu nakonec zcela ovládla. Ještě před začátkem druhé poloviny 19. století byla do Českých Budějovic, taktéž z Vídně, přemístěna sirkárna Pollak. Přestože se podniku brzy podařilo proniknout i na zahraniční trh, nedokázal vzdorovat své konkurenci a na konci devadesátých let 19. století zanikl. Ve stejné době jako Pollakova sirkárna zahájily výrobu také slévárny barevných kovů německého továrníka Johanna Stegmanna. V roce 1859 založil Albert Strnadel podnik vyrábějící hřebíky a dráty, místními zvaný jako „cvočkárna“. Dlouhou tradici měl německý Měšťanský pivovar, který ve městě fungoval od roku 1795. Počátkem padesátých let 19. století byl přemístěn z centra města na nové pozemky na Lineckém předměstí a zároveň došlo k jeho modernizaci přechodem na průmyslovou technologii výroby.⁹⁰ V roce 1869 zahájil provoz podnik Fürth a syn vyrábějící ocet, likéry, cukrovinky a čokoládu. Významným podnikem předválečného období byla státní tabáková továrna lidově zvaná tabáčka, která byla vystavěna v roce 1872 na Lineckém předměstí.

Němečtí podnikatelé si byli vědomi svého významného postavení a využívali jej k útlaku českého živlu. Čeští zaměstnanci pracující v jejich podnicích museli například posílat své děti do německých škol, nesměli se zapojovat do vlasteneckého hnutí a v případě povýšení či zvýšení platu měli před nimi přednost jejich němečtí kolegové. Takovéto poměry panovaly hlavně v Hardtmuthově tužkárně, městském pivovaru, Pollakově sirkárně, na železniční stanici za přednostování Karla von Fodermayera a v Stegmannově továrně.⁹¹ Češi si uvědomovali, že pro zlepšení svého postavení ve městě musí nejprve vybudovat vlastní průmysl, který by jim poskytl lepší pracovní podmínky, ochránil je před germanizačním útlakem a umožnil jim se svobodně hlásit k české národnosti. To ale vyžadovalo značnou aktivitu a kapitálově silné jedince,

⁸⁹ M. PECHA, *Státní převrat*, s. 9.

⁹⁰ J. DVOŘÁK – J. KUBEŠ, *Vývoj*, s. 89.

⁹¹ J. CHVOJKA, *Město*, s. 130, 153.

kterých na české straně nebylo mnoho. První české továrny tak začaly vznikat až od devadesátých let 19. století.

O tom, že za vzrůstem české podnikatelské činnosti stály hlavně horlivé národnostní tendence, svědčily dvě skutečnosti. České podniky zakládali drobní podílníci z řad malých živnostníků a obchodníků, kteří se v zájmu podpory a posílení národní věci začali sdružovat a zakládat obchodní společnosti.⁹² Žádný nově vzniklý český podnik se také neorientoval na nové průmyslové odvětví, ale představoval jen český ekvivalent německé výroby.

Příloha č. 1

„Bylo štěstím pro dnešní českou generaci českobudějovickou, že naši lidé záhy soustředili svou práci na hospodářské pole a zakládali hospodářské a průmyslové podniky. Měli-li jsme v Českých Budějovicích jednou něco znamenati, museli jsme míti především nějakou váhu hospodářskou.“

Zdroj: František VODŇANSKÝ, *Náš zápas o III. sbor*, České Budějovice 1906, s. 6.

Jako protiváha německé konkurenci byl u Kněžských Dvorů založen úspěšný Český akciový pivovar (1894). Převahu českých akcionářů měla od roku 1911 První českobudějovická továrna na smaltové nádobí, která byla založena v roce 1894. Protože výroba smaltového nádobí představovala specifikum českobudějovického předválečného průmyslu, měla tato továrna ve městě hned tři další konkurenty. Jimi byly smaltovna Bohemia založená ve stejném roce německým obchodníkem Steinerem, Jihočeská smaltovna a lisovna F. Westen, fungující od roku 1896, a také smaltovna Vulkán, která svůj provoz zahájila v roce 1911. Také Hadmuthova tužkárna nebo Pollakova sirkárna, zaniklá roku 1896, měly své české ekvivalenty. V roce 1895 byl založen český Národní podnik obchodní a průmyslový na výrobu tužek a v roce 1908 akciová společnost Česká sirkárna. S podobným záměrem vznikly také akciová společnost Šroubárna (1909), továrna na cukrovinky Merkur (1911) nebo několik podniků rodiny Zátků.⁹³ Toto nacionální ekonomické soupeření podporovalo národnostní soubor i v dalších oblastech místního společenského soužití, na druhou stranu mělo velmi pozitivní vliv na rozvoj českobudějovického průmyslu a tím i celého

⁹² M. PECHA, *Státní převrat*, s. 8, 10.

⁹³ Přehled nově vzniklých a zaniklých podniků v Českých Budějovicích: Robert SAK, *Průmysl*, in: J. Kopáček – M. Novotný – R. Sak – M. Šilhan (edd.), *Encyklopedie*, s. 439–446.

města.⁹⁴ Už počátkem 20. století byly hospodářské síly obou národností poměrně vyrovnané.

První světová válka zasadila slibně se rozvíjícímu průmyslu hluboké rány, ze kterých se v poválečných letech jen těžko dostával. Mnoho dělníků bylo odvedeno do armády, někteří pracující byly z důvodu nedostatku práce a omezení výroby propuštěni. Tito lidé pak jen stěží hledali nová pracovní místa. Zahraniční trhy, které představovaly pro řadu větších továren důležitý zdroj příjmů, byly během války přerušeny a po válce pak v důsledku rozpadu Rakousko-Uherska jen částečně obnoveny. Velkou ranou pro českobudějovický hospodářský rozvoj bylo omezení či ztráta obchodních kontaktů s Rakouskem, Polskem, Maďarskem, Ruskem a Balkánem.⁹⁵ Některé podniky byly nuceny převést svou výrobu z civilní na válečnou a po skončení války pak jen stěží hledaly nové zakázky. Celé situaci nepomáhaly ani menší výtěžky středních vrstev, zvýšená spotřeba, vysoké zatížení sociálními poplatky.⁹⁶ Dovršením těchto zlých časů se pak stala třicátá léta a s nimi související hospodářská krize. V meziválečném období tak došlo k likvidaci mnoha do té doby prosperujících podniků. Jednalo se především o menší a kapitálově slabší závody a drobné podnikatele. Několik silnějších společností dokázalo i v tomto nepříznivém období svou výrobu udržet, nebo i rozšířit. Jednalo se hlavně o zdejší tužkárny a také oba pivovary.⁹⁷

Českobudějovický průmysl zůstával i v meziválečné éře dvounárodností. Mezi česko-německými podniky nadále panovala vzájemná národnostní konkurence, ale vzhledem k nepříznivé hospodářské situaci, v níž musely všechny podniky bojovat o vlastní existenci, byla odsunuta do pozadí. K jejímu plnému projevení došlo až během druhé světové války, kdy si mohly německé podniky vyrovnat s těmi českými staré účty. Příkladem byla historie českého podniku Grafo, třetí továrny na tužky ve městě, která vedla konkurenční boje s Hardtmuthovou továrnou. Ten způsobil hlavně její export, který se orientoval převážně na zahraničí, čímž se tak stala hlavním konkurentem právě německé tužkárny. Mezi oběma podniky byl sveden také soudní spor zahájený Hardtmuthovou továrnou na ochranu svých tužek Koh-i-noor. Jedna ze série tužek Grafo se jí velmi podobala. Soud dal za pravdu německé straně a po prohraném sporu musela být její výroba v Grafu ukončena.⁹⁸ Během nacistické okupace

⁹⁴ J. DVOŘÁK – J. KUBEŠ, *Vývoj*, s. 92.

⁹⁵ J. KUBEŠ, *Územní, stavební a populační vývoj*, s. 26; J. DVOŘÁK – J. KUBEŠ, *Vývoj*, s. 95.

⁹⁶ F. BÖHM (ed.), *České Budějovice*, s. 146.

⁹⁷ F. RADA, *Když se psalo T. G. M.*, s. 75–76.

⁹⁸ Tamtéž.

se všechny zdejší tužkárný zařadily do německého tužkařského sdružení. Nepřátelské vztahy z minulých let se projeví počátkem roku 1944, kdy se rozhodovalo o zrušení jedné z českobudějovických tužkáren. Vedení Hardtmuthovy továrny se přimluvalo za zachování Národního podniku, a přispělo tak k vydání nařízení na zastavení výroby v Grafu. Jen díky vlivným známostem se podařilo udržet výrobu až do konce války.⁹⁹

Také ostatní český kapitál byl během druhé světové války utlačován, a tak docházelo k jeho centralizaci do rukou německé strany. Nacisté se snažili za pomoci personálních změn získat ve vedení většiny českobudějovických podniků rozhodující vliv. Nejhuře na tom byly židovští podnikatelé. Jejich továrny byly zabaveny a rozděleny mezi německé příslušníky. Odebrány byly například Gellerova papírna, smaltovna Bohemia či podnik Alberta Stradela na hřebíky a šrouby. Většina výroby byla militarizována a mnoho podniků muselo z důvodu poklesu příjmů svou výrobu ukončit.¹⁰⁰ Po skončení války pak docházelo k pozvolné obnově zdejšího průmyslu a jeho opětovné transformaci na civilní výrobu.¹⁰¹

I. 3. 4. Spolkový život v Českých Budějovicích

Spolkový život započal ve městě již před rokem 1848, jeho rozvoj ale zbrzdil tehdejší politický systém, který hlavně po nástupu bachovského absolutismu v padesátých letech 19. století zaváděl nařízení vedoucí k jeho omezování. Spolkový patent z 26. listopadu 1852 obnovoval dřívější koncesní systém, založení spolku tak podléhalo souhlasu císaře, ministerstva vnitra nebo zemského úřadu. Zákon platil na všechny spolky kromě spolků politických a sociálních, ty byly zcela zakázány.¹⁰² Spolková a shromažďovací svoboda byla legislativně zavedena v rámci ústavy 15. listopadu 1867, kdy byl vydán nový zákon č. 134/1867 ř. z. o právu spolčovacím a zákon č. 135/1867 ř. z. o právu shromažďovacím. Spolkový zákon stanovoval podmínky vzniku a zániku spolku a důvody jeho úředního zakázání nebo rozpuštění. Zákon také stanovoval formální podobu stanov spolku, které se předkládaly zemskému místodržitelství nebo ministerstvu vnitra a které byly nutnou součástí oznámení o zřízení spolku. Stanovy

⁹⁹ Václav VONDRA, *Historie tužkárný Grafo*, Výběr 16, 1979, č. 2, s. 115; k historii podniku blíže TÝŽ, *Historie akciové tužkárný Grafo*, Výběr 15, 1978, č. 2, s. 85–90; TÝŽ, *Historie akciové tužkárný Grafo*, Výběr 15, 1978, č. 4, s. 262–266; TÝŽ, *Historie akciové tužkárný Grafo*, Výběr 16, 1979, č. 1, s. 33–40.

¹⁰⁰ Blíže M. PECHA – V. VONDRA, *Českobudějovicko*, s. 101–118.

¹⁰¹ Blíže J. DVORÁK – J. KUBEŠ, *Vývoj*, s. 96–100.

¹⁰² R. VESELÁ, *Spolkový zákon*, s. 6.

určovaly celkový charakter spolku, práva a povinnosti jeho členů nebo způsoby, jakými se budou řešit spory uvnitř spolku. Zákon platil až do roku 1918, s několika úpravami pak i v průběhu první republiky. Definitivně byl odstraněn až v roce 1951.¹⁰³

Během druhé poloviny 19. století vznikala v Českých Budějovicích celá řada spolků různého charakteru, od politických, po osvětové, zábavní, tělovýchovné, podpůrné, pěvecké, ochotnické, profesní, náboženské, mládežnické či ženské, zájmové, hospodářské, odborné a stavovské.¹⁰⁴ Celé toto úsilí se neslo v duchu prosazování národních zájmů a zvláště na straně českého obyvatelstva bylo velmi intenzivní. Pro získání významnějších hospodářských a politických pozic neměli Češi ještě dostatek sil, proto svůj rozvoj soustředili hlavně na pole školské a kulturní. Budování vlastního spolkového života bylo ale důležitým úkolem i pro německé etnikum. Na obou stranách se tak daly sledovat horlivé národnostně-kulturní aktivity.

První spolky ve městě sdružovaly ve svých řadách členy německé i české národnosti dohromady. Tak tomu bylo například mezi ostrostřelci C. k. privilegovaného měšťanského ostrostřeleckého sboru (K. u. k. privilegiertes bürgerliches Scharfschützencorps). Jeho historické kořeny sahaly až do roku 1578 a jednalo se o nejstarší spolek ve městě.¹⁰⁵ Národnostně smíšený byl původně také vzdělávací a kulturní spolek Geselligkeitsverein (1840), náboženský Spolek katolických tovaryšů (1855), pěvecký spolek Deutsche Liedertafel (1856) a další.

K národnostnímu rozdělování spolků začalo docházet už v šedesátých letech 19. století. V roce 1862 vystoupili čeští členové ze spolku Deutsche Liedertafel a z jejich iniciativy byl založen Zábavní spolek Beseda, později přejmenovaný na Beseda českobudějovická.¹⁰⁶ Ten se stal centem českého života ve městě. Jeho zásluhou vznikla řada dalších významných českých spolků jako Matice školská či Český politický spolek a bylo založeno několik českých škol. Německému spolkovému životu začala od roku 1862 dominovat turnerská tělocvičná jednota, která se stala oporou nejen sportovního života ve městě, ale také německého národně emancipačního hnutí. Se stejným cílem, ale až o sedm let později, byla založena i česká tělocvičná jednota Sokol. Počátkem osmdesátých let 19. století zesílil ve většině spolků důraz na národnostní

¹⁰³ Karel MALÝ (ed.), *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1997, s. 252; R. VESELÁ, *Spolkový zákon*, s. 6–7.

¹⁰⁴ F. RADA, *Když se psalo c. k.*, s. 110.

¹⁰⁵ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 27.

¹⁰⁶ K národnostnímu sporu ve spolku Deutsche Liedertafel v roce 1862 blíže Wenzel WONESCH, *Deutsche Liedertafel in Budweis 1856–1926 – ein geschichtlicher Rückblick*, České Budějovice 1926, s. 7.

osvětu mezi obyvateli a za pomoci společenských zábav, besídek, přednášek a podpůrných akcí se snažily šířit myšlenky národního uvědomění. Z těchto snah vzešel v roce 1884 místní odbor Národní jednoty pošumavské, který se snažil podporovat české školství, kulturu a politické pozice. Jako jeho protiváha byl z iniciativy Josefa Taschka založen spolek Deutscher Böhmerwaldbund.¹⁰⁷ Národnostně-konkurenční snahy obou stran dokládá velmi vyrovnaný poměr českých a německých spolků a sdružení na přelomu století.

Za první světové války došlo k útlumu spolkové činnosti a kulturního života ve městě. Rakouské úřady viděly v některých českých spolcích nepřátele, a proto jejich činnost zakázaly. K zastavení spolkové činnosti docházelo také v důsledku odvodu velkého počtu mužů na vojnu, ztráty spolkových prostor, nedostatku paliva a policejních prohlídek v domech činovníků. Přestože se řada spolků snažila nadále působit, jejich hlavní náplní se stalo pořádání dobrovolných akcí, charitativních sbírek a pomoc rodinám vojáků.¹⁰⁸ Záhy po skončení války došlo opět k bohatému rozvoji spolkové činnosti a kulturního života. Dařilo se české knihovně, jejíž správa přešla z odboru Národní jednoty pošumavské do rukou města.¹⁰⁹ Dověšením národnostně-kulturních snah českobudějovických Čechů se stalo zřízení stálého českého divadla, které do té doby ve městě chybělo. Ustanoveno bylo počátkem roku 1919 s názvem Jihočeské národní divadlo. Po celou dobu fungování ho ale provázely velké finanční problémy.¹¹⁰

Největší rozmach zažíval v meziválečném období sport. Vznikla řada nových sportovních organizací a spolků, stoupla obliba sportovních závodů a postupně byl vybudován i nový a velmi moderní sportovní areál na Sokolském ostrově. Sokol se v této době stal také nejvlivnějším českým spolkem ve městě. Nadále zde působila také většina německých spolků, která i přes změnu poměrů stále vykazovala bohatou činnost. Podobně jako v jiných oblastech, byly i ve sféře kulturního a spolkového života v prvních poválečných letech vzájemné česko-německé vztahy velmi napjaté. Během dvacátých let 20. století ale došlo k jejich urovnání, a obzvlášť ve sportu bylo možné pozorovat velmi uvolněnou atmosféru bez projevů národnostní averze. Zde se také udržely, i přes sílící nacistické smýšlení, až do pozdních předválečných let.

¹⁰⁷ J. CHVOJKA, *Město*, s. 144.

¹⁰⁸ Blíže M. PECHA, *Státní převrat*, s. 56–60.

¹⁰⁹ Blíže F. BÖHM (ed.), *České Budějovice*, 61–65.

¹¹⁰ Blíže F. RADA, *Když se psalo T. G. M.*, s. 124–135.

Vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava znamenalo další ochromení veřejného a volnočasového života ve městě. Po podepsání mnichovské dohody bylo mnoho spolků prohlášeno za zaniklé a do tří měsíců musela být provedena jejich likvidace. Zároveň byl znovu zaveden koncesní systém pro založení nových spolků.¹¹¹ Tato nařízení platila až do konce druhé světové války. Zásahy spojené s cílem navrátit městu jeho německý charakter a převychovat Čechy v občany Říše vedly již od počátku okupace k výraznému omezování činnosti českých spolků. Jejich členové byli perzekuováni a spolkové budovy zabrány pro nacistické potřeby. Situace se ještě více zhoršila ve druhé fázi války, kdy byla většina spolků úředně rozpuštěna. Takto byla přerušena činnost městského divadla, pěvecké souboru i dalších kulturních a sportovních spolků. Dne 28. prosince 1940 byl rozpuštěn Junák, 12. dubna 1941 Sokol a 30. září 1942 Orel.¹¹² Zrušeny byly také některé německé spolky. Většinou z toho důvodu, že svým zaměřením a účelem neodpovídaly nacistickým představám o budoucí organizaci společenského života.¹¹³ Takový osud postihl všechny českobudějovické sportovní spolky, které byly nuceny se včlenit do svazu NS Turn und Sportgemeinde (dále jen NSTSg) Budweis, a předat tak své kompetence státním orgánům.

¹¹¹ M. LAŠŤOVKA – B. LAŠŤOVKOVÁ – T. RATAJ – J. RATAJOVÁ – J. TŘIKAČ, *Pražské spolky*, s. 14.

¹¹² M. PECHA – V. VONDRA, *Českobudějovicko*, s. 87.

¹¹³ Blíže Lorenz PEIFFER, *Turnerské hnutí v Německu 1918–1945*, in: Marek Waic (ed.), *Češi*, s. 194–195.

Tabulka č. 2

Přehled tělocvičných a sportovních spolků vzniklých v letech 1862–1940*

Název spolku	Rok založení
Budweiser Turnverein (Budweiser Deutscher Turnverein)	1862
Sokol českobudějovický (Sokol I)	1869
Deutscher Eislaufverein Budweis	1884
Böhmerwaldbund–Turngau	1887
Bruslařský klub Sokola českobudějovického	1887
Budweiser Radfahrverein	1887
Spolek jihočeských turisků v Českých Budějovicích	1891
Český klub velocipedistů České Budějovice	1891
Tělocvičná jednota „Sokol Tyrš“ (Sokol II)	1894
Radfahrerclub Wanderlust Budweis	1894
Český klub velocipedistů	1894
Šermířský kroužek při Sokole	1895
Český klub velocipedistů „Šumavan“ České Budějovice	1896
Sokolská župa Husova	1897
Deutscher Turnverein Jahn Budweis	1897
Budweiser Radfahrverein Schwalbe	1899
Ženský tělocvičný odbor „Sokola“	1900
Český Lawn –Tennis Klub	1900
Dělnická tělocvičná jednota v Českých Budějovicích	1901
Athleticko-Footballový Klub České Budějovice	1903
Lawn –Tennis Gesellschaft	1904
Sportovní klub České Budějovice	1905
Klub atletistů „Frištenský“ České Budějovice	1905
Turistická společnost „Leitersteiner“	1906
Klub českých turistů v Českých Budějovicích	1907
Sokol Suché Vrbné	1908
Sokol Mladé	1908
Tělocvičná jednota „Orel Jirsík“	1909
Ortsgruppe Turistenvereines die Naturfreunde Budweiser	1910
Dělnický klub cyklistů v Českých Budějovicích	1910
„Aviatické družstvo“ Sokola českobudějovického	1910
Dělnický cyklistický spolek Mladé	1911
Deutscher Lawn-Tennis Klub	1911
Deutscher Schachverein Budweiser	1911
Sokol Čtyři Dvory	1912
Hockeyový kroužek České Budějovice	1912
Podšumavan	1912
Český Skiklub v Českých Budějovicích	1912
Skiklub Budweis des Deutschen Böhmerwaldbundes	1912
Deutscher Sportklub Budweis	1912
Český šermířský klub v Českých Budějovicích	1913
„Mezinárodní klub atletů“ České Budějovice	1913
Český šachový klub	1913
Český Yachtklub v Českých Budějovicích	1913
SK Merkur České Budějovice	1913
„Studentská XI.“ České Budějovice	1914

Tabulka č. 2 - pokračování

Přehled tělocvičných a sportovních spolků vzniklých v letech 1862–1940*

Název spolku	Rok založení
„Deutsche Kommunal Handelsschule“ Budweis	1914
Družiny „Vydry“ České Budějovice	1916
Židovská tělocvičná jednota Makkabi České Budějovice	1919
Dělnická tělocvičná jednota v Mladém	1919
Dělnická tělocvičná jednota v Rožnově	1919
YMCA	1919
Slavoj České Budějovice	1919
Sportovní klub Viktoria České Budějovice	1919
Sportovní klub Olympia České Budějovice	1919
Sportovní klub Slavoj	1919
Vojenská XI České Budějovice	1919
Klub atletů Žižka	1919
Verein der Scharfschützen in Böhmischem Budweis (původně Měšťanský c. k. privilegovaný ostrostřelecký sbor)	1919
Deutsche Wandervereinigung für den Böhmerwald in Budweis – touristische Abteilung des Deutschen Böhmerwaldbundes (původně Turistická společnost „Leitersteiner“)	1921
Dělnická tělocvičná jednota ve Čtyřech Dvorech	1921
Jednota Orla Československého v Suchém Vrbném	1921
Federovaná dělnická tělocvičná jednota v Českých Budějovicích IV (Jednota proletářské tělovýchovy České Budějovice IV) (dále jen FDTJ - JPT)	1921
Odbočka Československého svazu dělnických cyklistů (Dělnický klub cyklistů v Českých Budějovicích)	1921
Místní klub Mladé – Československého svazu dělnických cyklistů (původně Dělnický cyklistický spolek Mladé)	1921
Klub cyklistů skautů Volnosti	1921
I. oddíl vodních skautů	1921
Střelecká jednota Čsl. obce střelecké	1921
FDTJ – JPT III v Českých Budějovicích	nezjištěno
FDTJ – JPT Mladé	1921
FDTJ – JPT Rožnov	1921
Sportovní klub Meteor (Dělnický sportovní klub Meteor České Budějovice)	1921/1922
Sportovní klub Slovan	1922
FDTJ – JPT Čtyři Dvory	1922
Vojenský sportovní klub České Budějovice	1922
Dělnický klub šachistů v Českých Budějovicích	1922
Rudá hvězda České Budějovice	nezjištěno
Sportovní klub Suché Vrbné	1923
Klub cyklistů Vpřed České Budějovice (původně Klub cyklistů skautů Volnosti)	1923
II. oddíl vodních skautů	1923
Aeroklub České Budějovice	1923
Dělnická tělocvičná jednota v Suchém Vrbném	1924
FDTJ – JPT Suché Vrbné	1924
Dělnický sportovní klub České Budějovice	1924
Sportovní klub Čtyři Dvory	1924
Deutscher Fussball Club	1924
Český klub velocipedistů Náš cíl v Českých Budějovicích	1925
III. oddíl vodních skautů	1925

Tabulka č. 2 - pokračování

Přehled tělocvičných a sportovních spolků vzniklých v letech 1862–1940*

Název spolku	Rok založení
Čsl. národní střelecká jednota v Českých Budějovicích	1925
XXII. kmen Junáků volnosti	1926
Vodní oddíl Junáků lesní moudrosti	1926
Místní odbočka Masarykovy letecké ligy v Českých Budějovicích	1926
Jezdecká společnost v Českých Budějovicích	1927
Athletic Club Stadion České Budějovice	1928
Sportovní klub Mladé	1929
Klub šachistů Aljechin	1929
Odbočka Selské jízdy	1929
Odbor Československé obce turistické	1930
Christlich Deutscher Turnverein Böhmisch Budweis	1930
Jednota Čsl. obce střelecké	1930
Motoklub Ariel v Českých Budějovicích	1930
Sportovní klub Knežské Dvory	nezjištěno
Lovecký a střelecký klub České Budějovice	nezjištěno
Odbor Československé obce turistické v Mladém	1931
Deutscher Schwimmverein Budweis	1931
Sportovní klub Rožnov	1931
Vysokoškolský sport – odbočka České Budějovice	1931
I. lukostřelecký klub České Budějovice	1931
Lifa ČSL motoristů – skupina České Budějovice	1931
Sportovní klub Nemanice	1932
Klub cyklistů Vpřed Kněžské Dvory	1932
Jednota Čsl. národního svazu střeleckého v Rožnově	1932
Sportovní klub Rapid České Budějovice	1933
Sportovní klub Sparta České Budějovice	1933
Sportovní klub Slavie České Budějovice	1933
Spolek pro pěstování her české mládeže České Budějovice IV	1933
Dělnický sportovní klub Rožnov	1933
Klub šachistů Duras v Českých Budějovicích	1933
Klub šachistů v Suchém Vrbném	1933
Tramping Club Údolí sportů České Budějovice	1934
Lyžařský klub Brouk+Babka České Budějovice	1934
Jihočeský šermířský klub	1934
Jawa klub České Budějovice	1934
Sportovní klub spojených trampských osad České Budějovice	1935
Odbočka Masarykovy letecké ligy ve Čtyřech Dvorech	1935
Aero Car Club – odbočka České Budějovice	1935
Verband Deutscher Flieger der ČSR	1936
Dělnicko-tělocvičný a sportovní spolek v Českých Budějovicích	1937
Arbeiter Turn und Sportverein in Budweis	1937
Pobočný spolek Československého středostavovského autoklubu obchodníků, živnostníků a průmyslníků v České Budějovicích	1937
Branný sbor československých motoristů – odbočka České Budějovice	1938
NS Turn und Sportgemeinde Budweis	1940

* Zdroje: SOA Třeboň, Policejní ředitelství České Budějovice; J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*.

II. Sport a volnočasové aktivity na březích českobudějovických řek

II. 1. Obecné souvislosti

Počátky moderního sportu, tak jak jej známe dnes, se začaly utvářet v průběhu 19. století. V této době procházely evropské země výraznými politickými, ekonomickými, sociálními a kulturními změnami, a ty se mimo jiné odrazily i ve stoupajícím zájmu o rozličné formy fyzické aktivity, zábavy a trávení volného času. Nově se formující fenomén volného času přestal být pouze otázkou vyšších společenských vrstev, ale postupně se do něho zapojovaly i stále širší vrstvy střední třídy. Sportovní aktivity, které se do této doby omezovaly pouze na společensky uzavřené kluby, se postupem času rozšířily i do městské společnosti. Spolu s tím začala stoupat i společenská hodnota amatérského sportu, vznikaly amatérské sportovní organizace a do obliby se dostával i „pouhý“ pasivní divácký zájem o sport. Pohybová cvičení se v tomto období proměnila z podceňované aktivity vyhrazené vojenským příslušníkům v oblíbenou společenskou zábavu, nástroj národní ideologie a chvályhodnou součást školní výchovy. Stoupající zájem o sport vedl též k velkému rozvoji již existujících sportů a ke vniku mnoha nových disciplín.

Ve druhé polovině 19. století došlo k bohatému rozvoji pohybových aktivit dvěma směry, označovanými pojmy tělesná výchova a sport. Dnes jsou tyto pojmy chápány jako totožné, ve zkoumaném období šlo ale o vzájemně odlišné činnosti. Tělovýchova představovala soubor cvičení, která se prováděla za účelem posilování fyzické zdatnosti a zlepšení zdraví jedince a spolu s tím i zvýšení branné připravenosti národa. Kolektivní ráz cvičení vedl k tomu, že byl jejich cíl brzy povýšen nad zájmy jednotlivce a stal se součástí národního hnutí, boje za vlast a národ. Tělovýchova svým prostřednictvím napomáhala k šíření pocitů etnické sounáležitosti a posilovala národnostní emancipaci. Naopak při sportu šlo hlavně o soutěžení, porovnávání výkonů a prosazování vlastních zájmů. Soutěžní charakter sportu vyžadoval upozadění nacionálních prvků a naopak bylo důležité aktivně navazovat blízké mezinárodní vztahy a kontakty. Sportovní spolky se tak zdržovaly aktivní účasti na politickém a národnostním dění. Z těchto důvodů také často hledaly své zastánce jen velmi pomalu.

Vzhledem k těmto skutečnostem probíhal vývoj tělesné kultury v jednotlivých evropských státech v úzké souvislosti s tamní politicko-hospodářskou situací a byl specifickým odkazem vývoje dané společnosti. Počátky české tělovýchovy byly úzce spjaty s německou tělesnou kulturou, která se k nám dostávala hlavně v období

šedesátých let 19. století. Po jejím vzoru se začaly na našem území vznikat první německé turnerské a české sokolské tělocvičné jednoty. Turneři stejně jako sokolové pokládali za svůj základ myšlenku národního boje, čímž značně ovlivnili chápání fenoménu sportu v českém prostředí. Tělesná cvičení se stala součástí národní ideologie a prostředkem boje proti národnostnímu útlaku. Obě tělocvičná hnutí se během druhé poloviny 19. století rychle šířila a rozvíjela, jednoty začaly brzy překračovat rámec tělovýchovy a staly se středem společenského života. Na přelomu 19. a 20. století už zcela dominovaly zdejšími česko-německými spolkovými aktivitám.

Od sedmdesátých let 19. století začalo docházet k rozvoji dělnického hnutí, které se brzy významným způsobem podílelo na rozvoji tělesné výchovy. Z počátku byli dělníci členy sokolských jednot. Sílicí myšlenky třídního boje ale vedly ke vzájemným střetům s ostatními sokolskými členy a postupnému vylučování nebo dobrovolným odchodům dělníků ze sokolských řad. Politické události v roce 1897 nakonec vedly k osamostatnění dělnické tělovýchovy. Stalo se tak 22. srpna v pražské Typografické besedě, kde byla založena první Dělnická tělocvičná jednota (dále jen DTJ). Počet jednot rychle stoupal, proto mohla být v roce 1903 založená také sjednocující organizace Svaz dělnických tělocvičných jednot (dále jen SDTJ). V jednotách se cvičilo po vzoru sokolských cvičení a také zde byl sport jako takový odmítán.¹¹⁴ I přes původní názorový rozkol členů obou jednot usilovaly posléze oba svazy o udržování korektních vztahů.¹¹⁵

Na přelomu 19. a 20. století sílila mezi členy sokolských a dělnických tělocvičných jednot lhostejnost či dokonce nepřátelství k otázkám náboženské výchovy a vyznání. To vedlo k zakládání vlastních tělocvičných odborů při křesťansko-sociálních spolcích. V roce 1909 byl pro tyto odbory ustanoven společný název Orel. Jejich počet až do první světové války stále vzrůstal, přesto nedosahovaly orelské jednoty takového rozšíření jako v případě Sokola nebo DTJ.¹¹⁶

S jistým zpožděním za tělovýchovou a se značně menší progresí se na našem území začaly prosazovat také první sportovní disciplíny a v souvislosti s tím vznikat první sportovní kluby. Cesta individuálního sportu v českých zemích byla složitá a první sportovci se museli potýkat s mnoha předsudky a nepochopením. V očích zastánců českého národního hnutí byl sport považován za záležitost zcela nevhodnou

¹¹⁴ Jiří KÖSSL – Jan ŠTUMBAUER – Marek WAIC, *Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury*, Praha 2004, s. 111.

¹¹⁵ M. WAIC, *Tělovýchova*, s. 82.

¹¹⁶ J. KÖSSL – J. ŠTUMBAUER – M. WAIC, *Vybrané kapitoly*, s. 112.

pro českého vlastence, a dlouhou dobu tak ve společnosti nenacházel pochopení.¹¹⁷ A to i přesto, že tělovýchova měla z počátku na rozvoji jednotlivých sportovních odvětví svůj významný podíl. Sporty jako plavání, bruslení, jezdeckví nebo cyklistika byly oblíbenou součástí činnosti tělocvičných jednot. V jejich pojetí ale představovaly pouhou doplňkovou aktivitu k pravidelným cvičením. Později se od jejich provozování dokonce zcela odklonily a znovu se k němu vrátily až po první světové válce.

Mezi první sportovní odvětví, která se u nás začala rozvíjet, patřilo veslování. První veslařský klub byl založen v roce 1868, tedy velmi záhy po vydání říšského spolkového zákona v listopadu předcházejícího roku. Díky anglickým gentlemanům cestujícím po Evropě se na našem území objevil koncem sedmdesátých let 19. století první bicykl. Tento nový technický vynález nezůstal bez odezvy, brzy si získal řadu sportovních nadšenců a těšil se i velkému diváckému zájmu. Od osmdesátých let 19. století se sportovci věnovali lehké atletice a na přelomu století se na výsluní prosadil fotbal.¹¹⁸ Na jeho rozšíření měl velkou zásluhu sportovní nadšenec a propagátor Josef Rössler-Ořovský. Český sport vděčil tomuto muži i v případě dalších disciplín. Jeho zásluhou se k nám dostalo například lyžování a lední hokej, z jeho iniciativy byla uspořádána řada sportovních závodů a díky jeho bohatým diplomatickým stykům se dostaly české země také do řady mezinárodních sportovních organizací.¹¹⁹ Sporty jako tenis nebo plavání zůstaly až do konce první světové války jen společenskou a rekreační zábavou. Jejich závodní pojetí se prosadilo až později.

Spolu s bohatým rozvojem sportu u nás i v zahraničí se začaly rozvíjet hojně mezinárodní sportovní kontakty. Překážkou ale byl fakt, že v každé zemi platila jiná závodní pravidla a předpisy. Pro rovnocenné závodní podmínky bylo třeba vypracovat společná pravidla platící pro všechny závodníky. Výsledkem těchto snah se stalo zakládání mezinárodních svazů a federací jednotlivých sportů a pořádání jejich mistrovství. V roce 1881 tak například vznikla Evropská federace gymnastiky (od roku 1920 Mezinárodní federace gymnastiky), v roce 1892 Mezinárodní federace veslování a Mezinárodní bruslařská federace (dále jen ISU) v roce 1900 Mezinárodní cyklistická unie, v roce 1904 Mezinárodní fotbalová federace (dále jen FIFA), nebo v roce 1912 Mezinárodní asociace atletických federací. Velkou událostí se v tomto směru stalo obnovení olympijských her a založení Mezinárodního olympijského výboru v roce

¹¹⁷ A. POKLUDOVÁ – H. SVATOŠOVÁ, *Turneři*, s. 68.

¹¹⁸ M. WAIC, *Tělovýchova*, s. 100–126.

¹¹⁹ J. KÖSSL – J. ŠTUMBAUER – M. WAIC, *Vybrané kapitoly*, s. 115.

1894, který se zasloužil o urychlení internacionalizace sportu a stal se nositelem myšlenky míru mezi národy.¹²⁰ Mezi zakládajícími členy byl také Čech Jiří Stanislav Guth-Jarkovský. Jeho zásluhou stály české země u vzniku moderního olympijského hnutí, což zdejší sportovci s nadšením uvítali, silná sokolská veřejnost této myšlence ale příliš nakloněna nebyla. Dne 15. ledna 1900 byl založen Český výbor pro hry olympijské (dále jen ČOV), který usilovně pracoval na přípravě českých olympijských výprav. Z důvodů nedostatku finančních prostředků, národnostních střetů s Rakušaný a odmítavému postoji sokolského vedení ale nedosahovala česká národní reprezentace do první světové války nijak výrazných úspěchů.¹²¹

První světová válka přinesla do života všech lidí velké změny, které se promítly i do způsobu trávení volného času. Tělesná kultura se stala podstatnou součástí lidského života a spolu s tím se začal utvářet také nový soudobý ideál krásy představující štíhlé, opálené a sportem vypěstované tělo. Její nejdůležitější část tvořily v prvních poválečných letech i nadále tělocvičné organizace. Nejvýznamnější z nich se stal Sokol, jehož činnost neustala ani během válečných let. Aktivně se podílel na odbojové činnosti a pomáhal rodinám vojáků. Bezprostředně po převratu se pak významnou měrou zasloužil o fungování nově existující republiky. V meziválečném období došlo k bohatému rozvoji sokolské činnosti, výstavbě řady tělocvičen a dalších zařízení jako plováren, biografů či hotelů. Německé turnerské jednoty se musely vyrovnat se ztrátou předních společenských pozic zvláště v pohraničních oblastech, přesto ale zůstaly jedněmi z nejvlivnějších německých spolků a jejich činnost a členská základna se rychle obnovily. Od třicátých let 20. století začalo německé spolky ovládat nacistické hnutí. V čele svazu stanul Konrád Henlein a proměnil jej v polovojenskou organizaci, jejíž cvičení se nesla v duchu zlepšování branné připravenosti. Tomuto cíli odpovídalo také rozšiřování turnerské činnosti o nové bojové sporty jako box, střelbu a šerm.¹²²

Druhou nejpočetnější tělocvičnou organizací se stal SDTJ. V roce 1921 z něj v souvislosti se vznikem Komunistické strany československé ale více jak polovina členů přešla do nově založené Federace dělnických tělocvičných jednot (dále jen FDTJ). Činnost DTJ byla stále velmi blízká té sokolské. Cvičilo se podle Tyršovy soustavy, členové se věnovali některým sportům, účastnili se národních i mezinárodních dělnických olympiád a zabývali se také kulturními a vzdělávacími aktivitami. Nově

¹²⁰ J. KÖSSL – J. ŠTUMBAUER – M. WAIC, *Vybrané kapitoly*, s. 70.

¹²¹ Blíže M. WAIC, *Tělovýchova*, s. 140–178.

¹²² J. KÖSSL – J. ŠTUMBAUER – M. WAIC, *Vybrané kapitoly*, s. 125–127, 130.

vzniklé komunistické FDTJ se dařilo méně. Vzhledem k silné politické angažovanosti usilující o odstranění demokracie se musela stále vyrovnávat se státními sankcemi a odmítavým postojem ostatních tělocvičných jednot.¹²³

Svou činnost obnovil také Orel. Jeho jednoty působily po celém Československu, nejsilněji na Moravě a Slezsku. Členové se věnovali hlavně Tyršově soustavě, ale do orelského tělocvičného systému se snažili zařadit také většinu sportů. Kromě sportovní činnosti pořádali i celostátní slavnosti a výstavy. Ve slovenských orelských jednotách začaly od dvacátých let 20. století sílit nacionalistické tendence, které následně vedly k jejich odtržení. Čeští orlové ovšem zachovali vůči těmto myšlenkám negativní postoj.¹²⁴

Během prvního poválečného roku byla oživena i činnost většiny sportovních spolků a organizací. Na své předválečné působení navázal ČOV nově přejmenovaný na Československý olympijský výbor. Vznikla Československá sportovní obec, kterou v roce 1928 nahradil Československý všesportovní výbor, a bylo ustanoveno několik dalších nových sportovních svazů. Během dvacátých a třicátých let 20. století docházelo k bohaté výstavbě sportovních zařízení. Budovaly se hlavně víceúčelová sportovní zařízení a plavecké stadiony. V listopadu 1932 byla slavnostně otevřena také první umělá lední plocha v Československu. Československým sportovcům se podařilo dosáhnout řady vynikajících výsledků, velmi dobře si vedli například v kanoistice, ledním hokeji, fotbale a stolním tenise.¹²⁵

Spolu s vypuknutím druhé světové války došlo k velkému obratu a sport byl silně zpolitizován. Na pohybové aktivity byl kladen důraz pro jejich vojenský ráz a hlavním úkolem sportu se stala výchova jedinců hluboce oddaných nacistickým myšlenkám. Upřednostňovány byly navíc takové disciplíny, které sloužily ke zvyšování branné připravenosti lidu. Mezi ně patřily hlavně lehkooatletické disciplíny, pochodová cvičení, přespolní běhy, plavání nebo šerm. Celková změna v přístupu ke sportování vedla také ke změnám v jejich veřejné prezentaci. Cílem sportovních slavností a závodů se stalo šíření nacistických myšlenek a zlepšování vojenské připravenosti cvičících. Mimořádný politický význam těchto akcí pak podtrhovala účast vedoucích nacistických představitelů. Již od počátku války začalo docházet k reorganizaci německé tělovýchovy a sportu a jejímu postupnému slučování do nacistické. Mnohem hůře na

¹²³ Tamtéž, s. 128–130.

¹²⁴ Tamtéž, s. 127–128.

¹²⁵ Tamtéž, s. 131–133.

tom byly české spolky. Vzhledem k tomu, že většina českých tělocvičných, sportovních a skautských organizací se aktivně pustila do odbojové činnosti, bylo mnoho z nich zrušeno a jejich příslušníci pronásledováni, mučeni a popraveni.¹²⁶ Nejhůře se sportovnímu životu u nás vedlo v posledním válečném roce, kdy byl řadou válečných nařízení omezen na minimum.

II. 2. Turnerské hnutí

Kořeny německých tělocvičných spolků v českých zemích sahaly k počátku 19. století. Francouzská nadvláda nad německými zeměmi v letech 1807–1813 vyvolala silnou vlnu německého nacionálního hnutí. V rámci příprav na protifrancouzský odboj docházelo k mobilizaci širokých vrstev obyvatelstva a vedle armády se začaly utvářet spolky, jejichž cílem bylo pěstovat bojovou připravenost.¹²⁷ Po definitivní porážce Napoleonovy armády v roce 1813, k níž významnou měrou přispěly i jejich členové, došlo k vzrůstu oblíbenosti tělocvičných cvičení jak v armádě, tak široké veřejnosti. Zakladatelem německé tělovýchovy byl Friedrich Ludwik Jahn. Ve svém přístupu ke cvičení dokázal skloubit gymnastiku, prostná cvičení a aktivity vhodné pro hromadný výcvik¹²⁸ spolu s potřebami tehdejšího německého národa – zlepšení branné schopnosti a posílení národního uvědomění. To mělo také hlavní podíl na popularitě jeho cvičení.¹²⁹ Pod záštitou těchto myšlenek se turnerské hnutí postupně rozšířilo i do dalších zemí.

Německé turnerské jednoty dlouhou dobu usilovaly o organizační sjednocení. K tomu z politických důvodů došlo až v roce 1868, kdy vznikla celoněmecká tělocvičná organizace Deutsche Turnerschaft (Německý turnerský svaz). Její součástí byly od téhož roku také spolky rakouských turnerů, které se připojily pod označením XV. turnerský kraj („XV. Turnkreis Deutschösterreich“).¹³⁰

¹²⁶ Tamtéž, s. 138–140.

¹²⁷ Věra OLIVOVÁ, *Lidé a hry. Historická geneze sportu*, Praha 1979, s. 480.

¹²⁸ Například chůze, běh, skok, šplh, házení, střelba a zápas. Tamtéž, s. 485, 488.

¹²⁹ „Národe, zvedni hlavu a postav se svým nepřátelům, vždyť pohled na své syny, tak silné, tak obratné a odvážné, připravené položit na oltář vlasti jakoukoli obět', sděloval přihlížejícím prostřednictvím cvičení mladých mužů zakladatel turnerského hnutí Jahn.“ M. WAIC, *Rej těl v rytmu vlastenectví. Sokolské slety 1882–1938*, in: T. Petrasová – P. Machalíková (edd.), *Tělo*, s. 51.

¹³⁰ Turneři z Čech, Moravy a Slezka tvořili přibližně jednu třetinu členů i jednot XV. turnerského kraje. Michal BURIAN, *Deutscher Turnverband a československý stát v letech 1918–1933* in: M. Waic (ed.), *Češi*, s. 53; R. ŠINKOVKÝ, *Turnerské hnutí v českých zemích od svých počátků do roku 1918*, in: M. Waic (ed.), *Německé tělovýchovné a sportovní spolky*, s. 13.

Na české území se idea turnerských cvičení dostala už na počátku čtyřicátých let 19. století. Tehdy se ale tato cvičení prováděla v tělocvičných institucích a ústavech sdružujících společně Němce i Čechy. K masovému rozšíření turnerských spolků s vyhraněným národnostním charakterem došlo až díky liberalizaci politického systému Rakousko-Uherska a také díky novým spolkovým zákonům v šedesátých letech 19. století. Na konci roku 1862 působilo na území Čech, Moravy a Slezska celkem jedenačtyřicet jednot. O tři roky později jich bylo pětadesát a v následujících letech jejich počet neustále narůstal. Z celkového počtu rakousko-uherských jednot působily dvě třetiny spolků v oblasti pozdějších Sudet a zbylá třetina se nacházela v Předlitavsku.¹³¹ Tento masivní nárůst a vysoký počet turnerských jednot v českých zemích dokládá sílu idejí německého nacionalismu, které našly mezi zdejšími německými obyvateli živnou půdu.¹³²

První pražská turnerská jednotka vznikla počátkem roku 1862, jednání o jejím založení se ale vedla už v předešlém roce. Dne 29. července 1861 se sešlo několik českých a německých sportovních nadšenců s cílem založit dvojjazyčný spolek. K tomu ale z finančních důvodů nedošlo. Německý finančník Eduard Seutter von Lötzen a několik dalších vlivných představitelů německého hospodářského a politického života přislíbilo novému spolku značnou finanční a veřejně-politickou podporu, ale jen pod podmínkou, že spolek bude čistě německý.¹³³ Tato nabídka byla pro německé sportovce až příliš lákavá a velkorysá, rozhodli se ji tedy přijmout a založit německý Prager Männer Turnverein (Pražský mužský turnerský spolek). Jeho ustanovující schůze se konala 16. února 1862.¹³⁴

Díky bohaté podpoře z řad německých společenských elit se pražskému spolku dařilo a rychle získával značnou členskou základnu. Podobně tomu bylo i v dalších městech. Nejlépe se turnerům vedlo v příhraničních oblastech a ve městech s německou samosprávou. Zde měly spolky díky převaze německých nacionalů ve vedení mnohem snazší situaci. Stavba tělocvičny, pořádání spolkových slavností či běžná činnost spolku

¹³¹ Tamtéž, s. 9–10. Další statistické údaje o počtu jednot a členů uvádí Harm H. BRANDT, *Německé turnerské jednoty v Praze v pozdní době habsburské monarchie (1861 až 1914)*, in: M. Waic (ed.), *Češi*, s. 24.

¹³² Skutečnost, že členství v tělocvičné jednotě bylo důležitým prostředkem národního prosazení, dokládá i poměr počtu turnerských cvičenců v českých zemích oproti počtu cvičenců v alpských zemích. V českých zemích byl turnerem každý šedesátý Němec, v alpských zemích každý dvoustý Němec. Tamtéž, s. 25.

¹³³ Mezi další hospodářsky a politicky vlivné členy pražské jednoty patřili Wenzel Dressler, Richard von Dotzauer, Alexander Richter, Ernst von Plener nebo dlouholetý poslanec Franz Smeykal. Tamtéž, s. 34.

¹³⁴ M. WAIC, *Sokol v české společnosti*, in: týž (ed.), *Češi*, s. 216.

byla podporována finančními subvencemi a věcnými dary z rozpočtových prostředků města, často na úkor českého obyvatelstva.¹³⁵

Důležitou součástí turnerské kultury tvořila veřejná cvičení, na jejichž vrcholu byly pravidelné krajské slavnosti. Ty se pořádaly každé tři roky a jejich hlavním cílem bylo prostřednictvím prezentace organizovaného cvičení šířit myšlenky velkoněmectví, posilovat nacionální hnutí a v pozdějších letech prosazovat etnickou čistotu.

Od sedmdesátých let 19. století se mezi Němci začaly šířit antisemitistické myšlenky. „Židovská otázka“ představovala pro turnerské spolky vnitřní problém, neboť většina obyvatel židovského vyznání se tehdy hlásila k německé společnosti a také se aktivně účastnila německého spolkového života. Zvláště v Praze, Brně a na Moravě bylo možné napočítat v turnerských jednotách značné množství židovských členů.¹³⁶ Narůstající antisemitismus v turnerském hnutí vyvrcholil počátkem 20. století a následně způsobil odtržení německo-rakouských jednot od liberálně smýšlejícího říšského vedení.¹³⁷ Důvodem tohoto rozkolu bylo rozhodnutí o zařazování tzv. „arizačních paragrafů“ do stanov rakousko-uherských spolků a vylučování všech členů židovského vyznání. Ve dnech 25. a 26. května 1901 se ve Vídni konal župní XI. sjezd rakouských turnerů, na němž bylo odhlasováno přijetí árijského paragrafu do stanov XV. turnerského kraje. K župě rakouské mohly od té chvíle náležet jen takové turnerské spolky, které do svých řad přijímaly pouze Němce árijského původu. Židovští turneři podali proti rozhodnutí odvolání k výboru Svazu německého turnerstva, ten ale stížnost zamítl a usnesení vídeňského sjezdu prohlásil za platné.¹³⁸

Tyto události způsobily rozkol i uvnitř XV. turnerského kraje. Část členů přijetí arizačních nařízení odmítala, ostatní naopak nesouhlasili s názory svých liberálních kolegů a na protest ze spolků vystoupili. Radikální turneři začali pro zdůraznění svého antisemitistického zaměření zakládat nové jednoty s označením Deutscher Turnverein Jahn. Naopak umírněné spolky, které byly ve výrazné menšině, vytvořily roku 1902 tzv. Verband der deutsch-freiheitlichen Turnvereine in Österreich (Svaz liberálních turnerských spolků Rakouska).

¹³⁵ Příkladem je srovnání podpory německého tělocvičného spolku v Opavě a Olomouci, kde působila německá samospráva se situací v Praze, kde ve vedení města naopak převažovali čeští zástupci. A. POKLUDOVÁ – H. SVATOŠOVÁ, *Turneři*, s. 59–70.

¹³⁶ H. H. BRANDT, *Německé turnerské jednoty*, s. 28.

¹³⁷ Důvody rozporu mezi antisemitisticky smýšlejícími rakouskými turnery a turnerstvem v Německé říši blíže popisuje R. ŠINKOVÝ, *Turnerské hnutí*, s. 20–21.

¹³⁸ Blíže tamtéž, s. 24–25; H. H. BRANDT, *Německé turnerské jednoty*, s. 29–30. Zprávy o konání župního sjezdu a přijetí árijského paragrafu přinesly i Jihočeské listy 7, 1901, č. 61, s. 5; tamtéž, č. 87, s. 3.

Německý turnerský svaz s rakouskými antisemitistickými tendencemi nikdy nesouhlasil a už od začátku se snažil chránit liberální menšiny. Nový svaz od něj proto v roce 1904 obdržel status paralelního kraje „XV. b“. S tím ale nesouhlasil původní turnerský kraj a z Německého turnerského svazu vystoupil.¹³⁹ Bylo zajímavé, jak silné zastání měly antisemitistické myšlenky v rakouských turnerských jednotách. Do turnerských jednot v Německu pronikly tyto názory jen velmi slabě, a to i přesto, že v Německu panovaly pro jejich šíření stejné společensko-hospodářské podmínky. Odpověď je možné najít v mnohonárodnostní situaci habsburské monarchie. V prostředí, kde nebyla jasně stanovena hlavní státní národnost, pociťovali rakouští Němci mnohem větší potřebu prosazovat svou národnost a zdůrazňovat její etnickou čistotu. Idea Jahnova turnerství tyto myšlenky ještě více posilovala.¹⁴⁰

Situace po vzniku první republiky postavila turnery do nepříznivého světla. Některé turnerské tělocvičny byly zkonfiskovány československými úřady a činnost spolků začala být sledována. Přestože postupem času došlo ke konsolidaci vztahů se státními orgány, jejichž vstřícná politika umožnila turnerským spolkům nadále rozvíjet svou činnost, členská základna turnerů se v meziválečném období značně snížila.¹⁴¹ V tomto období došlo také k několika organizačním změnám. Do té doby existující XV. německo-rakouský turnerský kraj zanikl a místo něho založily československé turnerské spolky svaz Deutscher Turnverband in Tschechoslowakei (dále jen DTV). Zanikl také vedle něho existující liberální rakouský kraj XV. b a jeho pokračovatelem se stal Deutscher Turnkreis (dále jen DT), původně zvaný Verband der deutsch freiheitlichen Turnverein in der Tschechoslowakei (Svaz liberálních německých turnerských spolků v Československu). Oba svazy byly členy v roce 1920 vzniklé zastřešující organizace Der Deutscher Hauptausschuss für Leibesübungen (Německý hlavní výbor pro tělesná cvičení, dále jen DHfL), která sdružovala kromě německých tělocvičných organizací také všechny německé sportovní svazy v ČSR.¹⁴²

Od počátku třicátých let 20. století začalo docházet k výraznému zpolitizování a militarizaci turnerských spolků v DTV a tím pádem také k eskalaci napětí mezi jejich představiteli a představiteli státní správy.¹⁴³ Důkazem silné politizace a nacifikace

¹³⁹ Blíže R. ŠINKOVKÝ, *Turnerské hnutí*, s. 33–34; H. H. BRANDT, *Německé turnerské jednoty*, s. 30; J. ŠTUMBAUER, *Vznik*, s. 212.

¹⁴⁰ H. H. BRANDT, *Německé turnerské jednoty*, s. 31.

¹⁴¹ M. BURIAN, *Deutscher Turnverband*, s. 54–57.

¹⁴² SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 549, č. rejstříku 515, kar. 808, *Deutscher Turnverein Jahn*, s. 17; J. ŠTUMBAUER, *Dějiny německé*, s. 75–76.

¹⁴³ K turnerským spolkům v meziválečném období blíže M. BURIAN, *Deutscher Turnverband*, s. 53–66.

turnerských spolků byla mimo jiné i skutečnost, že z jejich řad vzešlo několik významných osobností sudetoněmecké politické reprezentace. Jmenovitě například Konrád Henlein, K. H. Frank, Walter Brand, Willi Brandner, Richard Bernhard a další.¹⁴⁴ Situace se ještě více zhoršila po roce 1933. Do ideologie turnerských spolků stále více pronikaly myšlenky velkoněmectví a rasové čistoty. Protižidovské postoje se začaly objevovat i ve spolcích, které vylučování Židů ze svých řad dosud odmítaly, a sílilo také protičeské zaměření. Tělesná výchova v DTV nabyla podoby čistě vojenského a politického školení, jehož úkolem byla výchova členů, kteří se bez ohledu na své osobní zájmy podřídí jednotnému nacionalistickému smýšlení. Byly zavedeny přísné předpisy zakazující členům DTV členství v jiných sportovních spolcích, čímž nad nimi vedení svazu získalo plný dohled. Každý člen se měl bez výhrady podříditi vůdcovskému principu a turnerské disciplíně a slepě poslouchat rozkazů.¹⁴⁵

V roce 1938 došlo k rozpuštění DHfL, kde podle sudetoněmecké politické reprezentace převládaly nezdravé liberální názory. Jeho turnerské jednoty byly začleněny do DTV a novým zastřešujícím orgánem se stal Sudetendeutscher Bund für Leibesübungen (Sudetoněmecký svaz pro tělesná cvičení), který byl zařazen do celoněmeckého Deutscher Reichsbund für Leibesübungen (Německý říšský svaz pro tělesná cvičení, dále jen DRL).¹⁴⁶ Splynutí československých turnerských spolků se Sudetoněmeckou stranou a následné připojení Sudet k Říši spolu s jejich sjednocením s DLR znamenaly úplný zánik turnerského hnutí na našem území.¹⁴⁷

II. 2. 1. Budweiser Turnverein, Deutscher Turnverein Jahn Budweis

Vznik turnerských jednot se v řadě měst uskutečňoval jako součást snah o upevnění a posílení německého života ve městě. Zvláště tomu tak bylo v místech, kde Němci tvořili početní menšinu. Jak výzkum ukázal, v Českých Budějovicích vedl k jejímu založení mnohem více skutečný zájem o pohybové aktivity než vzájemné národnostní napětí. Mezi českou a německou stranou už sice působila jistá konkurence a rivalita, nacionalismus v tom ale nehrál hlavní roli.

V roce 1858 byla pod vlivem turnerského hnutí založena soukromá tělocvičná škola Antona Travniczeka. Cvičení se pořádala v prostorech tehdejší střelnice a účastnili

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 53; M. WAIC, *Turnerské hnutí*, s. 249.

¹⁴⁵ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 549, č. rejstříku 515, kar. 808, Deutscher Turnverein Jahn, s. 18–20.

¹⁴⁶ A. LUH, *Der Deutsche Turnverband*, s. 429; J. ŠTUMBAUER, *Dějiny německé*, s. 135.

¹⁴⁷ M. WAIC, *Turnerské hnutí*, s. 247–263.

se jich hlavně zaměstnanci Lannovy továrny a studenti.¹⁴⁸ Právě školní mládež a její zájem o cvičení přivedly českobudějovické Němce k myšlence založit ve městě první tělocvičný spolek.¹⁴⁹ Stalo se tak ještě před konce roku 1862, díky čemuž patřila českobudějovická jednota mezi jednu z prvních turnerských jednot na našem území. Podnět k jejímu založení dal 7. prosince 1862 Karl Hardtmuth na shromáždění v hotelu U Stříbrného zvonu.¹⁵⁰ O osm dní později se konalo první plenární zasedání, při němž byla schválena žádost o registraci, určeny stanovy nově vzniklého spolku a zvoleno vedení jednoty. Spolek přijal název Budweiser Turnverein (dále je BT).

Na počátku měl celkem jedenadvacet zakládajících členů, brzy ale přibyli další. Nově vzniklý spolek byl podobně jako v jiných městech buržoazního a středostavovského charakteru a jeho členskou základnu tvořili hlavně přední zástupci zdejšího německého politického a veřejného života.¹⁵¹ Už v prvním roce existence vyvíjel spolek bohatou činnost. V zahradě hostince U Zelené ratolesti otevřel cvičiště, kde se za hezkých dnů pravidelně cvičila gymnastická cvičení. Pokud počasí nepřálo, scházeli se cvičenci na stělnici v sále zvaném „Rotunda“. Kromě toho pořádal spolek také společné výlety do okolí a týdenní setkání svých členů. Dne 19. července 1862 se uskutečnila velká spolková slavnost. Její součástí byl koncert pěveckého sboru Deutsche Liedertafel a průvod bohatě zdobenými ulicemi města. Spolek si nenechal ujít ani III. německé turnerské slavnosti v Lipsku, kam vyslal šestnáct členů. Členská základna čítala na konci roku 1863 více jak 150 mužů a cvičení se účastnilo také 450 žáků zdejších škol.¹⁵²

V hostinci U Zelené ratolesti se cvičilo i v následujících letech. Spolek si tyto prostory pronajal od Ferdinanda Lanny za nemalý roční poplatek sedm set zlatých. Z toho důvodu zavedl členský poplatek. Za příspěvek pět zlatých na měsíc měl každý

¹⁴⁸ J. ŠTUMBAUER, *Vznik*, s. 209.

¹⁴⁹ Turnverein Budweis, *Bericht des Deutschen Turnvereines in Budweis*, Budweis 1912, s. 8.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 7.

¹⁵¹ Zakládajícími členy byl poštmistr Johan Achatz, učitel Florian Beck, měšťan Stephan Benesch, důlní majitel Anton Eggert, soudní adjunkt Ignaz Fiedler, majitel tiskárny August Gothmann, lékárník Adolf Haas, doktor Karel Haas, továrník Karel Hardtmuth, notář Karel Hawelka, Adolf Knapp, notář Anton Kühnel, měšťan Johann Löwenhöfer, městský radní Wenzel Rosenauer, advokát Wendelin Řiha, prodejce Leopold Schweighofer, měšťan Josef Schrott, živnostník Joh. Weinwurm, Windisch, ekonom Adalbert Wunderlich a Karel Graf. Ihned po založení spolku přistoupili Friedrich Bowitz, měšťan Johann Lampl, obchodník Anton Taschek, továrník Franz Edler von Hardtmuth, Heinrich Knapp, městský rada Josef Schier, knihář Matthias Trojan, Doublebský von Sternek, lékárník Josef Haas, Adalbert Knapp, stavitel Josef Kneiβl a ekonom Josef Rosenauer. Tamtéž.

¹⁵² Jména členů na konci roku 1863 uvádí tamtéž, s. 10–12.

člen možnost užívat cvičební prostory a náčiní jednu hodinu denně.¹⁵³ Vedení spolku si ale uvědomovalo, že mnohem lépe by se turnerům vedlo ve vlastních prostorech, proto se začalo aktivně podílet na výstavbě nového německého spolkového domu.

Důvody ke stavbě německé spolkové budovy nebyly pouze sportovního charakteru. Již 19. června téhož roku byl položen základní stavební kámen spolkové budovy české Besedy. Ta se měla stát centrem spolkového a společenského života českobudějovických Čechů a také se v ní později konaly ty nejhonosnější české plesy, jichž se účastnili vysoce postavení čeští měšťané, průmyslníci, obchodníci a větší živnostníci.¹⁵⁴ Německá strana nechtěla zůstat v tomto ohledu pozadu, a tak začala shánět prostředky pro postavení vlastního spolkového domu. Začátkem října 1869 byl založen Spolek pro výstavbu německého spolkového domu.¹⁵⁵ BT poskytl spolku významnou finanční podporu. Jako jeho zakládající člen mu daroval částku dvě stě zlatých a uspořádal několik společenských akcí, jejichž výtěžky putovaly na fond pro výstavbu domu nebo na nákup náčiní do plánované tělocvičny.¹⁵⁶ V následujícím roce měl výbor k dispozici částku více jak 30 tisíc zlatých a započal s hledáním vhodného místa pro stavbu budovy.¹⁵⁷ Nakonec byl vybrán pozemek na pravém břehu řeky Malše.

Stavební plány se brzy ukázaly jako finančně náročnější, než byla vybraná částka ve fondu Spolku pro výstavbu německého domu. Z toho důvodu byla ještě dodatečně založena věcná loterie, jež měla tento rozdíl dorovnat. Tato událost jasně ilustrovala blízký vztah německých spolků s obecní samosprávou, která byla v té době ryze německou a jejíž reprezentanti byli mimo jiné také členy turnerského spolku. O povolení uspořádat věcnou loterii žádala již dříve česká Beseda, která chtěla použít její výtěžek na stavbu své spolkové budovy, obecní správa ale žádost zamítla.¹⁵⁸ V případě německého spolku neměli měšťtí zastupitelé s povolením žádný problém.¹⁵⁹

Prvotní plány na stavbu budovy vypracoval známý pražský architekt Ignác Ullman. Mohlo by se zdát překvapivým, že si Němci vybrali právě jeho, neboť Ullman

¹⁵³ Tamtéž, s. 13.

¹⁵⁴ F. RADA, *Když se psalo c. k.*, s. 181.

¹⁵⁵ Členstvo výboru tvořili významné osoby zdejšího německy mluvícího obyvatelstva a zároveň i členové turnerské jednoty. Předsedou spolku byl Cajetan Kail, jeho zástupcem Anton Eggert a členy výboru E. Claudi, Karel Hardtmuth, Josef Knapp, Wendelin Rziha von Mühlau, Johann Stegmann. Radko CHODURA – Leoš NIKRMAJER, *Dům kultury Slávie*, in: J. Kopáček – M. Novotný – R. Sak – M. Šilhan (edd.), *Encyklopedie*, s. 118.

¹⁵⁶ Turnverein Budweis, *Bericht*, s. 14, 15.

¹⁵⁷ Jindřich VYBÍRAL, *Století dědiců a zakladatelů: architektura jižních Čech v období historismu*, Praha 1999, s. 141.

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ SOkA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5721, sign. 12 7/7, kar. 509, Věcná loterie na podporu stavby Německého domu v ČB.

vystupoval jako uvědomělý a veřejně aktivní Čech. Jak už ale bylo naznačeno, nacionalismus tehdy ještě neměl na zdejší obyvatele vliv. Ullmanův návrh nebyl konečný, do finální podoby jej přepracoval budějovický inženýr Karl Schmidt. Práce na výstavbě byly zahájeny už v dubnu 1871, ačkoliv první stavební kámen byl slavnostně položen až 24. června. Stavební práce rychle pokračovaly a již v srpnu následujícího roku se veřejnosti otevřely první místnosti. Součástí domu byl velký společenský sál, klubové místnosti několika spolků, kanceláře, restaurace, kuželna, tělocvična a rozlehlá zahrada. Stavba sice nedopadla z úsporných důvodů podle původních představ, i přesto se ale stala klíčovým kulturním společenským, politickým a také sportovním střediskem českobudějovických Němců.¹⁶⁰

BT se v nových prostorách usadil 21. října 1872. Otevření tělocvičny doprovázela velká akademie, na níž pod vedením spolkového cvičitele Ferdinanda Straubeho zacvičili muži a žáci. Spolek ovšem nebyl s novými tělocvičnými prostory zcela spokojen. I přes snahy vedení BT byla z důvodů finančních úspor provedena některá stavební opatření, která novým prostorům značně uškodila. Nejvíce spolku vadilo nevhodné umístění nosných sloupů ve cvičebním prostoru.¹⁶¹ Z důvodu povodní pak byla tělocvična několikrát renovována.¹⁶² V tomto směru byl výběr pozemku v těsné blízkosti říčního toku nešťastnou volbou. V roce 1878 si spolek zřídil letní cvičiště v zahradě Německého domu, kde byla koncem sedmdesátých let 19. století vybudována také městská plovárna.¹⁶³

Poměrně rychle pronikla do spolku otázka žen a dívek. O jejich aktivní zapojení do cvičení se nejvíce zasloužil spolkový cvičitel Ferdinand Straube. Pod jeho vedením se od roku 1869 konala dámská cvičení, kterých se účastnilo na šedesát žen a dívek. Takto vysoký počet cvičenek byl opravdu překvapující. Ještě v první polovině šedesátých let byl dívčí tělocvik těžko myslitelný. Podle dobových předsudků představovalo cvičení nebezpečí pro mravnost dívek a zvláště předcvičoval-li muž.¹⁶⁴ Myšlenka dámského tělocviku se začala pomalu prosazovat až od konce šedesátých let 19. století, a to převážně jen ve velkých městech. Zdálo se tedy, že v Českých Budějovicích proběhlo zapojování žen do tělovýchovných a sportovních aktivit

¹⁶⁰ J. VYBÍRAL, *Století*, s. 142.

¹⁶¹ Turnverein Budweis, *Bericht*, s. 15.

¹⁶² Poprvé způsobila tělocvičně velké škody povodeň ze dne 3. září 1890. Tamtéž, s. 25.

¹⁶³ Tamtéž, s. 15; J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 32.

¹⁶⁴ M. PELC, *Emancipace a sport: na příkladu opavské tělesné kultury před rokem 1914*, in: Hana Ambrožová – Tomáš Dvořák – Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Pavel Pumpr (edd.), *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*, Brno 2009, s. 742.

poměrně rychle.¹⁶⁵ V průběhu bádání bylo ale zjištěno, že liberální postoje k dámským pohybovým aktivitám zastávali hlavně Němci. Mezi Čechy se prosadily až se značným zpožděním a v sokolské jednotě se dámský tělocvičný odbor utvořil až v roce 1900.

Ještě na konci sedmdesátých let 19. století byly vzájemné vztahy mezi česko-německými spolky velmi přátelské a bez vzájemných národnostních rozporů. Německé spolky se například zúčastnily oslav k příležitosti návštěvy pražského spolku Hlahol a sokolské jednoty, jež do Českých Budějovic zavítaly 28. května 1879. Vřelé přivítání všemi obyvateli bez rozdílu národnosti bylo pro pražské sokoly velkým překvapením, neboť v Praze tou dobou panovala zcela jiná situace.¹⁶⁶ Netrvalo ale dlouho a mezi českobudějovickými obyvateli začalo národnostní hnutí značně sílit. České emancipační hnutí rychle vyvolalo obranné aktivity německého obyvatelstva, které se pokoušelo českým snahám bránit a prosazovat proti nim zájmy vlastní. Otázka národnostního souboje, která pronikla do všech sfér každodenního života, se nevyhnula ani sportování a tělovýchovným aktivitám. V důsledku těchto náhlých změn došlo například ke změně názvu spolku na Budweiser Deutscher Turnverein (dále jen BDT). Nové označení mělo více zdůrazňovat německé cítění spolku. Poprvé podal návrh na změnu Karl Beck na výroční valné hromadě konané dne 1. dubna 1882, k jeho schválení ale nedošlo. Po dalších jednáních a diskuzích byl návrh v roce 1884 přijat. O jeho prosazení se velkou měrou zasloužil mladý Josef Taschek, nadšený propagátor německých myšlenek, čestný člen turnerstva a také pozdější starosta Českých Budějovic.¹⁶⁷ Jeho práce pro spolek tím ovšem nekončila. Taschek se během celé své kariéry angažoval ve prospěch zdejších turnerů a díky svému vysokému politickému postavení v pozdější době také přispěl výrazným způsobem k účasti městské správy na aktivitách turnerského spolku.

Vedení města podporovalo veškerou činnost spolku, udělovalo mu bohaté finanční subvence a také se zapojovalo do jeho společenských akcí a spolkových slavností.¹⁶⁸ A tak i přesto, že od devadesátých let 19. století bylo německé obyvatelstvo ve městě v menšinovém postavení, jeho vedoucí pozice v městské správě mu pomáhala nadále pěstovat bohatou spolkovou činnost. Jasně patrné to bylo při srovnání zdejšího postavení turnerské jednoty se situací turnerské jednoty ve městě s českou obecní

¹⁶⁵ Srovnání je možné provést také se studií Martina Pelce, která se zabývá ženskou tělesnou kulturou v Opavě. Zapojování dívčího tělocviku do opavského turnerského i sokolského hnutí probíhalo o poznání déle a méně úspěšně. Blíže tamtéž, s. 735–744.

¹⁶⁶ SOkA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 3937, sign. 8 5/18, kar. 422, Návštěva členů pražského Sokola v ČB, souhlas s konáním průvodu městem.

¹⁶⁷ Turnverein Budweis, *Bericht*, s. 17–18.

¹⁶⁸ Podobně tomu bylo i v dalších městech s německou samosprávou. Blíže A. POKLUDOVÁ – H. SVATOŠOVÁ, *Turneři*, s. 59–69.

samosprávou. Pražská turnerská jednota se již od přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století například potýkala s řadou zákazů a úředních nařízení omezujících její aktivity. Její veřejná vystoupení se konala za policejního doprovodu, jednota měla úředně zakázáno pořádat spolkové výlety, oslavy byly pod přísnou policejní kontrolou a programy akcí, texty písní či divadelní scénáře podléhaly cenzuře.¹⁶⁹

Významnou měrou pomohlo obecní zastupitelstvo zdejšímu turnerům například při pořádání VI. Turnfestu XV. kraje německých turnerů v Českých Budějovicích ve dnech 21. – 23. července 1892.¹⁷⁰ Tato slavnost představovala důležitou událost nejen pro zdejší nadšené cvičence, ale i pro všechny příslušníky německé národnosti. Turnerské jednoty prostřednictvím manifestace svých skupinových cvičení výrazně posilovaly národní sebevědomí a zároveň přispívaly k polarizaci národního boje.¹⁷¹ Do pořadatelských prací se díky podpoře ze strany obecní správy zapojila prakticky celá německá veřejnost ve městě.¹⁷² Hlavní slavnost se odehrávala na cvičišti na Střeleckém ostrově, který byl v té době ještě skutečně ostrovem.¹⁷³ Slavnosti se zúčastnilo celkem 10 327 turnerů ze 175 jednot.¹⁷⁴ V Německém domě se při této příležitosti konala výstava sportovního náčiní a také divadelní představení hry Friedrich Ludwig Jahn Rudolfa Bungeho.¹⁷⁵

V následujícím roce se ve městě konal sokolský župní slet. Sokolové jím německou slavnost sice nepřekonali, jasně ale ukázali, že jejich síla roste, a silně tak ohrožuje německé pozice. S tím se turneři nehodlali smířit, a proto se snažili sokolským veřejným akcím zabraňovat. Nejostřeji proti sokolům vystoupili v roce 1903, kdy se snažili zamezit uspořádání kraje sokolského sletu. Ten se měl konat stejně jako sjezd jihočeského turnerského svazu ve dnech 14. – 16. srpna. Německý tisk žádal o úřední zákaz sokolské akce, vyzýval německé spolky k národnímu souručenství a sokolům hrozil dokonce i násilím.¹⁷⁶ I přes výrazné protičeské zaměření sjezdu přijely do Českých Budějovic pouze liberální turnerské jednoty, nacionální jednoty se jej nezúčastnily.¹⁷⁷

¹⁶⁹ H. H. BRANDT, *Německé turnerské jednoty*, s. 47–48; TÝŽ, *Srovnání vývoje*, s. 37–64.

¹⁷⁰ Tyto celorakouské cvičební slavnosti se pořádaly každé tři roky. Poprvé se konaly v roce 1871 v Brně.

¹⁷¹ H. H. BRANDT, *Německé turnerské jednoty*, s. 26–27.

¹⁷² J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 34.

¹⁷³ SOkA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 3948, sign. 8 5/31, kar. 422, Písemností týkající se spolku Deutscher Turnverein v ČB, s. 65–69.

¹⁷⁴ Turnverein Budweis, *Bericht*, s. 15, J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 34.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 35.

¹⁷⁶ F. SMISTKA, *Státní převrat*, s. 20.

¹⁷⁷ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 37.

Příloha č. 2

„Ve dnech sletových bude v Budějovicích bouřливо, jest proto povinností všech Němců, nejen českých, ale v celém Rakousku, těžce ohroženým budějovickým Němcům v hodině nebezpečí přispěti pomoci.“

Zdroj: František SMITKA, *Státní převrat v Čes. Budějovicích a jihočeské sokolstvo*, České Budějovice 1928, s. 20.

Spolu se vzrůstajícím národnostním cítěním na počátku osmdesátých let 19. století začalo turnerské hnutí prodělávat také vnitřní krizi zapříčiněnou zařazováním takzvaných „arizačních paragrafů“ do stanov spolků.¹⁷⁸ Názorový rozkol, který tyto antisemitistické myšlenky doprovázel, zasáhl většinu turnerských jednot a nevyhnul se ani českobudějovickému spolku. Na rozdíl od jiných měst neměly protižidovské myšlenky mezi členy BDT silné zastání a značná část zdejších Němců se od nich snažila distancovat. I přesto ale došlo mezi místními turnery k rozkolu. V roce 1897 se od turnerského spolku odtrhla část členů a založila si nový spolek s označením Deutscher Turnverein Jahn Budweis (dále jen DTJB).¹⁷⁹

Nově vzniklý nacionální spolek si podal přihlášku do Böhmerwaldturngau. O jeho přijetí se jednalo na župním zasedání v Českých Budějovicích, které se konalo 24. dubna 1898.¹⁸⁰ Většina účastníků se vyjádřila proti, ale zásluhou agitace cvičitele Ferdinanda Straubeho byl spolek do župy nakonec přijat. V roce 1901 rozhodlo vedení rakouských turnerů o přijetí „arizačních paragrafů“ pro celý XV. kraj, pročež musel umírněný českobudějovický spolek z kraje vystoupit. Spolu s přibližně padesáti dalšími liberálními spolky pak vytvořil v Praze roku 1902 nový svaz Verband der deutsch-freiheitlichen Turnverein in Osterreich (Svaz liberálních turnerských spolků Rakouska), který se později označoval jako Kreis IV. b.¹⁸¹ Ze stejných důvodů opustily 8. června 1902 BDT a další názorově umírněné jednoty také jihočeskou župu turnerských jednot Deutsche Bohmerwaldturngau¹⁸² a 17. srpna téhož roku založili Maltš–Moldaugau (Malšsko–Vltavskou župu). V souvislosti s těmito událostmi se mohlo zdát, že liberální názory původní českobudějovické turnerské jednoty byly výsledkem ochabnutí zájmu

¹⁷⁸ H. H. BRANDT, *Německé turnerské jednoty*, s. 29.

¹⁷⁹ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 549, č. rejstříku 515, kar. 808, Deutscher Turnverein Jahn.

¹⁸⁰ Turnverein Budweis, *Bericht*, s. 32.

¹⁸¹ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 36. H. H. BRANDT, *Německé turnerské jednoty*, s. 30.

¹⁸² Tuto župu založily jihočeské turnerské jednoty 7. srpna 1887 v Prachaticích. Českobudějovická turnerská jednota byla jedním z jejích zakládajících členů a také se nejaktivněji a nejvýznamněji podílela na zakládání dalších jihočeských jednot. Turnverein Budweis, *Bericht*, s. 32; J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 33.

o národní prosazování ve městě. Ve skutečnosti se ale zastánci umírněných názorů pouze domnívali, že pro naplnění velkoněmeckých myšlenek je zapotřebí spojení všech Němců, tady i německých Židů.¹⁸³

Tabulka č. 3

Počet platících členů českobudějovické turnerské jednoty (1863–1912)*

Rok	Členů	Rok	Členů	Rok	Členů
1863	150	1880	126	1897	218
1864	127	1881	126	1898	220
1865	106	1882	122	1899	230
1866	86	1883	128	1900	254
1867	78	1884	131	1901	240
1868	74	1885	120	1902	265
1869	102	1886	119	1903	258
1870	112	1887	140	1904	259
1871	127	1888	145	1905	256
1872	140	1889	188	1906	252
1873	145	1890	194	1907	246
1874	140	1891	204	1908	250
1875	112	1892	203	1909	263
1876	96	1893	220	1910	265
1877	94	1894	221	1911	236
1878	111	1895	225	1912	242
1879	112	1896	227		

* Zdroj: Turnverein Budweis, *Bericht*, s. 67.

I přes odchod nacionálně a antisemitisticky vyhraněných kolegů nedošlo k výraznému poklesu členské základny spolku. Na činnosti turnerské jednoty se také nijak výrazně neprojevila oslabující se vedoucí pozice německého obyvatelstva ve městě. Naopak se jednota stále těšila veliké oblibě. Pořádala pravidelná cvičení a hodiny školního tělocviku, účastnila se velikonočních cvičení, která pořádal Svaz liberálních turnerských spolků Rakouska a celorakouských, krajských a župních slavností. Stále také pořádala turistické výlety do blízkého okolí a oblíbené společensko-kulturní akce a plesy.¹⁸⁴

S příchodem první světové války došlo k ochromení činnosti spolku. Většina členů musela narukovat do armády a prostory Německého domu zabralo vojsko. Ve cvičení pokračovali pouze starší členové, ženy a mládež. K poválečnému obnovení

¹⁸³ H. H. BRANDT, *Německé turnerské jednoty*, s. 32.

¹⁸⁴ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 37.

činnosti jednoty došlo v listopadu 1918, její postavení se ale vzhledem ke změně národnostních poměrů ve městě značně zhoršilo. Poměrně rychle se spolek vyrovnal s nedostatkem členů a už v dubnu 1919 se opět pořádala pravidelná cvičení mužů, žen, dorostenců i dívek. Zpět získal také své tělocvičné prostory v Německém domě. Dvacátá léta 20. století se nesla ve znamení velkého rozkvětu sportovních aktivit ve městě. Hlavní zásluhu na tom měli sokolové, pro které nastaly zlaté časy. Ale ani turneři nezůstávali v tomto ohledu pozadu. Spolek rozšířil svá cvičení o několik nových disciplín lehké atletiky a v roce 1930 byla nově zavedena také moderní gymnastika. Čeho ale už turneři znovu nenabyli, bylo jejich dřívější přední postavení v rámci spolkového života ve městě. Němci se museli smířit s postavením národnostní menšiny a obě turnerské jednoty podobně jako další německé spolky ztratily do té doby bohatou podporu vedení města.

V prvních poválečných letech byly zdejší českoněmecké vztahy poměrně vyostřené a došlo i k několika národnostním incidentům. Vzhledem k tomu, že se turnerský spolek vždy podílel na národnostním boji ve městě, nebylo překvapivé, že se jeho členové těchto událostí účastnili. V únoru 1920 se měla v Německém domě konat přednáška bývalého zemského hejtmána provincie Deutschböhmen a zástupce sudetských Němců Rudolfa Lodgmana von Auen. Podobně jako v dalších jihočeských městech chtěl i zde pronést svou řeč věnovanou hlavně kritice existence československého státu a prosazování anexe sudetských oblastí k Rakousku.¹⁸⁵ K tomu ale nedošlo, jeho projev byl narušen skupinkou Čechů, kterým se podařilo vniknout do budovy a na protest této akce poničit části zařízení. Mezi přítomnými Němci, kteří se narušitelům postavili, byli hlavně turneři.¹⁸⁶ Po této události podléhaly další turnerské akce řadě omezení. Oběma jednotám bylo z obavy národnostních výtržností zakazováno nošení stejnokrojů, zdobení Německého domu německými symboly a barvami a také pořádání hudebních produkcí v zahradě domu.¹⁸⁷

Vznik Československa znamenal pro českobudějovické turnery několik organizačních změn. I nadále odmítalo vedení BDT přijetí árijských paragrafů do svých stanov a k rasovým otázkám se stavělo velmi liberálně. Z toho důvodu se stala jednota

¹⁸⁵ Budweiser Zeitung 59, 1920, č. 11, s. 2.

¹⁸⁶ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 155.

¹⁸⁷ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 549, č. rejstříku 515, kar. 808, Deutscher Turnverein Jahn, s. 68.

členem nově vzniklého svazu DT, který navazoval na činnost turnerského kraje XV. b. Stále byla také členem původní liberální jihočeské župy Maltsh–Moldaugau.¹⁸⁸

Od třicátých let 20. století začalo docházet k částečnému pronikání nacistických zásad a postojů do BT, postoj většiny členů k jejich židovským a českým spoluobčanům zůstával ale i nadále velmi smířlivý. Situace ve městě se nezměnila ani poté, co nové oficiální vedení TB v čele s Konrádem Henleinem nastolilo v turnerském svazu přísnou vojenskou disciplínu a její důsledné dodržování. Situace v celých jižních Čechách ale zůstala umírněná s převažujícím počtem opozičního členstva.¹⁸⁹ Obzvláště tak tomu bylo právě v Českých Budějovicích, kde ani v původně radikálním DTJB nedošlo k výraznému prosazení nacistických myšlenek. Činnost spolku zůstávala pouze v rámci tělovýchovy a nikterak nepřekračovala původní zásady stanov. To vedlo k odchodu radikálně vyhraněného členstva a těch, kteří usilovali o zpolitizování spolku. Patrné to bylo například na změně vedení spolku.¹⁹⁰

K zesílení nacistického smýšlení mezi dosud liberálními členy původní českobudějovické jednoty došlo hlavně v měsících těsně před vypuknutím druhé světové války, o čemž svědčí jejich účast na posledních velkých slavnostech pořádaných ve dnech 24. července – 1. srpna ve Vratislavi. Oficiálně se měla tato akce zdát jako zcela loajální k československému státu. Ve skutečnosti tomu tak vůbec nebylo, což dokládala nejen účast všech nacistických pohlavárů v čele s Adolfem Hitlerem, ale také více jak 30 tisíc sudetských Němců, z nichž mnoho vůbec nebylo turnery.¹⁹¹ Z Českých Budějovic odjel na tuto slavnost vlak s 404 turnery.¹⁹²

Vypuknutí druhé světové války nepřineslo německým spolkům nic dobrého. Dosavadní organizace turnerského svazu neodpovídala nacistickým představám o budoucích organizačních formách sportu.¹⁹³ Proto došlo ke splynutí turnerských jednot s Říšským svazem pro tělesná cvičení. Českobudějovičtí turneři se museli včlenit se do svazu NSTSg Budweis a předat své kompetence stranickému vedení. V Německém domě se i nadále pořádala pravidelná cvičení, měla ale charakter branné výchovy. Kromě NSTSg Budweis je organizovaly i další nacistické organizace jako

¹⁸⁸ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 155.

¹⁸⁹ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 549, č. rejstříku 516, kar. 808, Christlich deutscher Turnverein, s. 6–17.

¹⁹⁰ Tamtéž, inv. č. 549, č. rejstříku 515, kar. 808, Deutscher Turnverein Jahn, s. 22; V. SOMR, *Historie*, s. 40–41.

¹⁹¹ M. WAIC, *Turnerské hnutí a československý stát v letech 1934–1938*, in: týž, *Češi*, s. 262.

¹⁹² SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 549, č. rejstříku 516, kar. 808, Christlich deutscher Turnverein, s. 27.

¹⁹³ Blíže L. PEIFFER, *Turnerské hnutí*, s. 194–195.

například Hitlerjugend, Kraft der Freunde (Radost k síle) nebo NS Kriegskameraden (Národně socialistický svaz válečných kamarádů).¹⁹⁴

Nacistická okupace se od samého začátku projevovala snahou o germanizaci českého obyvatelstva, což se samozřejmě promítlo i do oblasti tělovýchovy. Již od prvních válečných dnů zaváděli Němci vůči české sokolské jednotě různá represivní opatření, jež vyvrcholila v roce 1941. Od dubna do června se podařilo Němcům pro své tělocvičné akce zabrat stadion na Sokolském ostrově, který poté přejmenovali na Sportfeld. Spolu s ním si přivlastnili i sokolskou plovárnu a rozestavěnou Sokolovnu, kterou v roce 1943 alespoň částečně zprovoznili. Německé snahy a plné ovládnutí českobudějovické tělovýchovy dovršilo oficiální rozpuštění sokolské jednoty v říjnu 1941 a definitivní zabránění jejího majetku. Sokolský ostrov se stal centrem všech důležitých tělocvičných slavností ve městě, a spolu s tím i všech významných politických událostí. Tak tomu bylo až do roku 1945, kdy byly německé spolky ve městě rozpuštěny a českobudějovická tělovýchova se dostala zpět do českých rukou.¹⁹⁵

II. 3. Tělocvičná jednota Sokol

Pod vlivem německé tělesné kultury se na počátku šedesátých let 19. století formulovalo další významné evropské tělocvičné hnutí, česká tělocvičná jednota Sokol. Stejně tak, jako němečtí turneři, pokládali sokolové za svůj základ myšlenku národního boje a výchovy k síle a branné připravenosti. Tento přístup ke cvičení znamenal v českém prostředí zásadní obrát v chápání pohybových aktivit. Do té doby stálo lidské tělo, cvičení a pohyb zcela mimo zorné pole našich předků. Sport byl z počátku považován za aktivitu pěstovanou převážně Němci, a tudíž naprosto nevhodnou pro českého vlastence. Tělesná zdatnost byla oceňovaná jen jako vojenská ctnost. Český národ ale nebyl nikdy schopen se vojensky vyrovnat své konkurenci, a proto ani v tomto případě nebyl důvod přikládat tělovýchově zvláštní význam.¹⁹⁶ Usazení a stabilizace sokolských cvičení probíhaly v české společnosti poměrně pomalu, ve zpětném pohledu ale vidíme, jak významně přispěli první nadšení sokolové k proměně pohledu našich předků na sport. Díky nim se navíc myšlenka tělesného cvičení a fyzické zdatnosti stala i nedílnou součástí národní ideologie a prostředkem boje proti německému útlaku.

¹⁹⁴ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny německé*, s. 136.

¹⁹⁵ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny německé*, s. 136, 139.

¹⁹⁶ J. RAK, *Péče*, s. 46–49.

Iniciátory sokolského hnutí byli Miroslav Tyrš a Jindřich Fügner, oba původem Němci, přesto nadšení čeští vlastenci.¹⁹⁷ Spolu s několika dalšími cvičenci se Tyrš a Fügner účastnili jednání o založení první pražské tělocvičné jednoty. K tomu ale z národnostních důvodů nedošlo, a tak Tyrš navrhl založit ryze české sdružení. Na počátku roku 1862, konkrétně 16. února, byla ustanovena první sokolská jednota, tehdy nazvaná jako Pražská jednota tělocvičná. K přejmenování spolku na Pražská tělocvičná jednota Sokol došlo o dva roky později.¹⁹⁸

O tom, že sokolské hnutí vycházelo z německé tělovýchovy, není pochyb. Podobně jako v turneském hnutí, také sokolská myšlenka v sobě spojovala ideály národní emancipace se snahou o zvýšení fyzické zdatnosti a branné připravenosti širších vrstev českého národa. Tyrš obdobně jako Jahn přikládal svému tělocvičnému hnutí ideovou záštitu historické tradice.¹⁹⁹ Jádrem sokolského cvičení byla turnerská gymnastika, k níž postupně přibyla i řada dalších prvků. Po vzoru německých Turnfestů pořádali také sokolové své slety a veřejná cvičení.

Idea sokolského hnutí se rychle šířila. Svou zásluhu na tom mělo členství mnoha významných osobností tehdejšího kulturního a politického života. Mezi velké podporovatele a zástupce sokolské myšlenky patřily například hlavní postavy pražských Národních listů, bratři Julius a Eduard Grégr, Karolina Světlá, Josef Mánes, Adolf Hájek nebo Rudolf Thurn-Taxis. V roce 1869 bylo možné na území Čech a Moravy napočítat sto jednot. Záhy byl však rozmach sokolského hnutí postižen těžkou krizí. Po neúspěšném pokusu o přijetí návrhu Českého zemského sněmu na českou autonomii v podobě takzvaných fundamentálních článků v roce 1871 došlo k prudkému ochabnutí národního hnutí a spolu s tím i k úbytku členské základny a zániku mnoha jednot.²⁰⁰ K obnově zájmu o sokolské hnutí a myšlenky došlo znovu na počátku osmdesátých let 19. století. Díky tomu tak mohla být v Praze roku 1882 uspořádána velkolepá slavnost na počest 20. výročí založení pražské sokolské jednoty.

Další těžkou zkoušku zažili sokolové během první světové války. Dne 24. listopadu 1915 byla rozpuštěna zastřešující sokolská organizace Česká obec sokolská (dále jen ČOS). Většina jednot sice nadále existovala, jejich činnost byla ale

¹⁹⁷ Blíže P. KOSATÍK, *České snění*, s. 67–68.

¹⁹⁸ Označení Sokol se ujalo až o dva roky později. K původu názvu blíže P. KOSATÍK, *České snění*, s. 73.

¹⁹⁹ Pro Jahna se historickým základem jeho cvičení stávají středověké německé rytířské turnaje, Tyrš se obrací k fyzické kultuře antického Řecka. V. OLIVOVÁ, *Lidé*, s. 506. Srovnání P. KOSATÍK, *České snění*, s. 68.

²⁰⁰ M. WAIC, *Sokol v české společnosti*, in: *týž* (ed.), *Češi*, s. 218.

z důvodu odvodu mnoha členů do armády pozastavena. Spolu s koncem války se sokolové začali připravovat na konstituci samostatného Československa. Nový stát potřeboval k upevnění své moci spolehlivou náhradu vojska, policie a četnictva. Tohoto úkolu se ujala právě ČOS, která už 28. října 1918 ustanovila tzv. Národní stráž. Ty se podílely nejen na udržování pořádku, odzbrojování vojenských jednotek protivníků, dohlížely také na sklady s potravinami, zbraněmi, nádraží a další objekty. Národní stráž působily až do 9. prosince 1919.²⁰¹ Přestože se z počátku objevovaly spekulace, zda po vzniku samostatnosti českých zemí bude mít ještě existence Sokola význam,²⁰² jeho obliba a prestiž v meziválečném období stále narůstala. Za první republiky byly uspořádány čtyři mohutné slety, spousta sportovních a společenských akcí, několik sokolů se také úspěšně účastnilo Olympijských her.

Slibný rozvoj spolkové činnosti zastavila druhá světová válka. Sokol byl podobně jako mnoho dalších spolků úředně rozpuštěn. Po skončení války byla Československá obec sokolská opět obnovena, její existence ale netrvala dlouho. Po únoru 1948 došlo ke sjednocení tělovýchovy a činnost Sokola byla až do roku 1990 omezena jen na úsilí emigrantů v zahraničí.

Přestože se sokolské hnutí těšilo již od počátku své existence velkému zájmu a oblibě a jeho členská základna rychle rostla, ne všichni nadšení sokolové byli ovšem též nadšenými cvičenci. Skutečně aktivních členů mělo hnutí v poměru k celkovému počtu členů jen málo. Tento obrovský rozdíl mezi cvičícími a necvičícími jasně ukazuje, že vstup do jednoty často znamenal spíše přihlášení se k českému národnímu hnutí než vlastní zájem o pohybové aktivity.²⁰³ Oproti tomu v rámci německého turnerského hnutí docházelo k prolínání reprezentace německé národnosti s hodnotami tělesného zdraví, mužnosti a obranyschopnosti v mnohem větší míře. V roce 1910 čítal turnerský kraj Německo – Rakousko 713 jednot a 88 370 členů, z nichž 70 014 bylo aktivních. V roce 1914 to bylo 914 jednot, 104 636 členů a z toho 80 443 aktivních.²⁰⁴

²⁰¹ Tamtéž, s. 225.

²⁰² P. KOSATÍK, *České snění*, s. 84.

²⁰³ Tamtéž, s. 222.

²⁰⁴ H. H. BRANDT, *Německé turnerské*, s. 24.

Tabulka č. 4

Počty sokolských žup, jednot, členů a cvičenců (1892–1937)*

Rok	Počty			
	Žup	Jednot	Členů	Cvičenců
1892	13	174	18 812	5 306
1894	14	265	28 129	7 609
1897	17	367	35 103	7 682
1900	25	428	36 090	6 986
1902	29	501	42 302	8 464
1904	37	645	50 935	11 642
1907	37	749	60 307	14 719
1910	37	916	95 077	24 720
1913	38	1182	128 097	34 635
1920	-	-	551 000	-
1937	-	-	818 000	-

*Zdroj: M. WAIC, *Sokol*, s. 221, 227.

Tělocvičná jednota Sokol neměla ale zásluhu pouze na emancipaci českého národa, ale také na emancipaci ženského sportu a ve svém důsledku i žen samotných. Sokol se nebránil aktivnímu zapojení žen do cvičení a brzy měl ve svých řadách první ženské a dívčí cvičenky. Autorita sokolského hnutí napomohla rychlejšímu překonání řady předsudků, na které ženský sport a cvičení dlouhou dobu narážely.²⁰⁵ Významnou událostí bylo v tomto směru založení prvního českého ženského tělocvičného spolku v Praze roku 1869 pod názvem Tělocvičný spolek paní a dívek pražských. U jeho vzniku stály významné ženy tehdejší české společnosti. Těmi byly například vdova po již zesnulém Jindřichu Fügnerovi Kateřina Fügnerová, Sofie Podlipská, Anna Srbová nebo Terezie Nebeská.²⁰⁶ První náčelnicí ženského spolku se stala Klemena Hanušová, Tyršova žákyně, přítelkyně a autorka knihy o ženské tělesné výchově *Tělocvik dívčí*.²⁰⁷ Počátkem devadesátých let 19. století začaly ženy při sokolských jednotách zakládat také své odbory. I přesto ale nebylo jejich členství v Sokolu rovnoprávné a až do počátku první světové války neměly na rozhodování o životě jednot právo.²⁰⁸

²⁰⁵ Postupem času pak ženy pronikly i do dalších sportovních odvětví. Blíže Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*, Praha 2009, s. 363–367.

²⁰⁶ M. WAIC, *Tělovýchova*, s. 55.

²⁰⁷ Blíže J. ŠTUMBAUER – D. ŠTUMBAUEROVÁ, *Vznik*, s. 18–29; J. KÖSSL – J. ŠTUMBAUER – M. WAIC, *Vybrané kapitoly*, s. 124.

²⁰⁸ M. WAIC, *Sokol v české společnosti*, in: *týž* (ed.), *Češi*, s. 220–221.

II. 3. 1. Sokol České Budějovice, Sokol Tyrš České Budějovice

Českobudějovická turnerská jednota měla za sebou již bohatou sedmiletou historii, když se konečně také na české straně objevila myšlenka založit podobný vlastenecko-sportovní spolek. Důvody k pomalému přijímání sokolské myšlenky vycházely hlavně z národnostního a sociálního složení tehdejší českobudějovické společnosti. České Budějovice a jejich okolí byly tehdy v silné německé převaze a pro zdejší obyvatele byly po dlouhou dobu mnohem důležitější místní regionální vazby než národnostní příslušnost. Také k vytvoření uvědomělých českých elit, které by se ujaly šíření sokolských myšlenek, došlo výrazně později, než tomu bylo na německé straně. Česká volnočasová a vlastenecká činnost ve městě se uskutečňovala hlavně prostřednictvím spolku Beseda českobudějovická, který se angažoval na poli národnostního boje a staral se o kulturní, politický a hospodářský růst českobudějovických Čechů. Sokolský spolek byl ve městě založen až roku 1869. Zpočátku doháněl náskok německého tělocviku jen pomalu, později se ale stal jedním z nejdůležitějších českých spolků nejen ve městě, ale také v celé nejzazší části jižních Čech.²⁰⁹

Člověkem, který přivezl myšlenku sokolských cvičení do Českých Budějovic a nadšeně ji šířil mezi svými spolupracovníky a přáteli, byl advokát Antonín Špinar. Ten se během svého studia v Praze seznámil s Miroslavem Tyršem, myšlenkami sokolského spolku a také byl aktivním členem Pražské tělocvičné jednoty Sokol. Na začátku roku 1869 se z pracovních důvodů dostal do Českých Budějovic a už krátce po svém příchodu organizoval pro své přátele a studenty českého gymnázia první cvičení.²¹⁰ Návrh na založení sokolského spolku předložil Špinar na schůzi konané v Besedě v červnu 1869. Vznik spolku tehdy svými podpisy podpořilo celkem sedmdesát mužů.²¹¹ Po této úspěšné schůzi si Špinar vyžádal přímo od Miroslava Tyrše vzorovou podobu spolkových stanov a ceník sportovního náradí. K oficiálnímu ustanovení spolku došlo 29. srpna 1869 na jeho první valné hromadě.²¹² Stejně jako

²⁰⁹ Českobudějovická sokolská jednota byla v této oblasti jedinou jednotou na celých 24 let. F. SMITKA, *Státní převrat*, s. 15.

²¹⁰ Tělocvičná jednota Sokol, *Památník Sokola Č. -Budějovického: vydaný na oslavu čtyřicetiletého trvání a činnosti (1869–1909)*, České Budějovice 1909, s. 8.

²¹¹ Milada POSPÍŠLOVÁ, *Podrobná historie T. J. Sokol v Českých Budějovicích I. část – dějiny organizace v letech 1869–1945*, Výběr 47, 2010, č. 3, s. 144.

²¹² Tělocvičná jednota Sokol, *Památník*, s. 9.

v případě ustanovení turnerského spolku, stály u zrodu českého spolku přední osobnosti českého politického a veřejného života ve městě.²¹³

Spolková činnost se ve svých počátcích soustředila hlavně na pořádání cvičení, výletů a zábav. Nejprve se cvičilo v místnostech Haasova domu tehdy zvaného jako Haasenburg (dnešní Poliklinika sever), které se uvolnily poté, co se spolek Beseda přestěhoval do prostorů svého nově postaveného spolkového domu. Už po půl roce došly jednotě peníze na další nájemné, a cvičení se tak musela na dva roky přesunout do provizorně postavené „boudy“ v zahradě besedního domu. Mezitím začal spolek shánět finanční prostředky na stavbu nové tělocvičny. Vybrat potřebnou částku ale nebylo v jeho silách.²¹⁴ Podpora spolku mezi českobudějovickými Čechy ještě nebyla nijak výrazná a pomoc se nedala očekávat ani ze strany vedení města, pro které představoval český vlastenecký spolek ohrožení vlastních (německých) zájmů.

K uskutečnění plánu došlo až díky velkorysé pomoci Besedy českobudějovické, řada z jejích členů totiž patřila i mezi sokoly. Ta v roce 1871 odkoupila za devět set zlatých část pozemku přiléhajícího k besední zahradě a v její zadní části pak nechala v následujícím roce za 4 tisíce zlatých vystavit zděnou tělocvičnu. Stavební práce trvaly pouze čtyři měsíce. Dne 3. listopadu 1872 byla tělocvična slavnostně otevřena a předána Sokolu k užívání. Tělocvična sloužila spolku dlouhá léta, ačkoliv brzy svými rozměry nevyhovovala.²¹⁵

V sedmdesátých letech 19. století postihla sokolské hnutí těžká krize související jednak se zhroucením nadějí české politiky na českou autonomii, jednak se špatnou hospodářskou situací v zemi. Celkový úpadek zájmu o sokolství bylo možné pozorovat i v případě českobudějovické jednoty. Spolek, který ještě neměl pevně ukotvené pozice, se musel vyrovnávat s výraznou ztrátou členské základny a klesající účastí na cvičeních. Pro malý zájem a nedostatek financí se upouštělo od pořádání výletů a zábav a v důsledku špatné finanční situace docházelo také k odkládání placení příspěvků. Pro nové povzbuzení a posílení sokolských myšlenek zavítali do Českých Budějovic koncem sedmdesátých let 19. století spolu s členy pěveckého sboru Hlahol také pražští sokolové. Jak už bylo naznačeno, jejich přijetí se odehrálo v přátelské atmosféře za účasti spolků obou národností. Němci se tehdy zúčastnili slavnostního průvodu, jenž vedl z českobudějovického nádraží do Besedy, a poté sami pokračovali do Německého

²¹³ Ve vedení spolku stanuli Adolf Jungmann, Antonín Špinar, Antonín Černay, Hynek Wolf, Ferdinand Coufal, František Benda, Vendelín Grünwald a Adolf Pech. Tamtéž, s. 9.

²¹⁴ Tamtéž, s. 10.

²¹⁵ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 42.

domu. Tato událost představovala jednu z posledních společných akcí zdejších sokolů a turnerů. Přátelské vztahy zdejšího česko-německého obyvatelstva byly pro pražské sokoly velkým překvapením.²¹⁶

Brzy poté se ale povedlo krizi překonat a spolek se začal opět těšit velkému společenskému zájmu. Spolu s tím také stoupal jeho podíl na posilování národnostního uvědomění českého obyvatelstva, a to nejen v Českých Budějovicích, ale i v celých jižních Čechách. Díky stoupajícímu přebytku ve spolkové pokladně si mohl dovolit hmotně podporovat další vlastenecké podniky.²¹⁷ Českobudějovická jednota navíc vstoupila do nově založené jihočeské župní organizace,²¹⁸ a začala tak udržovat vzájemné kontakty se sokoly z dalších měst a pořádat společná veřejná cvičení, což mělo za následek znatelné posilování sebevědomí zdejších Čechů. Sokolské akce vyvolávaly mezi německým obyvatelstvem značnou nelibost, proto byly úřady z obavy před případnými česko-německými provokacemi nuceny některé akce českobudějovických sokolů zakazovat. Například jim nebylo dovoleno uspořádat v roce 1896 výlet na Dobrou Vodu, neboť zdejší obyvatelstvo tvořili převážně Němci a vedení města se obávalo národnostních výtržností.²¹⁹ Ze stejného důvodu byla českobudějovickým sokolům zakázána účast na veřejném cvičení v Českém Krumlově v roce 1902, nebo výlet župy Husovy na cvičení v Prachaticích roku 1904.²²⁰ I přes vypjaté vztahy ale k žádným násilnostem či hrubému narušení veřejného pořádku ve městě nedošlo.

Obava německé strany ze sokolské jednoty byla oprávněná. Každé její veřejné vystoupení mělo značný vliv na šíření hnutí. Obzvlášť to platilo v případech župních sletů, na něž se často sjížděli sokolové i ze zahraničí. Nejsilněji takto zapůsobil druhý slet župy Husovy uspořádaný českobudějovickým spolkem v létě roku 1893. Do města tehdy přijelo 3 172 účastníků ze 152 jednot, z nichž 1 518 veřejně zacvičilo připravené sestavy.²²¹ Účast na sokolském sletu byla ve srovnání s turnerskou slavností, která se ve městě uskutečnila o rok dříve, třetinová. Slavnost ale měla silný vliv na vznik řady

²¹⁶ SOkA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 3937, sign. 8 5/18, kar. 422, Návštěva členů pražského Sokola v ČB, souhlas s konáním průvodu městem.

²¹⁷ Tělocvičná jednota Sokol, *Památník*, s. 12–13.

²¹⁸ Jihočeská župa Žižkova byla založena 4. 3. 1885. V roce 1891 byla rozdělena na župu Žižkovu zastřešující jednoty na pravé straně řeky Vltavy a na župu Husovy zastřešující jednoty na levé straně řeky Vltavy. K dalšímu rozdělení jihočeských žup došlo v roce 1897. F. SMITKA, *Státní převrat*, s. 13, 16.

²¹⁹ SOkA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 3934, sign. 8 5/15, kar. 422, Písemnosti týkající se spolku Sokol v ČB (výlety, akce, Slet v roce 1903 – plány cvičišť), s. 14.

²²⁰ F. SMITKA, *Státní převrat*, s. 19.

²²¹ Tamtéž, s. 14; O něco vyšší počet účastníků uvádí Tělocvičná jednota Sokol, *Památník*, s. 16.

nových jednot v přilehlém okolí Českých Budějovic. Sokolský spolek byl ještě v téže roce založen v Trhových Svinech, Českém Krumlově, Třeboni, Hluboké nad Vltavou a v roce 1894 pak i v Lišově. Jednalo se o velmi významnou změnu. Do té doby existovaly v nejzazší části jižních Čech pouze dvě jednoty, a to v Českých Budějovicích a ve Vodňanech.²²² Neustálým vznikem nových jednot v nadcházejících letech začala župa Husova zahrnovat až příliš rozsáhlé území. Z toho důvodu došlo v roce 1897 k jejímu rozdělení na tři menší župy. Okolí Písku sdružovala župa Jeronýmova, okolí Klatov župa Šumavská, okolí Českých Budějovic župa Husova.²²³

Počátkem devadesátých let 19. století se mezi členy českobudějovického Sokola začala projevovat sociální nerovnost, která vyvrcholila v roce 1894 odtržením části členstva a vytvořením nové jednoty s názvem Sokol Tyrš. Její ustanovující schůze se konala 13. června 1894 a sešlo se na ní pětadesát zakládajících členů převážně dělnického a řemeslnického původu.²²⁴ Důvodem jejich odchodu byl pravděpodobně osobní spor, neboť z původní jednoty přešlo do nové pouze devětadvacet členů. Stal se ale předzvěstí společenských změn a tříštění tělocvičných organizací na základě sociálních a politických neshod po první světové válce.²²⁵ Vzájemné vztahy obou jednot byly zpočátku velmi napjaté, a to hlavně proto, že původní jednota znemožnila nově vzniklé vstup do župy Husovy. Teprve v roce 1904 se jejich vztahy urovnaly a zástupci obou jednot se dohodli na spolupráci. Od té doby spolu obě jednoty svorně spolupracovaly, o čemž svědčí například přátelské gesto spolku Sokol Tyrš, jenž se vzdal peněžní subvence na stavbu vlastní tělocvičny a žádal o její udělení ve prospěch původní jednoty.²²⁶ Oba spolky spolu uspořádaly také řadu akcí a slavností.²²⁷ V roce 1907 byly na doporučení vedení ČOS názvy obou spolků změněny. Původní českobudějovický Sokol se začal označovat jako Sokol I a Sokol Tyrš byl přejmenován na Sokol II.²²⁸

Během prvního desetiletí 20. století byla činnost sokolské jednoty velmi bohatá. Dne 4. března 1900 se konala ustanovující schůze Ženského tělocvičného odboru, díky

²²² F. SMITKA, *Státní převrat*, s. 15.

²²³ F. SMITKA, *Státní převrat*, s. 17; SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 561, č. rejstříku 786, kar. 820, Sokolská župa Husova, s. 8–9.

²²⁴ Tělocvičná jednota Sokol Tyrš, „*Sokol Tyrš*“ v *Č. Budějovicích v prvním desetiletí. V upomínku na slavnost desetiletého trvání*, České Budějovice 1904, s. 1.

²²⁵ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 46.

²²⁶ SOKA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 3986, sign. 8 5/89, kar. 423, Písemnosti týkající se spolku Sokol Tyrš, později Sokol II. v ČB, s. 10.

²²⁷ SOKA České Budějovice, *MÚ České Budějovice (1928–1945)*, inv. č. 334, sign. T/3, kar. 22, Tělocvičná jednota Sokol I.

²²⁸ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 53.

čemuž se do tělovýchovných cvičení mohly konečně zapojit i české ženy. Významnou událostí se stal sokolský slet konaný v létě roku 1903. Jeho pořádání vyvolalo mezi německým obyvatelstvem silný odpor. Němci měli ještě stále na paměti úspěch předchozího sletu a báli se dalšího oslabení svých pozic. Přes veškeré jejich snahy uskutečnění sletu ve dnech 14. – 16. srpna zabránit nedokázali a do města se tehdy sjelo 3 983 sokolů.²²⁹ Ve velkolepém areálu vybudovaném k této příležitosti na poli proti Českému akciovému pivovaru pak zacvičilo celkem 1 526 cvičenců. Slavnostní stadion se rozkládal na ploše 18 tisíc metrů čtverečních a na tribunách bylo místo pro 15 tisíc diváků.²³⁰

K žádnému dalšímu rozporu mezi zdejšími tělocvičnými spolky nedošlo. Svůj vzájemný boj soustředily na pole intenzivní spolkové činnosti a sokolská jednota si v tomto ohledu vedla velmi dobře. Každoročně pořádala řadu výletů, veřejných cvičení, přednášek, besed a dalších společenských akcí. Zúčastnila se několika závodů ČOS a sokolských sletů nejen u nás, ale i v zahraničí. Při jednotě byl počátkem 20. století založen také jízdní odbor, který fungoval ještě řadu let. Jeho členové a členky pořádali veřejná vystoupení a závody a účastnili se sokolských slavností. Nejintenzivnější činnost v rámci jednoty vyvíjel cvičitelský sbor, jehož pravidelných cvičení se účastnili v besední tělocvičně jak muži, tak i žáci, ženy a dívky. Zvyšující se počet cvičícího členstva s sebou ale nesl i větší nároky na kvalitu a vybavení sokolské tělocvičny. Cvičební prostory v besední zahradě přestaly plně vyhovovat, a proto se jednota rozhodla pro výstavbu zcela nové sokolovny. Družstvo pro postavení tělocvičny bylo založeno na valné hromadě konané 22. října 1905, kde mu byly také předány peníze našetřené k tomuto účelu stavebním odborem od roku 1894.²³¹ Jeho členové se ihned pustili do intenzivní práce, zahájit výstavbou ještě pře vypuknutím první světové války se jim ale nepodařilo.

²²⁹ Tělocvičná jednota Sokol, *Památník*, s. 25.

²³⁰ Jihočeské listy 9, 1903, č. 83, s. 2; SOkA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 3934, sign 8 5/15, kar. 422, Písemnosti týkající se spolku Sokol v ČB (výlety, akce, Slet v roce 1903 – plány cvičiště).

²³¹ Tělocvičná jednota Sokol, *Památník*, s. 25, 26, 31.

Tabulka číslo 5

Rozsah cvičebních hodin spolku Sokol I České Budějovice (1908)*

Den	Čas	Cvičení
pondělí	18:00 – 19:00	žáci
	19:00 – 20:00	členstvo (I. oddíl)
	20:00 – 21:00	členstvo (II. oddíl)
úterý	18:30 – 19:30	ženy
	20:00 – 21:00	dorost
středa	17:00 – 18:00	dívky
	19:00 – 20:00	členstvo (I. oddíl)
	20:00 – 21:00	členstvo (II. oddíl)
čtvrtek	18:30 – 19:30	ženy
	20:00 – 21:00	
pátek	18:00 – 19:00	žáci
	19:00 – 20:00	členstvo (I. oddíl)
	20:00 – 21:00	členstvo (II. oddíl)
sobota	17:00 – 18:00	dívky
	18:30 – 19:30	ženy

* Zdroj: Tělocvičná jednota Sokol, *Památník*, s. 33.

Na základě všeobecné mobilizace musela více jak polovina českobudějovických sokolů nastoupit na vojnu. Konkrétně se jednalo o 312 mužů, z toho 208 z jednoty Sokol I a 104 z jednoty Sokol II. Nedostatkem cvičitelů a cvičenců byla činnost obou jednot značně ochromena a poté, co bylo v roce 1915 rozpuštěno předsednictvo ČOS, se navíc ocitla i pod přísným úředním dohledem. Navzdory těmto velmi ztíženým podmínkám se zbylé členstvo snažilo po celou dobu války udržovat značnou tělocvičnou činnost. Kromě cvičení se věnovalo pořádání charitativních sbírek a snažilo se pomáhat jak vojákům v poli, tak i jejich rodinám doma. Situace se o něco zlepšila během posledních válečných měsíců, kdy se znovu začaly pořádat i výlety do okolí a veřejná cvičení. Díky kontaktům s vedením ČOS byla jednota dobře informovaná o situaci v Praze a s napětím očekávala konec válečných strastí.²³²

Když pak 28. října 1918 došlo k československému osvobození, byli už českobudějovičtí sokolové připraveni ujmout se dozoru nad udržováním veřejného pořádku a bezpečnosti ve městě. Podíleli se na odzbrojování zdejší německé posádky a vracejících se vojáků, vykonávali prohlídkové služby ve vlacích, zamezovali

²³² F. SMITKA, *Státní převrat*, s. 23–33.

poškozování a rabování veřejných objektů a zřizovali hlídky při hlavních silnicích.²³³ Svou službu nové republice vykonávali až do konce roku 1918 a dostalo se jim za to velikého společenského uznání. Národnostní charakter, bohatá tradice a významné politické zásluhy spolku se rychle projeví na vzrůstající členské základně. Sokolská jednota se stala nejdůležitějším spolkem meziválečného období ve městě a v jeho řadách byla tehdy většina významných osobností českobudějovické společnosti.²³⁴

Poválečná činnost jednoty se nesla nejen v duchu tělocvičném, ale i kulturním a společenském. Na jaře roku 1919 jednota koupila biograf Elite v Jeronýmově ulici, který přejmenovala na biograf Hvězda. Jeho provoz brzy vytvořil velmi podstatnou položku sokolského příjmu.²³⁵ Hlavní starostí ale zůstávala výstavba nové tělocvičny. Původní cvičební prostory v besední zahradě byly po odchodu armády ve zcela nevyhovujícím stavu, a tak se situace začala ihned řešit. Stavební pozemky za Besedou zakoupené k tomuto účelu již před první světovou válkou byly prodány a místo nich byl vybrán a koupen pozemek v parku Háječek v Krumlovských alejích. Výběr tohoto místa nebyl jistě jen z čistě praktických důvodů. Okolí Krumlovských alejí tehdy ovládali němečtí sportovci. V těsné blízkosti alejí se na jedné straně nacházel Německý spolkový dům a na druhé straně Střelecký ostrov, sídlo německých fotbalistů. Uprostřed toho se mezi alejemi a Hardmuthovou továrnou rozprostíralo rozlehlé sportoviště Deutscher Sportplatz s několika tenisovými hřišti a cyklistickou dráhou, na nichž se v zimě zřizovalo veřejné kluziště.²³⁶ Vybudování českého moderního sportovního areálu v těchto místech tak mělo významným způsobem narušit zdejší německé hegemonie.

Nakonec byla volba místa ještě přehodnocena a s konečnou platností byl pro výstavbu nového sportoviště vybrán a v roce 1923 i zakoupen větší a rozlehlejší Schnarcherův ostrov. Ten z části patřil panu Schnarcherovi, od něhož byl odkoupen za částku 350 tisíc korun, a z části českobudějovické obci, se kterou jej jednota vyměnila za pozemek v Krumlovských alejích.²³⁷ Pro nedostatek peněz byl uspořádán veřejný prodej části ostrova, v rámci něhož mohl každý příznivec Sokola zakoupit za padesát

²³³ Tamtéž, s. 55.

²³⁴ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 114.

²³⁵ Jihočeské listy 25, 1919, č. 25, s. 1.

²³⁶ K Deutscher Sportplatz blíž Budweiser Zeitung 43, 1904, č. 82, s. 5.

²³⁷ SOKA České Budějovice, *MÚ České Budějovice (1928-1945)*, inv. č. 334, sign. T/3, kar. 22, Tělocvičná jednota Sokol I; Archiv Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice, *Pamětní kniha Sokola I*, Slavnostní otevření plovárny 3. – 4. 6. 1933; Jihočeské listy 29, 1923, č. 69, s. 1; tamtéž, č. 70, s. 1; Václav AMBROŽ, *Z minulosti Českých Budějovic. Příručka k vlastivědě o Č. Budějovicích*, České Budějovice 1921, s. 86–87.

korun jeden čtvereční sáh půdy, kterého se poté vzdal ve prospěch spolku.²³⁸ Akce se těšila velkému zájmu a Schnarcherův ostrov, který byl v září 1923 slavnostně přejmenovaný na Sokolský ostrov, se tak mohl stát novým sídlem jednoty.²³⁹

Samotným pracím na výstavbě předcházelo zpracování ideového návrhu na úpravu ostrova, čehož se ujal architekt a člen jednoty Sokol II Karel Chochola. Na základě jeho návrhu, úředních směrnic a doporučení z ČOS byla Sokolem a městem České Budějovice vypsána veřejná soutěž,²⁴⁰ z níž byly vybrány dva návrhy. Zamýšlený areál měl být vskutku velkolepým sportovištěm, a vzhledem k jeho rozsáhlosti se tak rozhodlo o postupné výstavbě jednotlivých částí. Jako první bylo vybudováno letní cvičiště, a to za pouhé tři měsíce. Všichni členové, tedy více jak sedm set osob, na něm muselo povinně odpracovat čtyřicet hodin dobrovolných prací nebo zaplatit částku sto korun. Jejich usilovnou prací se podařilo vybudovat cvičiště určené pro 1 720 cvičenců a 20 tisíc diváků. Jeho provoz zahájila oslava desátého výročí založení 1. pěšího pluku Mistra Jana Husa pořádaná ve dnech 7. a 8. června 1924 za účasti prezidenta republiky Tomáše Garrigua Masaryka. Na konci měsíce se zde ještě uskutečnil velkolepý krajo­vý slet.²⁴¹

Rok poté postihla město velká povodeň, které poničila značnou část sokolského majetku. Napomohla ale k zahájení druhé etapy regulace řeky Vltavy. V rámci těchto prací, s nimiž město započalo v roce 1927 a dokončilo je v roce 1931, prošel Sokolský ostrov výraznou změnou. Z důvodu rozšíření koryta řeky v jeho okolí a vybudování 3,6 m vysokého pohyblivého Jiráskova jezu došlo ke zmenšení velikosti ostrova a zvýšení jeho povrchu o více jak jeden metr. Během těchto úprav byl budován a zlepšován také zdejší sokolský sportovní areál. V roce 1927 byla kolem letního cvičiště postavena atletická dráha o délce 325 metrů, atletické doskočiště a vržiště. Podél stadionu byly vybudovány betonové tribuny, pod nimiž byly ve třicátých letech 20. století zřízeny na západní straně plovárenské šatny a na východní straně kanoistická loděnice. Dále zde byly vybudovány dva betonové plavecké bazény, letní restaurace, tenisová hřiště a postaven nový most přes slepé rameno řeky Malše. V červnu 1928 byly položeny tři základní stavební kameny nové sokolovny,²⁴² jejímiž autory byly architekti

²³⁸ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 117.

²³⁹ Jihočeské listy 29, 1923, č. 71 s. 1–2.

²⁴⁰ Tamtéž, č. 73, s. 2.

²⁴¹ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 119.

²⁴² Jihočeské listy 34, 1928, č. 43, s. 1.

Jaroslav Stránský a Josef Šlégl.²⁴³ S výstavbou se začalo se zpožděním a její dokončení se vlekle řadu let. Stavební povolení na její stavbu bylo vydáno v roce 1930, z důvodu nedostatku finančních prostředků se s pracemi ale začalo až v roce 1932.²⁴⁴ O dva roky později pak musely být práce v důsledku dopadu hospodářské krize přerušeny. Znovu se s výstavbou začalo až v roce 1936, a jak bylo patrné z plánovaného celkového rozpočtu, jež sahal do výše dvou a půl milionu korun, jednota se nechtěla vzdát představy postavit velkou a moderní budovu.

Vybudování nového sportoviště na Sokolském ostrově přispělo k pozvolnému pronikání sportu do sokolského hnutí. Ještě během druhé poloviny dvacátých let 20. století zůstával postoj českobudějovické jednoty ke sportu značně rozporuplný. Vedení jednoty si přálo, aby byl areál využíván k všestrannému tělocvičnému a pohybovému rozvoji zdejšího obyvatelstva. V rámci jednoty byl v roce 1925 utvořen sportovní oddíl, který se měl věnovat hlavně lehké atletice, házené a kopané.²⁴⁵ Jeho přičiněním také vznikl nový sportovní klub Athletic Club Stadion Č. Budějovice (dále jen AC Stadion), jemuž bylo zařízení areálu propůjčováno.²⁴⁶ Počáteční nadšení ale brzy opadlo, zájem o házenou a fotbal trval jen velmi krátce a poté se vedení jednoty znovu postavilo proti zavádění sportovních disciplín. Jak se ukázalo na příkladu závodního plavání, odmítavé názory ke sportu přežívaly v jednotě až do začátku třicátých let 20. století. Během následujících let pak došlo ke změně sokolského smýšlení a zavádění sportovních disciplín. V první polovině třicátých let tak vznikl například odbor tenisový, kanoistický, stolního tenisu, odbíjené, košíkové či závodního plavání.²⁴⁷

Jestliže na přelomu 19. a 20. století byla činnost zdejších tělocvičných spolků doprovázena projevy česko-německé nevraživosti, v meziválečném období se situace značně uklidnila. Německé obyvatelstvo se smířilo s úlohou menšiny, své spolkové aktivity omezilo na uzavřené soukromé prostory a snažilo se nevyvolávat vzájemné národnostní konflikty. Také obě sokolské jednoty, které i po válce působily odděleně,²⁴⁸ se zdržovaly jakýchkoli protiněmeckých projevů. Jejich cílem bylo získání a udržení si dominantního postavení u českého obyvatelstva, což se dělo skrze rozvoj jejich

²⁴³ SOkA České Budějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1213, desky č. 151, Plán sokolovny v Českých Budějovicích ing. Stránský a ing. Šlégl.

²⁴⁴ M. POSPÍŠILOVÁ, *Podrobná historie*, s. 150–151.

²⁴⁵ Jihočeské listy 31, 1925, č. 26, s. 3.

²⁴⁶ M. POSPÍŠILOVÁ, *Podrobná historie*, s. 150.

²⁴⁷ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 124.

²⁴⁸ Jihočeské listy 25, 1919, č. 23, s. 3.

spolkových aktivit a budování lepšího a modernějšího zázemí.²⁴⁹ Do sokolské jednoty se promítlo zhoršení česko-německých vztahů teprve až ve druhé polovině třicátých let 20. století, a to prostřednictvím zavádění prvků branné výchovy.²⁵⁰

Ani po vypuknutí druhé světové války sokolská jednota ve své činnosti neustala. I nadále se cvičilo, pořádaly kulturní akce a sportovní soutěže.²⁵¹ Kromě toho se sokolové pustili do aktivní odbojové činnosti, v rámci níž udržovali spojení s jádrem odbojového vedení v Praze, připravovali mobilizační plán, prováděli sabotáže nebo pomáhali židovským rodinám.²⁵² Z toho důvodu byli členové jednoty neustále pronásledováni. Nacistická persekuce vůči českobudějovickému sokolstvu vyvrcholila v roce 1941. Dne 12. dubna došlo k okamžitému zastavení činnosti celé župy Husovy. Toto rozhodnutí platilo mimo jak pro oba českobudějovické spolky, tak i pro Družstvo pro zřízení tělocvičny Sokola českobudějovického v Českých Budějovicích.²⁵³ Dne 8. října téhož roku pak proběhla rozsáhlá nacistická razie Aktion Sokol, během níž bylo pozatýkáno, vyslýcháno a následně vězněno téměř celé bývalé vedení župy Husovy.²⁵⁴ Spolu s touto nacistickou akcí se sokolský odboj na Českobudějovicku prakticky rozpadl. O čtyři dny později byly navíc všechny jednoty rozpuštěny i úředně.²⁵⁵

Po těchto událostech přešla většina zbylých členů do sportovních klubů, veškerý majetek jednoty přešel do německých rukou a Sokolský ostrov, přejmenovaný na Sportfeld, se stal místem pořádání masových nacistických akcí. Zánik německé turnerské jednoty a její začlenění do NSTSg Budweis spolu s rozpuštěním sokolských spolků znamenal konec dvojnárodnostního charakteru českobudějovické tělesné výchovy. Veškerá cvičení, tělocvičné akce a slavnosti se od té doby nesly plně v duchu branné výchovy a nacistických myšlenek.

V roce 1944 obnovili bývalí členové rozpuštěného Sokola intenzivní odbojovou činnost, v níž neustali až do posledních válečných dní. Odbojová skupina, která se postupně rozrostla z patnácti na sto členů, prováděla hlavně výzvědné akce.

²⁴⁹ SOkA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 3986, sign. 8 5/89, kar. 423, Písemnosti týkající se spolku Sokol Tyrš, později Sokol II. v ČB, s. 29–31; J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 128–135.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 127.

²⁵¹ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 561, č. rejstříku 786, kat. 820, Sokolská župa Husova, s. 192–193.

²⁵² Archiv Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice, *Pamětní kniha Sokolské župy Husovy*, Osvobození, události 5. – 7. 5. 1945 (i br. Netušil a Matoušek).

²⁵³ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 561, č. rejstříku 786, kat. 820, Sokolská župa Husova, s. 327.

²⁵⁴ Blíže archiv Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice, *Pamětní kniha Sokolské župy Husovy*, Osvobození, události 5. – 7. 5. 1945 (i br. Netušil a Matoušek).

²⁵⁵ M. PECHA – V. VONDRA, *Českobudějovicko*, s. 128–129.

V prvních květnových dnech roku 1945 pak její členové konali strážní službu, odzbrojovali německé vojsko a také se stalo posledními oběťmi druhé světové války.²⁵⁶ Dne 5. května byla obnovena sokolská činnost²⁵⁷ a Sokolský ostrov spolu s veškerým majetkem přešel zpět do českých rukou. O dva dny později se na výzvu místního rozhlasu shromáždili členové Sokola na Sokolském ostrově. Zde měli dostat zbraně a poté se podle rozkazu vydat plnit svěřené úkoly. Tato zpráva se ovšem dostala i německému vojsku, které se u ostrova záhy objevilo a začalo střílet do sokolských řad. Incident si vyžádal dva životy.²⁵⁸

II. 4. Koupání a plavání

Koupání a vodní hry se těšily od počátku 19. století velkému společenskému zájmu. V řadě českých měst vznikaly během letních měsíců plovárny a městské říční lázně, kde se návštěvníci oddávali koupání a slunění. Oblíbenou novinkou se ve druhé polovině 19. století staly takzvané anglické lázně.²⁵⁹ Šlo o uzavřené dřevěné kabiny, kde se mohli návštěvníci oddávat koupeli v klidu a o samotě. Společenská etiketa 19. století nedovolovala odhalit příliš mnoho holé kůže, čemuž také odpovídalo dobové plavecké oblečení. Dámský koupací úbor se skládal z kalhot či šatů, které se oblékaly na korzet a byly doplněny punčochami a čepicí. Ke konci století už bylo možné obléct si koupací oděv s krátkými rukávy a nohavicemi a později byly šaty nahrazeny delší halenkou či kombinézou s nohavicemi. Pánský koupací úbor byl mnohem jednodušší, představoval jen koupací trikot.²⁶⁰ Bez řádného koupacího oblečení nebylo dovoleno se na plovárnách koupat.²⁶¹

Na rozdíl od jiných sportů, zůstalo plavání po dlouhou dobu pouhou rekreační zábavou. První závody byly v Praze uspořádány 28. srpna 1845 u příležitosti příjezdu

²⁵⁶ Blíže archiv Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice, *Pamětní kniha Sokolské župy Husovy*, Osvození, události 5. – 7. 5. 1945 (i br. Netušil a Matoušek); tamtéž, *Pamětní kniha Sokola I*, Seznam obětí nacismu z řad členů jednoty.

²⁵⁷ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 561, č. rejstříku 786, kat. 820, Sokolská župa Husova s. 213.

²⁵⁸ Archiv Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice, *Pamětní kniha Sokolské župy Husovy*, Osvození, události 5. – 7. 5. 1945 (i br. Netušil a Matoušek).

²⁵⁹ Zdeněk MÍKA, *Sporty a sportoviště. Počátky tělesné výchovy a sportu v Praze*, Praha 2011, s. 26.

²⁶⁰ Eva UCHALOVÁ, *Sport & móda: Obecní dům a Uměleckoprůmyslové museum v Praze 30. 6. – 12. 9. 2004*, Praha 2004, s. 4.

²⁶¹ SOKA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 462, sign. 3 2/127, kar. 71, Služební instrukce a rozličné řády a předpisy platné v ČB, s. 34–35.

prvního parního vlaku z Olomouce do Prahy.²⁶² Plavecké oddíly začaly vznikat až od devadesátých let 19. století a jejich členská základna i účast na pořádaných závodech bývaly velmi skromné. Teprve těsně před první světovou válkou začalo být plavání oblíbenou disciplínou, a to nejen mezi sportovci, ale i diváky. Díky svým schopnostem dosáhli čeští plavci navíc poměrně rychle mezinárodní úrovně, a brzy se tak mohli vyrovnat zahraničním soupeřům.²⁶³ Až do druhé světové války bylo plavání pro nedostatek krytých bazénů hlavně sezónním sportem. Závody se pořádaly v tekoucích vodách, takže o jejich výsledcích často nerozhodovalo jen plavecké umění, ale i znalost daných řek.²⁶⁴

II. 4. 1. Plovárny a koupaliště v Českých Budějovicích

Nejstarší českobudějovická plovárna, o níž existují pramenné záznamy, byla zřízena v roce 1877 v zadní části zahrady Německého domu. Podle plánu byl její součástí prostor vyhrazený pro pohyb v koupacím obleku, převlékárny a dvě mola umožňující vstup do řeky Malše.²⁶⁵ Návštěvníci, kteří neuměli plavat, zde mohli využít služeb plavecké školy Antonína Uhra. Přestože plovárna stála na pozemku Německého domu, její společnost netvořili pouze Němci. Byla vedena jako městská, zavítat na ni tedy mohli všichni ti, kteří se chtěli bez ohledu na svou národnostní příslušnost oddat osvěžující koupeli. S velkou pravděpodobností tomu tak i skutečně bylo, neboť k silnějšímu národnostnímu rozlišování mezi českobudějovickými obyvateli začalo docházet až v polovině osmdesátých let 19. století.

Plovárna však fungovala jen poměrně krátkou dobu. Svůj podíl na tom mělo hlavně silné poničení části její konstrukce během povodní v roce 1888.²⁶⁶ Po této události byl provoz plovárny ukončen, v zápětí ale byla otevřena nová říční koupelna u Krumlovských alejí. Jejího vybudování se opět ujala městská správa, která původně zamýšlela vybudovat velkou a moderní plovárnu. Byly vypracovány dva návrhy. Na prvním z nich se uvažovalo o výstavbě plovárny na Střeleckém ostrově. Její součástí měly být kabiny, příslušenství, menší bazén pro dámy a většího pro pány. Druhý návrh zamýšlel umístit plovárenské zázemí na severní cíp Střeleckého ostrova a koupání

²⁶² L. VOŠMIK, *Vývoj*, s. 17.

²⁶³ Blíže M. NINGER – J. KOLIŠ, *Český sport*, s. 184.

²⁶⁴ L. VOŠMIK, *Vývoj*, s. 18.

²⁶⁵ SOKA České Budějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1464, desky č. 151, Plán plovárny v Českých Budějovicích.

²⁶⁶ Daniel KOVÁŘ, *Budějice a velká voda. Historické ohlédnutí*, České Budějovice 2002, s. 23.

zachovat ve volné řece.²⁶⁷ Nakonec ale nebyl realizován ani jeden z těchto plánů a vybuďovalo se jen jednoduché dřevěné koupaliště u Krumlovských alejí proti konci Střeleckého ostrova.²⁶⁸ Přestože zřizovatelem a provozovatelem plovárny bylo město, od začátku byla určena především místním Němcům. Svědčilo o tom například veškeré její označení. Vstupenky, návštěvní řád i tabulky oznamující teplotu vody a vzduchu, to vše bylo psáno pouze v němčině. Také oznámení o jejím otevření proběhlo pouze v německém tisku. Se vzrůstající národnostní rivalitou začali českobudějovičtí Češi brát tuto skutečnost jako urážející a redaktoři vlastenecky zaměřených Jihočeských listů je vyzývali, aby městskou plovárnu z národnostních důvodů nenavštěvovali.²⁶⁹

V její blízkosti se nacházely ještě městské říční lázně. Stály na Vltavě v místech, kde dnes ústí ulice U zimního stadionu do Krumlovských alejí. Konstrukci těchto lázní tvořily dvě podélné dřevěné boudy, které byly rozděleny chodbičkou a k nimž vedly z alejí dřevěné schůdky. Vzhledem k tomu, že společenská konvence nedovolovala společné koupání pro obě pohlaví, byla jedna strana vyhrazena zvláště pro dámy a druhá pro pány. V zadní části bylo možné se na malé verandě slunit. Na každé straně bylo celkem deset kabin s dřevěným ochozem a čtvercovým otvorem do vody. Stavba lázní stála na silných trámech plovoucích na řece a k břehu byla připevněna řetězy. Její umístění na Vltavě bylo sezónní záležitostí. Na podzim se konstrukce vždy rozebrala a vytáhla na břeh. Určena byla především pro ty, kdo vyhledávali diskrétnější nebo bezpečnější způsob koupání. Chodili sem hlavně neplavci a starší občané, návštěvnost lázní tak byla v porovnání s ostatními zařízeními velmi malá.²⁷⁰

Teprve v roce 1897 se městu povedlo vybudovat plovárnu, jakou dlouho zamýšlelo. Při rekonstrukci vodárny na užitkovou vodu ji nechalo postavit v místě bývalého hamru ve vodárenském kanálu. Autorem jejího projektu byl inženýr Otto le Gros.²⁷¹ Šlo o poměrně velké zařízení, což je patrné už z částky věnované na její výstavbu. Ta se vyšplhala na 12 400 zlatých. Vodní plocha měla přibližně 2 tisíce metrů čtverečních a za hodinu jí protéklo více jak 20 tisíc metrů krychlových vody. Na břehu

²⁶⁷ SOkA České Budějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1464, desky č. 151, Plán plovárny v Českých Budějovicích

²⁶⁸ Tamtéž, *OÚ České Budějovice*, Sbírka listin a map vodní knihy, inv. č. 3070, č. rozmezí 309, kar. 1012.

²⁶⁹ Jihočeské listy 2, 1896, č. 47, s. 5.

²⁷⁰ F. RADA, *Když se psalo c. k.*, s. 203.

²⁷¹ Wilibald BÖHM – Emmerich ZDIARSKY, *Die Stadt Budweis. Eine Orts- und Volkskunde*, České Budějovice 1904, s. 69.

se nacházelo celkem 124 převlékacích kabin. Také sem chodila převážně německá společnost, proto se jí mezi zdejšími Čechy často říkalo „německá“.²⁷²

Ke konci 19. století už byly vzájemné národnostní vztahy mezi zdejšími obyvateli značně napjaté, což se projevovalo jak ve sféře politické a hospodářské, tak i v oblasti sportovního a volnočasového života. Českým vlastencům se nelíbilo, že mají navštěvovat obecní plovárnu i lázně spolu s Němci. Považovali tato zařízení za německé a pro ně tedy za zcela nevhodná. Z toho důvodu se v roce 1899 rozhodla sokolská jednota za finanční pomoci spolku Matice školské vybudovat vlastní koupaliště.²⁷³ Umístila jej na příhodné místo pod vltavským jezem u Předního mlýna, tedy přibližně v místech dnešního konce Slepého ramene řeky Malše. Nacházela se na malém ostrůvku uprostřed řeky a ze břehu se k ní chodilo přes úzkou lávku. Návštěvníci si zde mohli užívat hojnost proudící čisté vody, přírodní sprchu, kterou tvořila voda přetékaná přes jez a velkou travnatou plochu, na níž se dalo slunit až do západu slunce.²⁷⁴ Díky tomu se rychle stala v horkých letních dnech vyhledávaným místem. Poskytovala také mnohem příjemnější osvěžení než městská plovárna a říční lázně. Ty se totiž nacházely v těsné blízkosti Hardmuthovy továrny, která do řeky vypouštěla odpadní vodu, a znepríjemňovala tak koupání.

Otevření plovárny samozřejmě rozvířilo už tak neklidné národnostní vztahy. Německý obdeník *Budweiser Zeitung* se proti ní postavil tvrzením, že sokolové nejsou oprávněni plovárnu provozovat, neboť nemají její zřízení schváleno ve stanovách.²⁷⁵ Také v dalších vydáních zdejších novin se staly plovárenské podniky nástroji vzájemného nacionálního osočování, urážení a poměrování sil. Situace se změnila až po první světové válce. V meziválečném období, které bylo charakteristické velmi tolerantními vztahy mezi místními Čechy a Němci, se národnostní vyhraněnost plováren postupně vytratila. Sami sokolové považovali svou plovárnu za podnik určený všem bez rozdílu národnosti.²⁷⁶ Ta se nakonec skutečně těšila takové oblibě,²⁷⁷ že na ni rádi zavítali i Němci. Později z této vzájemné pospolitosti vznikla píseň, která se zpívala na melodii Hašlerovy *Veselo je v celém kraji*, májová je neděle.

²⁷² F. RADA, *Když se psalo c. k.*, s. 202.

²⁷³ SOKA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5571, sign. 11 29/144, kar. 505, Sokolská plovárna a říční lázně, žádost o subvence na provoz; M. POSPÍŠILOVÁ, *Podrobná historie*, s. 146.

²⁷⁴ F. RADA, *Když se psalo T. G. M.*, s. 90.

²⁷⁵ *Jihočeské listy* 5, 1899, č. 59, s. 2.

²⁷⁶ SOKA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5571, sign. 11 29/144, kar. 505, Sokolská plovárna a říční lázně, žádost o subvence na provoz.

²⁷⁷ Například v roce 1922 plovárnu navštívilo 75 000 platících osob. Tamtéž.

Příloha č. 3

*„Náhle přišlo, již je tady sblížení dvou národů,
v Budějicích turneráci na plovárně sokolů.
V jedné vodě dvojí špínu svorně spolu vyperou,
turneráček se sokolkou velkou lásku zapředou.
Sokolská plovárno, ty chráme čistoty,
volnosti, bratrství a rajské prostoty.
Sokolská plovárna, ta sokolkám svědčí,
když přijde turner tam, špatně to s ním skončí...“*

Zdroj: F. RADA, *Když se spalo T. G. M.*, s. 90.

Jak vyplynulo z popisu zařízení plováren, již od počátku osmdesátých let patřily mezi plovárenské návštěvníky také dámy, které zde měly buď své vyhrazené návštěvní hodiny, nebo převlékací a koupací prostor. Podobně jako v dalších českých městech bylo také v Českých Budějovicích možné od přelomu osmdesátých a devadesátých let pozorovat vzrůstající zájem dam o plavání.²⁷⁸ Městská plovárna se stavěla k dámskému koupání velmi liberálně a její součástí byly vždy i dámské kabiny a koupací bazén. Sokolská plovárna byla v tomto ohledu více pruderní a dodržovala striktně oddělené dámské a pánské koupací hodiny. V jejím případě tak neprobíhalo zapojování žen do tělesných a pohybových aktivit zcela rovnoprávně. Vyhrazení plovárny dámám v dopoledních hodinách připouštělo návštěvu jen úzkého počtu žen z vyšších a středních vrstev, které nemusely navštěvovat zaměstnání a jejichž domácnost za ně mohly obstarat služebné.²⁷⁹ Situace se rok od roku zlepšovala. Dámské návštěvní hodiny se rozšiřovaly, a plovárna se tak stávala přístupnější i pro méně majetné dámy, které ji mohly navštěvovat až po splnění všech povinností. Rozdělení návštěvních hodin mezi muže a ženy ale přetrvávalo až do meziválečného období. Dámské a rodinné kabiny pak byly na plovárně zřízeny až ve dvacátých letech 19. století.

²⁷⁸ Srovnání se situací v Opavě nabízí studie M. PELC, *Emancipace*, s. 735–744.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 737.

Příloha č. 4

„Páni a dámy se tenkrát nesměli koupat společně a dámám byly vyhrazeny nevhodné dopolední hodiny do jedenácti hodin, pak, právě když bylo na plovárně nejkrásněji, přicházeli se koupat páni, advokáti, obchodníci, někdy si před polednem odskočil na plovárnu z kanceláře i některý úředník. Odpoledne, jen dvakrát týdně, směly se, také jen ve vyhrazených jim hodinách, koupat ženy.“

Zdroj: Renata HEJTMANOVÁ, *Každodennost ve vzpomínkách spisovatelky a českobudějovické rodačky Růženy Schwarzové*, České Budějovice 2007 (diplomová práce HŮ FF JU), s. 72.

Tabulka číslo 6

Dámské návštěvní hodiny na sokolské plovárně (1899–1902)*

Den	Rok			
	1899	1900	1901	1902
Pondělí	8:00–10:00	8:00–11:00	8:00–11:00	8:00–11:00
Úterý	8:00–10:00	8:00–11:00	8:00–11:00	8:00–11:00
		14:00–17:00		15:00–18:00
Středa	8:00–10:00	8:00–11:00	8:00–11:00	8:00–11:00
			14:00–16:30	15:00–18:00
Čtvrtek	8:00–10:00	8:00–11:00	8:00–11:00	8:00–11:00
Pátek	8:00–10:00	8:00–11:00	8:00–11:00	8:00–11:00
		14:00–17:00	14:00–16:30	15:00–18:00
Sobota	8:00–10:00	8:00–11:00	8:00–11:00	8:00–11:00
Neděle	8:00–10:00	-	-	-

*Zdroje: Jihočeské listy 5, 1899, č. 57, s. 3–4; tamtéž 6, 1900, č. 66, s. 4; tamtéž 7, 1901, č. 64, s. 3; tamtéž 8, 1902, č. 68, s. 4.

Sokolská plovárna se těšila skutečně velké oblibě a z původně malého zařízení vzrostla do velmi prosperujícího podniku. Aby mohla plně uspokojit veškerou poptávku po koupání, musela být několikrát rozšířena. Její součástí se stal přilehlý břeh Schnarcherova ostrova. V sezóně 1920/1921 prošla rozsáhlou rekonstrukcí, při níž byly zvětšeny šatny, postaven nový most přes vorovou propast a připojena další část ostrova.²⁸⁰ Poslední úpravy zde proběhly v roce 1924. Tehdy byly rozšířeny sluneční lázně, dámské a rodinné kabiny a ve zděné části plovárny byla zřízena elektricky osvětlená noclehárna pro vodní turisty.²⁸¹

²⁸⁰ Jihočeské listy 26, 1920, č. 41, s. 5.

²⁸¹ SOKA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5571, sign. 11 29/144, kar. 505, Sokolská plovárna a říční lázně, žádost o subvence na provoz.

Naopak městská plovárna byla od dvacátých let 20. století velmi pasivním podnikem. V roce 1927 se město rozhodlo vypsát na její správu veřejnou soutěž, kterou vyhrál Sportovní klub (dále jen SK) Č. Budějovice.²⁸² Tato změna se velmi dotkla německých návštěvníků, kteří byli jejími častými návštěvníky, a stejně tak i členů plaveckého spolku Deutscher Schwimmverein Budweis (dále jen DSV), kteří zde do té doby trénovali. Nová německá plovárna byla poté vybudována v zahradě hostince U Zlaté husy na Wilsonově náměstí. Jednalo se ale o velmi skromné říční zařízení se schody do vody a skokanským můstkem, zcela nesrovnatelné s moderním sokolským plaveckým areálem.²⁸³

Mnozí obyvatelé a zvláště pak ti z nemajetných vrstev dávali přednost koupání ve volné řece. Na Vltavě i Malši bylo hned několik vhodných míst. Od dvacátých let 20. století se na nich začala zřizovat veřejná koupaliště. Město tak chtělo předejít hromadícím se stížnostem majitelů přilehlých pozemků na ničení jejich majetku a zajistit větší bezpečnost plavců.²⁸⁴ Na Vltavě se ve druhé polovině 19. století choďovalo koupat hlavně k Lannově loděnici. Protože to bylo oblíbené místo místních studentů, začalo se mu lidově říkat „Na Študentské“. Řeka zde byla poměrně hluboká a měla silný proud. Mnohokrát zde tak došlo k tragickému utonutí nezkušeného plavce. Aby se nešťastným událostem předešlo, vydalo v roce 1896 vedení města vyhlášku, která koupání v těchto místech úředně zakazovala.²⁸⁵ Na Malši se hojně koupalo v místě zvaném Horní háječek nedaleko Červeného dvora. V roce 1931 jej proto městská rada vymezila jako veřejné koupaliště se stálým policejním dozorem.²⁸⁶ Oblíbená byla i část řeky v blízkosti restaurace u Špačků.²⁸⁷ Také zde vzniklo v pozdější době koupaliště, jehož správy se od druhé poloviny třicátých let 20. století ujal Sokol Mladé.²⁸⁸

Výuka plavecké techniky tvořila běžnou součást vojenského výcviku. Českobudějovické vojsko mělo pro tyto účely vlastní místo na řece Malši nad městem.²⁸⁹ Od dvacátých let byl pro koupání mužstva vyhrazen pravý břeh Vltavy pod

²⁸² Tamtéž, *MÚ České Budějovice (1928-1945)*, inv. č. 320, sign S/18, kar. 19, Sportovní klub Č. Budějovice.

²⁸³ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny*, s. 111, 116.

²⁸⁴ Tamtéž, *OÚ České Budějovice*, Sběrka listin a map vodní knihy, inv. č. 3070, č. rozmezí 479, kar. 1028.

²⁸⁵ Jihočeské listy 2, 1896, č. 50, s. 5.

²⁸⁶ SOkA České Budějovice, *OÚ České Budějovice*, Sběrka listin a map vodní knihy, inv. č. 3070, č. rozmezí 479, kar. 1028.

²⁸⁷ Tamtéž, *AM České Budějovice (1868-1928)*, inv. č. 5608, sign. 11 29/231, kar. 505, Žádost o povolení postavit plovárnu „u Špačků“.

²⁸⁸ J. ŠTUMBAUER, *Příspěvek k historii českobudějovických plováren*, s. 169.

²⁸⁹ D. KOVÁŘ, *Budějovický poutník, aneb, Českými Budějovicemi ze všech stran*, Praha 2006, s. 218.

Dlouhým mostem a od roku 1932 bylo vojsko z důvodu znečištění Vltavy přesunuto zpět na Malši, konkrétně na její pravý břeh pod Špitálský jez.²⁹⁰ Vojenské koupaliště bylo určeno výhradně pro posádku českobudějovického vojska a běžná veřejnost měla vstup na něj zakázán.

Léta 1930–1933 přinesla do plovárenského života ve městě velké změny. V důsledku rozsáhlých povodní v předchozích letech byla v roce 1927 zahájena regulace toku Vltavy. Jejím výsledkem byl pokles hladiny obou řek, zrušení sokolské plovárny pro nedostatek vody a zasypání jezu, na kterém se nacházela. Tím se Schnarcherův ostrov uměle spojil s městem a z původního vltavského koryta vzniklo Slepé rameno Malše. Řečiště pod bývalým jezem se tak zmenšilo jen na úzkou stoku, do níž se začala přepouštět voda ze Slepého ramene.²⁹¹ Od poloviny dvacátých let 20. století se také výrazně zhoršila kvalita vody ve Vltavě, což způsobily vypouštěním odpadních vod do řeky papírny v Lučovicích a ve Větřní. Tyto skutečnosti značně omezily možnosti koupání v obou řekách a vedly k přemístění zdejších plovárenských zařízení z Vltavy na Malši.

S přestavbou sokolské plovárny se počítalo už od zimy v roce 1929, kdy ji postihl rozsáhlý požár a zničil její konstrukci i veškeré zde uložené cvičební zařízení.²⁹² V následujícím roce se ale v důsledku poklesu vody ve Vltavě rozhodlo o jejím přemístění. Nová plovárna byla vybudována v rámci výstavby rozsáhlého sportovního areálu na Sokolském ostrově. Její stavba započala na podzim roku 1930 a už v létě 1931 byla částečně zpřístupněna.²⁹³ K plnému užívání byla veřejnosti předána ve dnech 3. a 4. června 1933. V sobotu proběhlo slavnostní otevření, kterému se dostalo silné společenské a politické podpory. Zúčastnila se ho řada významných osobností, například několik zástupců zákonodárných sborů, armády, Československé obce sokolské a dalších. Následující den pak byla uvedena do provozu.²⁹⁴

Jak upozornil starosta jednoty František Smitka při svém projevu u příležitosti jejího otevření, realizace plovárny byla pro město důležitá nejen z hlediska sportovního, ale také ekonomického. Hospodářská krize třicátých let způsobila, že se mnoho lidí

²⁹⁰ SOkA České Budějovice, *OÚ České Budějovice*, Sběrka listin a map vodní knihy, inv. č. 3070, č. rozmezí 474, kar. 1028.

²⁹¹ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 247.

²⁹² M. POSPÍŠILOVÁ, *Podrobná historie*, s. 146.

²⁹³ Archiv Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice, *Pamětní kniha Sokola I*, Slavnostní otevření plovárny 3. – 4. 6. 1933; SOkA České Budějovice, *MÚ České Budějovice (1928-1945)*, inv. č. 334, sign. T/3, kar. 22, Tělocvičná jednota Sokol I.

²⁹⁴ Blíže archiv Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice, *Pamětní kniha Sokola I*, Slavnostní otevření plovárny 3. – 4. 6. 1933; Jihočeské listy 39, 1933, č. 45, s. 1.

ocitlo bez práce. Řada z nich pak našla své uplatnění právě během stavby sokolského sportoviště. Nová plovárna představovala skutečně ambiciózní počín českobudějovického Sokola a značně předčila všechny podobné podniky ve městě. Vedle administrační budovy s restaurací, kavárnou, kadeřnickým salómem a bytem pro plavčíka zde bylo 284 kabin na převlékání, dřevěná lehátka pro slunění a dva betonové bazény.²⁹⁵ Menší byl určený pro neplavce a větší pro plavce. Ten se navíc svými rozměry 50 x 25 metrů stal největším plaveckým bazénem v celém Československu.²⁹⁶ Z důvodu silného znečištění Vltavy musely být oba bazény napouštěny vodou z Malše.²⁹⁷

Změny se dotkly také městské plovárny. Ta sice fungovala do roku 1933, ale z důvodu zhoršení podmínek pro koupání na dosavadním místě se už 24. dubna 1930 dohodla městská rada na vybudování nového zařízení.²⁹⁸ Následně pak zřídila dvě nová koupaliště poblíž jezu u Měšťanského pivovaru na Malši. První z nich bylo určené pro děti a nacházelo se v místě průrvy Mlýnské stoky do řeky na pozemku zvaném Malé Benátky. Druhé, pro dospělé, bylo situováno na pravém břehu mezi jezem a železničním mostem. Vzhledem k tomu, že se obě koupaliště nacházela mimo střed města, bývala jejich návštěvnost na rozdíl od sokolské plovárny mnohem menší. Chodili sem hlavně návštěvníci z přilehlého Lineckého a Vídeňského předměstí. Jejich správy se v roce 1935 ujal český spolek Dětské a lidové koupaliště na Malši, který se staral o jejich zlepšování.²⁹⁹

Spolu se změnou zdejších česko-německých poměrů, ke které došlo po okupaci českých zemí, se situace a postavení německého obyvatelstva ve městě výrazně zlepšilo. K tomu docházelo nejen ve sféře hospodářské či kulturní, ale i v oblasti volnočasových a sportovních aktivit. Stalo se tak hlavně poté, co se německé vedení ujalo sportovního areálu na Sokolském ostrově. Od července 1941 se provozu sokolské plovárny ujal NSTSg Budweis Fachschaft Schwimmen, díky čemuž se Němci opět dočkali moderního plaveckého zařízení. Plovárna se i nadále těšila bohaté návštěvnosti.

²⁹⁵ Archiv Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice, *Pamětní kniha Sokola I*, Slavnostní otevření plovárny 3. – 4. 6. 1933.

²⁹⁶ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 247.

²⁹⁷ Vodoprávní povolení k odběru vody z řeky Malše k napájení bazénu v SOkA České Budějovice, *OÚ České Budějovice*, Sběrka listin a map vodní knihy, inv. č. 3070, č. rozmezí 463, kar. 1025; archiv Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice, *Pamětní kniha Sokola I*, Slavnostní otevření plovárny 3. – 4. 6. 1933.

²⁹⁸ SOkA České Budějovice, *OÚ České Budějovice*, Sběrka listin a map vodní knihy, inv. č. 3070, č. rozmezí 463, kar. 1025.

²⁹⁹ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 570, č. rejstříku 1068, kar. 829, Dětské a lidové koupaliště na Malši, s. 2.

Ve správě německého spolku zůstala až do doby jeho úředního rozpuštění dne 16. července 1945.³⁰⁰

II. 4. 2. Sportovní plavání v Českých Budějovicích

V Českých Budějovicích patřilo plavání mezi jeden z nejoblíbenějších způsobů sportovního vyžití, ale až do první světové války se omezovalo pouze formu na rekreační zábavy. Důvodem byl přetrvávající odmítavý postoj zdejších tělocvičných jednot k individuálním sportům a sportovním výkonům. Plavecký odbor při Sokolu I byl zřízen v roce 1899 současně se sokolskou plovárnou, jeho členové se ale závodnímu sportování začali věnovat až ve třicátých letech 20. století. Do té doby se celá sokolská jednota stavěla k plavání velmi striktně a zamítavě. Svůj podíl na opožděném a pomalém vzestupu plavání měly také rigidní dobové předsudky, které se v českobudějovické společnosti uchovaly až do meziválečného období. Dle nich byla obnažená těla plavců považovaná za společensky nepřijatelná a sportovně nevhodná. První plavecké závody se tak musely vyrovnávat s řadou kritických názorů. Rychlejšímu rozvoji sportu obecně bránila velká vzdálenost Českých Budějovic od sportovních center v českých zemích a v neposlední řadě i zdejší národnostní poměry.³⁰¹

Příloha č. 5

„Nelíbilo se nám a jistě to neodpovídalo pravidlům sportovním, že někteří z plavců promenovali se před obecnstvem pouze v plavkách. Něco takového by se nemělo více opakovati. Víme, že sport reklamuje pro sebe určitou volnost, ale i ta má své meze.“

Zdroj: Jihočeské listy 29, 1923, č. 57, s. 3.

Počátky sportovního plavání ve městě spadají do dvacátých let 20. století, kdy se na zdejších řekách začaly konat pravidelné závody s hojnou diváckou účastí. Mezi první závodní plavce a propagátory tohoto sportu patřili příslušníci zdejší posádky, pro něž byl výcvik plaveckého umění běžnou součástí vojenského výcviku. V rámci svých sportovních slavností uspořádalo vojsko plavecké závody na řece Malší už v roce

³⁰⁰ Tamtéž, inv. č. 559, č. rejstříku 765, kar. 818, NS Turn und Sportgemeinde Budweis, Fachschaft Schwimmen.

³⁰¹ F. BÖHM (ed.), *České Budějovice*, s. 93.

1919.³⁰² V následujících letech se pak účastnilo také řady dalších závodů, pořádaných místními sportovními kluby.

První plavecký oddíl se ve městě ustanovil v rámci SK Č. Budějovice na počátku dvacátých let 20. století. Jeho členové se věnovali hlavně fotbalu a hokeji. Někteří z nich začali v rámci letních tréninků aktivně plavat a jejich stoupající zájem o tento sport nakonec vedl k založení samostatného klubového odboru. Tím se spolek zasloužil o velikou změnu pojetí plavání na jihu Čech, neboť vyjímaje Tábora se zde závodnímu sportování kromě vojska nikdo nevěnoval.³⁰³ V průběhu následujících let se spolek snažil prosadit tento sport mezi širší skupinu zájemců nejen v Českých Budějovicích, ale i v dalších jihočeských městech.

Česko-německý plavecký sport se ve městě vyvíjel a organizoval odděleně. Němečtí plavci se scházeli na městské plovárně na Vltavě a sdružení byli nejprve v Deutscher Sportklub (dále jen DeSK) Budweis, po jeho rozpuštění v roce 1924 pak v Deutscher Fussball Club (dále jen DFC) Budweis.³⁰⁴ Až do třicátých let 20. století se ale plavání věnovali spíše rekreačně a bez větších úspěchů. Teprve v roce 1931 došlo ke vzniku ryze plaveckého spolku DSV.³⁰⁵ Na rozdíl od členů sokolského a turnerského spolku, spolu zdejší česko-němečtí plavci udržovali bohaté závodní kontakty.

Meziválečné období se neslo ve smyslu rozvoje vodních plaveckých disciplín. Mezi sportovci se postupně prosazovaly nové plavecké styly a diváci se seznamovali s novými sportovními kategoriemi. To se dělo hlavně v rámci meziklubových závodů. Jejich hlavním organizátorem a propagátorem ve městě byl klub SK Č. Budějovice. Od roku 1921 pořádal pravidelné propagační závody.³⁰⁶ Šlo o organizačně rozsáhlou událost, což dokládá bohatá účast klubů z celé republiky, množství disciplín a také neobyčejný divácký zájem. Každoročně se závodilo v několika stylech i délkách a součástí byl soubor ženských závodnic. Jak je patrné z výsledků závodů, českobudějovičtí plavci patřili na dlouhou dobu mezi nejlepší v jižních Čechách. Bylo to ale dáno skutečností, že celá tato oblast byla plavecky značně zaostalá a mnoho

³⁰² SOkA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5911, sign. 13 27/245, kar. 558, Plavecké závody na Malši pořádané vojenskou posádkou.

³⁰³ Jihočeské listy 27, 1921, č. 57, s. 3.

³⁰⁴ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 538, č. rejstříku 104, kar. 797, Deutscher Sportklub, s. 4.

³⁰⁵ Tamtéž, inv. č. 559, č. rejstříku 765, kar. 818, NS Turn und Sportgemeinde Budweis, Fachschaft Schwimmen.

³⁰⁶ Jihočeské listy 27, 1921, č. 57, s. 3; SOkA České Budějovice, *MÚ České Budějovice (1928-1945)*, inv. č. 320, sign S/18, kar. 19, Sportovní klub Č. Budějovice.

kvalitních závodníků zde nepůsobilo. Mimo plavání mohli přihlížející diváci sledovat také skoky do vody a závody v potápění.³⁰⁷

Díky příhodné poloze města a přívětivé národnostní atmosféře se České Budějovice staly také oblíbeným místem pro pořádání pravidelných mezinárodních závodů. Rakouským i německým výpravám se vždy dostávalo slavnostního přijetí a v roce 1928 dokonce sám rakouský plavecký svaz žádal, aby se nadcházející plavecké závody Rakousko – Československo uspořádaly v Českých Budějovicích.³⁰⁸ Ve dnech 28. a 29. července 1929 se SK Č. Budějovice dokonce podařilo zorganizovat první mezinárodní závody žen v Československu. Jednalo se o vskutku unikátní událost, která sklídila obrovský úspěch. Mimo klasických plaveckých závodů byly k vidění i skoky z třímetrového prkna a čtrnáct plavkyň z Mnichova zde předvedlo představení „krasouměleckých plaveb a figurálních polohových plovoucích obrazců“.³⁰⁹

Příloha č. 6

„Naše jednota nestavěla bazény proto, aby obecnstvo vidělo nějaké kloudné závody. Měli jsme cíle vyšší. Pozveme-li sem několik dobrých plavců odjinud a ti nám zde předvedou pěkné výkony, neznamená to ještě, že plavectví v Českých Budějovicích je na vysokém stupni. Okázalých závodů, na nichž bychom se chlubili cizím peřím, nepotřebujeme tolik, jako vytrvalé, nenáročné, výchovné práce.[...]Naším cílem je, aby každý sokol uměl dobře plavat, docílit vysokého průměru u všech a ne výchova několika primadon.“

Zdroj: Jihočeské listy 37, 1931, č. 59, s. 3.

Všechny důležité závody se až do roku 1930 pořádaly na úseku řeky Malše mezi mosty ulice Divadelní a Biskupská.³¹⁰ Vodní tok zde měl příhodný proud a hloubku, dostatečnou šířku a také divákům umožňoval sledovat závody z obou břehů. V souvislosti s regulací Vltavy ale došlo i k poklesu hladiny Malše a plavecká dráha mezi mosty tak na čas zanikla. Jediným vhodným místem pro konání závodu se stala nově vybudovaná plovárna na Sokolském ostrově. Jak se ale ukázalo, v sokolské jednotě stále přetrvávaly staré předsudky a nepochopení k individuálním sportovním výkonům. Přestože sokolská jednota původně přislíbila uspořádání dalších

³⁰⁷ Jihočeské listy 27, č. 59, s. 2; tamtéž, č. 61, s. 3.

³⁰⁸ SOkA České Budějovice, MÚ České Budějovice (1928-1945), inv. č. 320, sign S/18, kar. 19, Sportovní klub Č. Budějovice.

³⁰⁹ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 254.

³¹⁰ SOkA České Budějovice, MÚ České Budějovice (1928-1945), inv. č. 142, sign. A/17, kar. 2, Athletic – club „Stadion“.

mezinárodních utkání, v konečné fázi se k závodům postavila odmítavě, čímž zapříčinila konec těchto velkých plaveckých akcí v Českých Budějovicích.

Teprve během třicátých let 20. století došlo ke zlepšení podmínek pro rozvoj plaveckého sportu ve městě. Ve společnosti opadly staré společenské konvence a také Sokol I změnil svůj postoj. Zpřístupnil plovárenské bazény závodnímu plavání a sám založil vlastní plavecký oddíl. V té době se mezi českobudějovickými obyvateli v důsledku nacifikace části společnosti pomalu zesilovalo národnostní napětí. Dalo se očekávat, že k podobným změnám dojde i na poli sportovním. Ve skutečnosti ale postoje zdejších sportovců zůstaly velmi uvolněné a vzdálené společensko-politickým změnám. Čeští a němečtí plavci spolu závodili až do doby těsně před druhou světovou válkou.³¹¹

Poté byla slibná budoucnost plavání přerušena. V důsledku války došlo k přerušení mezinárodních styků, řada českých plavců byla vězněna v koncentračních táborech, ostatní zase museli postupně narukovat do armády. Sokolský ostrov spolu s plovárnou zabrala v roce 1941 německá městská správa, a činnost plaveckých oddílů AC Stadion a Sokola tak byla na čas přerušena. Změny se dotkly i německého oddílu. Z jeho řad bylo vyloučeno několik členů českého a židovského původu, kteří až do té doby ve spolku působili, a stejně jako ostatní německé sportovní spolky byl direktivně začleněn do NSTSg Budweis.³¹² Po převzetí sokolského majetku se pak spolek následně přemístil na plavecký areál na Sokolském ostrově a zde působil až do konce druhé světové války.³¹³

S plaváním ve městě se během druhé světové války nepřestalo, naopak, bylo i nadále velmi oblíbenou sportovní aktivitou. Duch a charakter pořádaných závodů se ale značně změnil. Spolu s organizačním sjednocením tělesné výchovy a sportu došlo k jeho obsahové provázanosti s nacistickou ideologií, což se také promítlo do řady závodů. Těch se totiž účastnili nejen členové NSTSg Budweis, ale i polovojenské organizace Hitlerjugend nebo vojenské posádky.³¹⁴ Plavecké soutěže se staly nedílnou součástí jejích masových sportovních akcí, jejichž hlavním cílem bylo pěstování branné připravenosti cvičenců a propaganda nacistickým myšlenek. Zpolitizování sportu

³¹¹ Jihočeské listy 43, 1937, č. 59, s. 4.

³¹² SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 559, č. rejstříku 765, kar. 818, NS Turn und Sportgemeinde Budweis, Fachschaft Schwimmen.

³¹³ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny německé*, s. 152.

³¹⁴ Budweiser Zeitung 80, 1941, č. 62, s. 11; tamtéž, č. 69, s. 11; Budweiser Zeitung 81, 1942, č. 56, s. 7; tamtéž, č. 63, s. 9; Budweiser Zeitung 83, 1944, č. 52, s. 9.

dokládá také účast vedoucích osobností českobudějovické NSDAP a vedení města na těchto utkáních.

V roce 1942 byla obnovena činnost plaveckého spolku AC Stadion, který ihned započal s navazováním meziklubových styků. Díky tomu mohl po šesti letech znovu uspořádat dne 25. července 1943 velké plavecké závody, na něž přijelo několik spolků z Prahy a Plzně. Také v následujících letech se jeho členové aktivně účastnili a sami pořádali řadu soutěží. Nebylo to ale jednoduché. Spolek se musel vyrovnávat s nedostatkem závodníků a ztrátou sokolské plovárny, kterou až do roku 1945 spravovali Němci.

Českobudějovický plavecký sport po celé sledované období značně trpěl. Nejprve se musel vyrovnávat s rigidními společenskými konvencemi, nedostatkem zájmu ze strany sportovců a také odmítavým postojem sokolské jednoty. Na škodu zdejších závodníků (a taktéž i rekreačním plavcům) byla také skutečnost, že se nedočkali krytého plaveckého zařízení. O jeho vybudování se uvažovalo v roce 1921, kdy byl schválen návrh krytých lázní na Wilsonově náměstí na břehu Malše. V následujících letech byl projekt několikrát přepracován.³¹⁵ Jeho realizace byla veřejností netrpělivě očekávána, z důvodu velkých finančních nákladů k ní ale nedošlo. Nad vybudováním zastřešeného bazénu se uvažovalo také v rámci výstavby sportovního areálu na Sokolském ostrově ve třicátých letech 20. století.³¹⁶ K uskutečnění toho plánu došlo až v roce 1971, kdy byla dokončena stavba nového zimního plaveckého stadionu v místech bývalé sokolské plovárny.

II. 5. Bruslení

Bruslení bylo jedním z prvních sportovních odvětví, které se v českých zemích rozvíjelo. Železná brusle se k nám dostala přibližně v 17. století, ale pouze do šlechtických kruhů. K jejímu masovému rozšíření došlo až během druhé poloviny 19. století, kdy spolu s průmyslovou revolucí nastal i bohatý rozvoj zahraničního obchodu. Díky tomu se v několika pražských obchodech objevila moderní brusle, která si rychle získala své příznivce.³¹⁷ Netrvalo dlouho a bruslení se stalo společenskou

³¹⁵ SOkA České Budějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1684, desky č. 115, Ideový plán městských lázní v Českých Budějovicích.

³¹⁶ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny německé*, s. 111–112.

³¹⁷ Jarmila ŠTASTNÁ KÖNIGOVÁ, *Nekonečné stopy bruslí*, Praha 1985, s. 17.

módou a oblíbenou zimní aktivitou. Od konce šedesátých let 19. století začaly vznikat první bruslařské kluby v Praze, Opavě, Jindřichově Hradci a v Plzni. Bruslení proniklo také do sokolských a turnerských jednot.

Po celé sledované období zůstávalo bruslení hlavně oblíbenou společenskou zábavou. Na kluzištích bylo možné vidět dětské hrátky a volnou jízdu umožňující společenskou konverzaci. Atmosféru často doplňovala živá hudba městských vojenských kapel, díky čemuž mohli návštěvníci spojit bruslení i se společenským tancem. Do provozu kluzišť se brzy promítly česko-německé spory, které se projevovaly hlavně soupeřením spolků o lepší umístění kluzišť, poměřováním si národnostních sil skrze návštěvnost nebo vzájemnými provokacemi bruslařů. Nacionální boj se odehrával hlavně ve sféře rekreačního bruslení.

Vzhledem k tomu, že bruslení představovalo vedle sportování také společenskou reprezentaci, stal se jeho důležitou součástí oděv. Na kluziště se doporučoval vlněný oděv tmavé barvy, který se rychle neušpinil a zároveň dával vyniknout postavě na světlém pozadí. Pánové nosili nejčastěji krátký těsný kabát, sportovní krátké kalhoty a černé punčochy. Dámský sportovní oděv představovala sukně s blůzkou a kabátkem, který měl často vyšší stojáček a klobouk. Střih se oproti běžné módě volil co nejjednodušší a nejpohodlnější. Důležitou součástí byla také čapka, rukavice a těsná šněrovací obuv, na kterou se upevňovaly brusle.³¹⁸ Ty prošly během 19. a 20. století velkým vývojem.

Řada členů bruslařských klubů se začala koncem osmdesátých let 19. století věnovat závodnímu bruslení. První krasobruslařská soutěž se v Praze konala v roce 1886 a oproti jiným evropským zemím, kde se takovéto závody pořádaly už na přelomu 18. a 19. století, tak měla značné zpoždění. Zpočátku byly závody záležitostí pouze zdejších bruslařů, později na ně přijížděli i zahraniční závodníci. Ve stejné době se začaly pořádat také první rychlobruslařské soutěže. Mezi jedny z nejlepších rychlobruslařských závodníků tehdy patřili Josef Rössler-Ořovský, bratři Jaroslav a Bohumil Potůčkové a Josef Myslbek, v krasobruslení vynikal na mezinárodní úrovni Dominik Malý.³¹⁹

Pořádání mezinárodních bruslařských závodů vedlo ke zjištění, že v jednotlivých zemích platila rozdílná závodní pravidel, a bylo tedy potřeba přijmout společný systém hodnocení. Z toho důvodu byla v roce 1892 založena ISU, která zahrnovala obě

³¹⁸ Vladimír ZANÁŠKA, *Bruslení: z praxe pro praxi, Písek 1929*, s. 13–17.

³¹⁹ M. NINGER – J. KOLIŠ, *Český sport*, s. 63.

bruslařská odvětví a sestavila jejich mezinárodně platná pravidla.³²⁰ Po ustanovení federace se začala pořádat oficiální mistrovství Evropy. Bruslení bylo v roce 1894 také zařazeno do seznamu olympijských sportů. Jejich součástí se ale ve skutečnosti stalo až v roce 1908 na čtvrtých olympijských hrách v Londýně, neboť do té doby nebyly k uspořádání bruslařských závodů vhodné podmínky.³²¹

Počátkem 20. století prodělával český bruslařský sport krizi. Klesal jak společenský zájem o něj, tak i počet aktivních závodníků. Svůj podíl na tom měla hlavně vzrůstající obliba ledního hokeje a lyžování a také neexistence české vrcholné bruslařské organizace. Jiná situace byla v případě německých spolků. V roce 1903 byl založen bruslařský okres Sudetské země (Eislaufbezirk Sudetenländer), který se stal součástí Německého bruslařského svazu (Deutscher Eislaufverband für deutsche Eislaufvereine). Okres měl sdružovat veškeré ve svazu organizované německé bruslařské spolky Čech, Moravy a Slezska. Nejvýznamnější místo mezi nimi zaujal opavský spolek Troppauer Eislaufverein. Z toho důvodu byl v roce 1907 pověřen uspořádáním nadcházejícího XIII. mistrovství světa v krasobruslení.³²²

K oživení zájmu o bruslení došlo znovu až po konci první světové války. V roce 1922 byl založen Bruslařský svaz Československé republiky a o rok později byl přijat do ISU. Po válce se utvořil i německý Opavský bruslařský svaz, který se taktéž snažil uplatnit v ISU. Po vzájemných bojích o to, který svaz bude hlavní organizací zastupující Československo, připadla tato úloha Bruslařskému svazu ČSR. V roce 1934 pak došlo ke sjednocení českých a německých závodníků, což bruslařskému sportu jen prospělo.³²³ Vypuknutí druhé světové války znamenalo konec účasti českých sportovců na mezinárodních soutěžích, postupné začleňování spolků do DRL a také nedostatek závodních bruslí a času na tréninky. I přesto ale k přerušení bruslařského sportu a pořádání závodů nedošlo.³²⁴

³²⁰ J. ŠŤASTNÁ KÖNIGOVÁ, *Nekonečné stopy*, s. 22, 25.

³²¹ Tamtéž, s. 37.

³²² Marta MEDKOVÁ, *Inventář Opavský bruslařský spolek, Opava (1903–1926)*, Opava 2009, dostupné na <http://web.nacr.cz/pomucky/data/227205010/1388/is/info.index.html>. Vyhledáno 26. listopadu 2014.

³²³ J. ŠŤASTNÁ KÖNIGOVÁ, *Nekonečné stopy*, s. 58–59.

³²⁴ Tamtéž, s. 82.

II. 5. 1. Kluziště v Českých Budějovicích

Bruslení patřilo spolu s plaváním mezi první pohybové aktivity, kterým se českobudějovičtí obyvatelé věnovali. Na bruslích se občané Českých Budějovic projížděli po řece ještě před zřízením prvního veřejného kluziště. Dokladem toho byla novinová zpráva z ledna 1878, která informovala čtenáře, že chodcům i bruslařům byl povolen pohyb na ledě.³²⁵ Stále stoupající zájem o bruslení vedl několik členů BT k založení bruslařského spolku Deutscher Eislaufverein Budweiser (dále jen DEV), vůbec prvního sportovního spolku ve městě. Stalo se tak v roce 1884.³²⁶ Prvořadým cílem nově založeného spolku se stalo zřízení nového kluziště. Původně se jeho vedení rozhodovalo mezi dvěma variantami umístění kluziště, nakonec byl vybrán prostor mezi mosty na řece Malši. Zde bylo už v následujícím roce za doprovodu vojenské kapely a řady přihlížejících diváků zpřístupněno nově vystavené kluziště.³²⁷

Bruslení se tehdy těšilo opravdu veliké oblibě a brzy se v něm také projevil vzrůstající národnostní napětí. Českým vlastencům a zvláště pak členům Sokola se nelíbilo, že by měli navštěvovat zařízení svých protivníků. Hned v listopadu roku 1886 započala jednání o zřízení vlastního českého podniku, který se měl nacházet v těsné blízkosti kluziště německého. Městská rada chtěla předejít případným národnostním provokacím, a proto povolila jeho zřízení v místech dnešního Slepého ramene řeky Mašle. Zde bylo počátkem roku 1887 otevřeno. Jednota s ním ale plně spokojena nebyla a hlavně se jí nelíbilo, že německé obyvatelstvo má pro bruslení mnohem příhodnější místo. Teprve v roce 1899 vyšlo město českému spolku vstříc a bezplatně mu propůjčilo požadovanou část řeky Malše.³²⁸

Blízkost obou zařízení se samozřejmě neobešla bez vzájemných konkurenčních projevů. Stejně jako plovárny, také obě kluziště se stala nástroji vzájemného nacionálního osočování, jejichž hlavními původci byli redaktoři místních česko-německých periodik. Nejednou se v novinách objevila jedovatá poznámka o tom, které kluziště si vede lépe a spolu s tím i to, kdo více a řádně zastupuje svou národnost. Německý tisk ve svých protičeských člancích nejčastěji zpochybňoval početní převahu českého obyvatelstva ve městě. České noviny zase poukazovaly na fakt, že mezi zdejšími Němci byl velký počet německy mluvících Židů a Čechů. Jejich výtky byla

³²⁵ Budweiser Zeitung 17, 1878, č. 9, s. 3.

³²⁶ Budweiser Zeitung 23, 1884, č. 89, s. 2; Jihočeský kalendář a adresář na rok 1901, s. 12.

³²⁷ Budweiser Zeitung 24, 1885, č. 5, s. 2.

³²⁸ SOkA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5537, sign. 11 29/77, kar. 504, Sokolské kluziště a hřiště na bruslení na řece Malši mezi mosty a na Krumlovských alejích.

skutečně pravdivá, nicméně jen díky této skutečnost nedošlo mezi zdejšími obyvateli k výraznější národnostní radikalizaci. Vzájemná rivalita mezi sportovními zařízeními měla navíc kladný dopad na jejich provoz. Vedla ke stálému vylepšování jejich vybavenosti, a podporovala tak snahy spolků zajistit návštěvníkům co největší komfort. Obě kluziště byla postupně osvětlena obloukovými lampami, rozšířena o ohřívárný a bruslařům byly za malý poplatek poskytovány různé služby, jako například připnutí, odepnutí, uchování nebo čištění bruslí.

Příloha č. 7

„Bruslení bylo v posledních dnech v rozkvětu. Německé kluziště je denně, a především po večerech, navštěvováno neobyčejně početným a zpravidla velmi distingovaným publikem, obzvlášť vojenské koncerty tamtéž jsou přitažlivé. Ten, kdo se chce informovat o vztahu mezi oběma zdejšími národnostmi, podívá se také jednou pro změnu na české kluziště. Když není opuštěné, tak je navštěvováno publikem, které v žádném případě nepatří mezi „horních deset tisíc“. A zde hovoří české listy pořád a pořád znovu o „utiskované české většině“.“

Zdroj: Budweiser Zeitung 25, 1886, č. 5, s. 4.

Příloha č. 8

„Sokolské kluziště píchá do očí „Budw. Zeitung“, takže tato nemohla se již zdržeti a věnovala mu v posledním čísle jedovatou poznámku, že prý na něm nijak není vidět, že by v Čes. Budějovicích byly dvě třetiny Čechů a jen jedna třetina Němců. Na to mu můžeme odpovědět jen tolik, že kdo vstoupí na naše kluziště, pozná ihned, že nalézá se v ryze české, řádné společnosti, kdežto na německém kluzišti vypadá to jako v Jerichu a pro samé křivé nosy šmatlavých Ráchelek a Mosesů není Němce ani vidět, tak že by jich zde nikdo ani tu třetinu nehledal.“

Zdroj: Jihočeské listy 2, 1896, č. 5, s. 4.

Počátkem 20. století si české kluziště vedlo daleko lépe než německé, které se potýkalo s nedostatkem návštěvníků.³²⁹ Aby svou situaci DEV zlepšil, rozhodl se opustit lukrativní místo na řece a přemístit kluziště na nově vybudované sportoviště Deutscher Sportplatz v prostranství mezi Hardtmuthovou továrnou a Krumlovskými alejemi. Zde bylo na ploše 9 tisíc metrů čtverečních zřízeno několik tenisových hřišť a za pomoci hydrantů z nich byly vytvořeny dvě ledové plochy.³³⁰ Spolek si tímto počinem sliboval větší návštěvnost. Užívání kluziště totiž přestalo být závislé na

³²⁹ F. RADA, *Když se psalo c. k.*, s. 201.

³³⁰ V létě toto místo sloužilo jako tenisové kurty a cyklistická dráha. Budweiser Zeitung 43, 1904, č. 82, s. 5.

příznivém počasí a dostatečné síle ledu, čímž se jeho provoz značně prodloužil. Zároveň se tím také chtělo pomoci k pozvednutí německé kultury. A aby kluziště nesloužilo k užítku i českému obyvatelstvu, bylo vydáno nařízení mluvit na kluzišti pouze německy.³³¹

Českým bruslařům tak nadále nezbývalo nic jiného, než čekat na dostatečnou sílu ledu. To ale nijak nezmenšilo jejich zájem o oblíbenou zimní zábavu. Naopak, sokolské kluziště se v té době potýkalo s nedostatečnou kapacitou vyhrazené části řeky. Proto jeho správa velmi přivítala přemístění německého zařízení na břeh a ihned zažádala a propůjčení uvolněné části Malše.³³² Město sokolské žádosti vyhovělo, a tak se od začátku sezony 1905 bruslilo na novém místě. Stará část kluziště bývala využívána jen při větší návštěvnosti, zpravidla tedy ve středu, v sobotu a v neděli.³³³

Ze sportovního hlediska byla činnost obou bruslařských spolků minimální. Mezi jejich členy se nijak výrazně neuchytil hokej ani sportovní bruslení a do první světové války nebyl ani uspořádán žádný závod. Jejich význam spočíval mnohem více v kulturní činnosti. Za sezónu se na kluzištech uspořádalo až deset společenských akcí, jako například lední slavnosti, koncerty vojenských i civilních kapel a maškarní reje. Tím se bruslení zasloužilo nejen o navazování nových známostí a utužování starých přátelství, ale i o posilování česko-německé národnostní sounáležitosti mezi jednotlivými obyvateli.

Příloha č. 9

„Bíločervené prapory vesele vlály nad dřevěnou ohřívárnou a do červena rozpálenými bubínkovými kamny, s černými loužemi roztátého sněhu na podlaze, s pošťuchujícími se zmrzlými kluky, dýchajícími si na ruce, se slečnami, jimž klečící páni připevňovali brusle otáčecími olověnými kličkami. Chodili jsme se zkrhlí ohřát a pekli jsme si na bubínku lesklé, praskající kaštiny. V neděli dopoledne hrávala na kluzišti vojenská hudba. Oba mosty i nábřeží bylo přeplněno přihlížejícími lidmi. Jak kouzelně zněl v tom bílém jiskření valčík z Hoffmannových povídek, jak se to při něm jezdilo, kroužilo a tančilo s přítelkyněmi nebo s krasobruslařem kamarádem.“

Zdroj: R. HEJTMANOVÁ, *Každodennost*, s. 70.

³³¹ Jihočeské listy 10, 1904, č. 150, s. 4.

³³² SOkA České Budějovice, Sběrka listin a map vodní knihy, inv. č. 3070, č. rozmezí 394, kar. 1019.

³³³ Jihočeské listy 11, 1905, č. 145, s. 2.

V prvním desetiletí 20. století zřídilo vedení města také dětské kluziště u Dlouhého mostu. Bylo určeno výhradně nemajetným žákům místních českých a německých škol, kteří jej mohli užívat společně. Ale i mezi ně se promítly napjaté národnostní vztahy. V případě vzájemných provokací pak bývalo kluziště rozděleno podle národnosti, pohlaví nebo se určovaly dny, kdy jej kdo směl navštěvovat.³³⁴

Po konci první světové války se bruslařský život v Českých Budějovicích na čas přesunul pryč ze zamrzlých řek. V důsledku zúžení řeky Malše se začaly mnohem více projevovat poklesy či zvednutí hladiny, které tak způsobovaly praskání ledu. Vedení sokolského spolku bylo nuceno najít pro své zařízení nové místo. Vybralo si louku sousedící s německým kluzištěm na Krumlovských alejích a po získání povolení od městské rady se sem na několik let přesunulo.³³⁵ V roce 1924 se Sokol usídlil na nově získaném Sokolském ostrově, kde vybudoval rozsáhlé letní cvičiště s několika kurty. Ty začaly od následující zimy sloužit jako veřejné kluziště. Nadále se bruslilo na kluzišti německého spolku DEV. Počátkem dvacátých let 20. století zřídil na svých kurtech na Palackého náměstí veřejné kluziště i Český Lawn-Tennis Klub (dále jen ČLTK).³³⁶

Během meziválečného období došlo k výrazné změně v pojetí této pohybové aktivity. Bruslení nadále zůstávalo oblíbenou a vyhledávanou zimní zábavou, spolu s bohatým rozvojem řady dalších sportovních disciplín ale ztratilo svůj původní společenský význam. Zájem o bruslení jakožto společenskou aktivitu byl v meziválečném období vystřídán zájmem o jeho čistě sportovní stránku a do popředí se začal dostávat hlavně lední hokej a pomalými krůčky i krasobruslení. Na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století tak běžné volnočasové bruslení pozbylo vzhledem k otázkám národnostních vztahů ve městě svou výpovědní hodnotu. I přesto se ale nadšeně bruslilo dál, a to i během druhé světové války.³³⁷

II. 5. 2. Krasobruslení v Českých Budějovicích

Přestože bruslení patřilo mezi nejstarší a nejoblíbenější sport ve městě, o závodní krasobruslení byl mezi zdejšími sportovními nadšenci až do dvacátých let 20. století jen minimální zájem. Průkopníkem tohoto sportu se stal v Českých Budějovicích Hynek

³³⁴ SOkA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5591, sign. 11 29/200, kar. 505, Kluziště u Dlouhého mostu.

³³⁵ Tamtéž, inv. č. 5537, sign. 11 29/77, kar. 504, Sokolské kluziště a hřiště na bruslení na řece Malši mezi mosty a na Krumlovských alejích.

³³⁶ Jihočeské listy 27, 1910, č. 101, s. 5.

³³⁷ Budweiser Zeitung 82, 1943, č. 1, s. 7.

Kott. Přestože se jednalo o velmi nadaného sportovce, dochovalo se o jeho sportovní činnosti jen velmi málo.³³⁸ V roce 1914 se například spolu se slečnou Smíškovou zúčastnil krasobruslařských závodů v Praze, na nichž tato bruslařská dvojice podle novinové zprávy vzbudila nevšední pozornost.³³⁹

Brzy po konci první světové války se na zdejších kluzištích opět bohatě bruslilo, což mezi členy bruslařského oddílu ČLTK a DEV Budweis vyvolalo vzrůstající zájem o závodní krasobruslení. Existence pouze dvou spolků napomohla k rychlému překonání jejich vzájemných národnostních předsudků a k navazování pravidelných závodnických kontaktů. První takovou soutěží ve městě byl závod uspořádaný 22. ledna 1922 na kluzišti ČLTK.³⁴⁰ Jeho členové zde změřili své dovednosti se členy DEV Budweis a také se závodníky z Prahy a Brna, kteří zde předvedli skvělé výkony. Českobudějovičtí bruslaři si vzhledem ke svým dosud velmi skromným zkušenostem nevedli špatně.³⁴¹ Od roku 1929 se pořádaly krasobruslařské závody o přebor jižních Čech, kterých se už tradičně účastnili spolu se závodníky z ČLTK, DEV Budweis, AC Stadion a dalších mimoměstských klubů. Již první ročník této soutěže se těšil velikému diváckému zájmu, na kluzišti na Palackého náměstí se tehdy sešlo téměř tisíc diváků. Dle novinové zprávy v Jihočeských listech, v níž se dostalo chvály nejen českým závodníkům ale i členům německého spolku bylo patrné, že ani v tomto sportu nehrála národnostní příslušnost žádnou roli.³⁴² V rámci AC Stadionu se krasobruslení začalo prosazovat koncem dvacátých let 20. století. Jeho členové zprvu trénovali na kluzišti na Sokolském ostrově, později se přesunuli na zamrzlou řeku Slepého ramene Malše, kde si své hřiště zřídil hokejový oddíl AC Stadion.³⁴³ V roce 1934 zde spolek uspořádal krasobruslařskou exhibici, na kterou přijala pozvání také vynikající rakouská dvojice Papetzová–Zwack. Jihočeské listy poté ocenily nejen výkon krasobruslařského páru, ale i českobudějovický diváky, kteří naplnili hlediště bez rozdílu národnosti.³⁴⁴

Bohatý krasobruslařský život ve městě přerušila druhá světová válka. Na německé straně se tento sport dostal na okraj společenského zájmu, a při životě ho tak udržovali pouze čeští sportovci z krasobruslařského oddílu AC Stadion. Na svém kluzišti uspořádali během války několik krasobruslařských akcí, které se těšili velké

³³⁸ Ne zcela přesně se o Hynku Kottovi zmiňuje F. RADA, *Když se psalo T. G. M.*, s. 117.

³³⁹ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 68.

³⁴⁰ Jihočeské listy 27, 1921, č. 101, s. 5.

³⁴¹ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 226.

³⁴² Jihočeské listy 35, 1929, č. 8, s. 3.

³⁴³ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 227.

³⁴⁴ Jihočeské listy 40, 1934, č. 11, s. 4.

oblíbě.³⁴⁵ Znovu k životu bylo závodní krasobruslení přivedeno až po konci druhé světové války a vybudování zimního stadionu v roce 1947.³⁴⁶

II. 6. Lední hokej

Mezi bruslařskými nadšenci se začaly rychle prosazovat také různé hry, z nichž nejnámějším a nejoblíbenějším se stal hokej. Jeho předchůdcem byl takzvaný bandy hokej. Při utkání proti sobě hrály týmy o třech až jedenácti hráčích, jejichž počet se později ustálil na sedmi. Ti si pomocí ohnutých holí přihrávali skákající míček, hřiště nemělo mantinely a také nebyla povolena hra v prostoru za brankou. U nás spadají počátky tohoto sportu na přelom osmdesátých a devadesátých let 19. století, kdy jej jako jedni z prvních začali hrát členové pražského Bruslařského závodního kroužku a poté i další sportovci bruslařských a všesportovních spolků nejen v Praze. Od počátku 20. století se začaly pořádat první mezinárodní zápasy. Čeští hráči si v nich navzdory špatným tréninkovým podmínkám vedli velmi dobře.³⁴⁷ Zajímavostí je, že už tehdy byl bandy hokej oblíbeným sportem také u žen, které jej dokonce i aktivně hrály.³⁴⁸

Než ale došlo k plnému rozvoji bandy hokeje, jeho místo zaujal kanadský způsob hry. V listopadu 1908 získaly Čechy díky zahraničním kontaktům sportovního funkcionáře Emila Procházky nabídku stát se členem nově vznikající Mezinárodní federace ledního hokeje (dále jen LIHG). Aby k tomu mohlo dojít, bylo třeba založit českou hokejovou organizaci – Český svaz hockeyový. K tomu došlo na valné hromadě dne 11. prosince 1908. Přihláška do LIHG byla podána ale už v listopadu, tedy v době, kdy ještě nebyly úředně schváleny stanovy svazu. Spolu s potvrzením přijetí členství do LIHG dostali čeští hokejisté také pozvání na turnaj kanadského hokeje pořádaný v lednu následujícího roku v Chaminox. O kanadském hokeji už měli jisté povědomí, s jeho hrou a pravidly se ale poprvé seznámili až tam. Jako nováčci neměli proti zkušeným zahraničním soupeřům sebemenší šanci a ve všech zápasech byli poraženi. Po návratu domů se proto pustili do usilovné práce na zavedení nového stylu hry u nás.³⁴⁹ V následujících letech se zúčastnili ještě několika mezinárodních utkání a do

³⁴⁵ Jihočeská jednota 4, 1942, č. 7, s. 10.

³⁴⁶ M. PRAŽÁK, *Historie*, s. 52.

³⁴⁷ Karel GUT – Gustav VLK, *Zlatá kniha hokeje. Z dějin československého ledního hokeje*, Praha 1978, s. 12–14.

³⁴⁸ M. NINGER – J. KOLIŠ, *Český sport*, s. 274.

³⁴⁹ K. GUT – G. VLK, *Zlatá kniha*, s. 15–22.

první světové války dosáhli dvou titulů mistra Evropy. I přesto se u nás kanadské hokejové hře věnovalo jen několik desítek hráčů a její popularita zdaleka nedosahovala takové míry jako u bandy hokeje. Navíc většina hráčů měla hokej jen jako zimní náhradu svého hlavního sportu – kopané.

Do předválečného hokejového sportu se samozřejmě promítly i česko-německé národnostní spory. K jejich největšímu rozpoutání došlo po roce 1912, kdy bylo do LIHG nově přijato Rakousko. V roce 1908 se mu povedlo přesvědčit jednotlivé delegáty vídeňského kongresu FIFA o vyškrtnutí Českého svazu fotbalového z této organizace a nyní se začalo pokoušet o to samé v případě hokeje. Také Německo se snažilo vyřadit českou reprezentaci z mezinárodního dění a v roce 1913 podalo protest proti účasti českých hráčů na mistrovství Evropy.³⁵⁰

Další vývoj sportu přerušila první světová válka. Po jejím konci zbyly z předválečného hokeje jen trosky. Řada mužů byla ve špatném zdravotním stavu, jiní stále ještě na cestě domů.³⁵¹ I přes tyto tíživé podmínky byl znovu obnoven Československý svaz hokejový (dále jen ČSSH) sdružující pozemní, lední a bandy hokej a spolu s ním i československá hokejová reprezentace. Ta se už v roce 1920 zúčastnila letních olympijských her v Antverpách, kde obsadila třetí místo. V roce 1924 byl hokej zařazen mezi sporty zimních olympijských her, jichž se Češi pravidelně účastnili. Velmi dobře se československým hokejistům dařilo na každoročně pořádaných mistrovstvích Evropy.³⁵²

V roce 1920 byla v rámci ČSSH utvořena samostatná sekce Československý svaz kanadského hokeje (dále jen ČSSKH) zastupující pouze kluby hrající kanadský styl. V roce 1928 se vzhledem k úplnému ústupu bandy hokeje a oddělení pozemního hokeje stal ČSSKH oficiálním československým svazem pro lední hokej. Nebyl ale jedinou hokejovou organizací. Vzhledem ke stále přetrvávajícím národnostním sporům mezi česko-německými obyvateli se menšinové německé kluby organizovaly zvlášť. Podobně jako tomu bylo v jiných sportech, také rozvoj hokeje vyžadoval upozadění nacionálních problémů a nalezení společné cesty. K tomu začalo docházet na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století. Dokládají to například přátelská utkání mezi českými pražskými a německými opavskými hokejisty.³⁵³ O sblížení obou národností na poli sportovním svědčí i skutečnost, že od roku 1928 byly němečtí hráči zařazováni do

³⁵⁰ Tamtéž, s. 26, 28.

³⁵¹ Tamtéž, s. 31.

³⁵² Tamtéž, s. 509–521.

³⁵³ Tamtéž, s. 59.

československého reprezentačního týmu. Samostatně se organizovaly také maďarské kluby. V roce 1931 vznikla Československá liga kanadského hokeje (dále jen ČSLKH), která všechny tři svazy postupně sloučila.

Obliba hokeje mezi sportovci ale nebyla zdaleka tak veliká, jak by se dalo očekávat. V roce 1930 bylo sice registrováno více jak sto hokejových klubů. Každý z nich měl ale zpravidla jen jeden oddíl, v němž hrálo v průměru okolo deseti mužů.³⁵⁴ Svůj podíl na malém zájmu o tento sport měla skutečnost, že až do třicátých let 20. století byl hokej závislý na počasí a dostatečně silném ledu. Prvního stadionu s umělou ledovou plochou se českoslovenští hokejisté dočkali teprve v roce 1931, kdy byl postaven stadion Štvanice v Praze.³⁵⁵

S počátkem okupace a druhé světové války se s hraním hokeje nepřestalo, neboť nacisté snažící se získat mladé lidi pro své cíle sport podporovali. Zápasů ale bylo poskromnu. Ačkoliv se ještě v prvním roce války konala i mezinárodní utkání, postupem času došlo k jejich úplnému přerušení a hrálo se už jen na domácí půdě. Také zde se ale situace výrazně změnila. V roce 1938 bylo z ČSLKH odtrženo dvaatřicet klubů z příhraničních oblastí a samostatně se ustanovil Slovenský hokejový svaz. Kluby se musely potýkat s nedostatkem hráčů a vybavení, s nemožností hrát večer z důvodu nařízeného zatemnění a také s dopravními potížemi při cestování na zápasy.³⁵⁶ Tyto problémy vyvrcholily v poslední válečné zimě, kdy zcela znemožnily uskutečnění mistrovských hokejových soutěží.

II. 6. 1. Lední hokej v Českých Budějovicích

Hokej byl zpočátku stejně jako fotbal lokálním fenoménem.³⁵⁷ Utkání se odehrávala převážně mezi hlavními městy, provincionální sport se rozmohl až se značným zpožděním. Nebylo proto ničím výjimečným, že k rozvoji ledního hokeje v Českých Budějovicích došlo až těsně před první světovou válkou. Prvnímu hokejovému zápasu mohli českobudějovičtí obyvatelé přihlížet už v roce 1904 během slavnostního otevření nového německého kluziště spolku DEV.³⁵⁸ Tehdy zde své dovednosti předvedli pražští hokejisté, utkání se ale nesetkalo s větším zájmem diváků

³⁵⁴ M. PRAŽÁK, *Historie*, s. 12.

³⁵⁵ K. GUT – G. VLK, *Zlatá kniha*, s. 62.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 103–107.

³⁵⁷ Matthias MARSCHIK, *Kde leží střed Evropa? Masově-kulturní reprezentace střední Evropy ve sportu 20. století*, in: M. Waic (ed.), *Češi*, s. 162.

³⁵⁸ *Budweiser Zeitung* 43, 1904, č. 94, s. 5.

ani členů bruslařského spolku. Ve městě chyběla hokeje znalá a organizačně schopná osobnost, která by jej dokázala prosadit a přispět k založení prvního hokejového týmu.

Prvenství v provozování bandy hokeje na jihu Čech získaly v roce 1908 Strakonice. Do Českých Budějovic se hra dostala o čtyři roky později. V roce 1912 se do města přestěhoval příbramský rodák Zdeněk Černý. Ten kolem sebe začal sdružovat studenty zdejších škol a šířit mezi nimi svůj zájem o hokej a sportovní dovednosti, jimž se naučil v Příbrami a Praze. Díky jeho snahám propadlo hře několik chlapců, a na podzim téhož roku tak mohl být založen Hockeyový kroužek České Budějovice.³⁵⁹ Bandy hokej se brzy rozmohl. Největší oblibě se těšil právě mezi středoškoláky a naopak učitelé mu moc nepřáli, neboť v něm viděli ohrožení studia.³⁶⁰ Stále většího zájmu se mu začalo dostávat také ze strany veřejnosti. Na první zápas sehraný 12. prosince 1913 na kluzišti ČLTK přišlo více jak sto platících diváků, z povzdálí mu ale přihlíželo téměř sedm set dalších. Další zápas, který se hrál 2. února 1913 na hřišti mezi mosty na Malši, už sledovalo skoro tisíc nadšenců.³⁶¹ V následující sezóně 1913/14 vstoupilo družstvo Hockeyového kroužku do Athleticko-Footballový Klub České Budějovice a vzhledem k příznivé zimě sehrálo řadu zajímavých meziměstských utkání. Ta se odehrávala hlavně na pronajaté ploše řeky od mostu z Biskupské ulice směrem k soutoku Malše a Vltavy, tedy v těsném sousedství sokolského kluziště.

Bandy hokeji se v té době začali věnovat také němečtí hráči a svůj hokejový oddíl si ustanovili při spolku DeSK Budweis založeném v září 1912.³⁶² Jeho členská základna se začala rychle rozrůstat a vzhledem k možnosti využívat vlastní kluziště, byla budoucnost hokeje v klubu velmi slibná. Rozvoj českobudějovického sportu a činnost obou spolků přerušilo vypuknutí první světové války. Velká část členstva musela narukovat do armády, z níž se někteří zpět nevrátili.

Po skončení války byl hokejový život ve městě rychle obnoven. Vzniklo hned několik hokejových mužstev, řada z nich se ale musela se potýkat s tísnivými sociálními poměry a také s nemožností trénovat na vlastním hřišti. Z toho důvodu docházelo

³⁵⁹ M. PRAŽÁK, *Historie*, s. 12.

³⁶⁰ F. RADA, *Když se psalo c. k.*, s. 200.

³⁶¹ P. TUREK, *Knihy*, s. 10.

³⁶² SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 538, č. rejstříku 104, kar. 797, Deutscher Sportklub, s. 4.

během dvacátých let 20. století k častému slučování jednotlivých oddílů a meziklubovým přestupům. Situace se ustálila až počátkem třicátých let.³⁶³

Jedním z prvních spolků, který navázal na předválečný bandy hokej, byl SK Č. Budějovice. Tento největší sportovní klub v Českých Budějovicích se během celého meziválečného období snažil získat v ledním hokeji prioritní postavení.³⁶⁴ Jeho výhodou byla vlastní ledová plocha, která se zřizovala na řece Malši pod Biskupským mostem a později na fotbalovém hřišti u Dlouhého mostu.³⁶⁵ Prvenství přesto nikdy nedosáhl. Jeho největšími soupeři byla mužstva Slavoj České Budějovice, Viktorie České Budějovice a později AC Stadion České Budějovice. Hokeji se dále věnovali Dělnický sportovní klub (dále jen DSK) Meteor,³⁶⁶ Vojenský SK Č. Budějovice, sportovní klub YMCA,³⁶⁷ který měl dokonce dvě mužská a jedno dorostenecké družstvo, a studenti české reálky.³⁶⁸ Hokej byl v tomto období záležitostí hlavně českých spolků. Mezi Němci si větší oblibu nenašel a s výjimkou hokejového oddílu DeSK Budweis zde nevzniklo žádné jiné německé mužstvo. Existence pouze jednoho německého hokejového zástupce, ale nezaručovala idylické vztahy. Klubová nevráživost zde samozřejmě působila, jen nešla napříč národnostním spektrem.

Z počátku si nejlépe vedlo družstvo Slavoj České Budějovice. Vzniklo v roce 1919 na Palackého náměstí, v jehož blízkosti bylo hned několik příhodných míst pro trénování.³⁶⁹ Hokejová utkání se zde hrála na kluzišti ČLTK, které se zřizovalo poléváním tenisových kurtů. Později si klub upravil vlastní hřiště na volném prostranství v místech dnešního kostela Církve československé husitské. Existence klubu ale netrvala dlouhou. Osudným se mu stalo rozhodnutí vystoupit z Českého fotbalového svazu a namísto toho vstoupit do pokrokovější Amatérské unie. Poté se spolek musel vyrovnávat s řadou persekucí. Nepomohl mu ani pokus vrátit se zpět do svazu ani vytvořit nový klub DSK Č. Budějovice, a tak po sezóně 1924/25 zanikl.³⁷⁰

³⁶³ Blíže M. PRAŽÁK, *Historie*, s. 18–19.

³⁶⁴ J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, s. 218.

³⁶⁵ SOKA České Budějovice, *MÚ České Budějovice (1928-1945)*, inv. č. 142, sign. A/17, kar. 2, Athletic – club „Stadion“.

³⁶⁶ SOKA České Budějovice, *AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5617, sign. 11 29/245, kar. 505, Žádost sportovního klubu Meteor v ČB o propůjčení řeky Mašle k provozování ledních sportů.

³⁶⁷ Družstva sportovního klubu YMCA trénovala na vlastním kluzišti. Tamtéž, inv. č. 5606, sign. č. 11 29/229, kar. 505, Kluziště na pozemku Y.M.C.A..

³⁶⁸ P. TUREK, *Kniha*, s. 14.

³⁶⁹ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 538, č. rejstříku 136, kar. 797, Sportovní klub „Slavoj“.

³⁷⁰ P. TUREK, *Kniha*, s. 12–13.

Jeho hráči hrát nepřestali, celé členstvo DSK Č. Budějovice přestoupilo do SK Viktorie Č. Budějovice. Ten byl založen v roce 1923 jako malý fotbalový klub, jeho členská základna i sportovní zaměření se ale brzy rozšířilo. Po sloučení s DSK Č. Budějovice měl klub jedno z nejlepších hokejových mužstev na jihu Čech. Ani jeho historie ale netrvala dlouho. Již ve svých počátcích byl hokej sportem finančně náročným a vzhledem k tomu, že členskou základnu SK Viktorie Č. Budějovice tvořily hlavně dělnické vrstvy, potýkal se klub s velmi tísnivými poměry. Navíc neměl své vlastní kluziště, na kterém by mohli hráči trénovat. Proto když dostali hráči nabídku na přestup do SK Č. Budějovice, neváhali a odešli za lepšími podmínkami. Zbylé mužstvo SK Viktorie Č. Budějovice se tak na konci sezóny 1926/27 náhle ocitlo před zánikem. Tak by se i stalo, kdyby se funkcionářům SK Viktorie Č. Budějovice, Slovanu Č. Budějovice a Sokola nepodařilo dohodnout sloučení obou klubů jako samostatné sokolské jednotky. Došlo k tomu v listopadu 1927.³⁷¹ Do svého prvního utkání 6. ledna 1928 nastoupilo mužstvo nově jako SK Slavia. Na ustanovující schůzi klubu, která se konala 10. ledna 1928 se ale rozhodlo o jiném názvu, a to AC Stadion.³⁷²

Během dvacátých let 20. století začalo docházet k postupnému úpadku bandy hokeje a jeho místo zaujal nový typ hry – kanadský hokej. V sezóně 1924/25 se ještě hrávaly zápasy jak v bandy, tak i v kanadském hokeji. Následující roku už měla Kanada převahu. To vedlo mimo jiné k přerušení česko-německých hokejových styků ve městě. K přechodu na nový styl hry se rozhodla jen dvě česká mužstva. Ostatní kluby, mezi nimiž byl i DFC Budweis, zůstaly u bandy hokeje.³⁷³

Významnějších hokejových úspěchů začaly České Budějovice dosahovat po vzniku AC Stadion, který se už krátce po svém vzniku stal nejlepším českobudějovickým hokejovým klubem a zároveň jedním z nejlepších na jihu Čech. Úspěchy mužstva byly tehdy vskutku významné, během první poloviny třicátých let 20. století se totiž v jižních Čechách hrál po Praze nejlepší hokej v republice. Skvělých výsledků dosahoval AC Stadion především díky dobrému klubovému zázemí. Hokejisté měli ke svým tréninkům i zápasům k dispozici kvalitní kluziště, které si nejprve zřídili uprostřed vnitřní plochy sokolského stadionu. Ledová plocha zde byla elektricky osvětlena, díky čemuž nebyli hráči odkázáni pouze na nedělní utkání. Hrát a trénovat mohli i ve všední dny. Od roku 1930 se přesunuli na mrtvé rameno řeky Malše

³⁷¹ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 538, č. rejstříku 102, kar. 797, Sportovní klub Slovan, s. 6.

³⁷² P. TUREK, *Kniha*, s. 14, 20–21.

³⁷³ Blíže tamtéž, s. 13–15, 28.

u Předního mlýna.³⁷⁴ I toto místo se ukázalo jako velmi dobrá volba. Led zde vznikl dřív a také vydržel déle než na kluzišti u Biskupského mostu či u Dlouhého mostu. Zvolené místo bylo navíc také velmi příhodné pro přihlížející diváky, na kluzišť bylo vidět z obou břehů řeky a na jeho levé straně byla nainstalována dřevěná tribuna pro 1 800 diváků.³⁷⁵ Hokejová utkání se zde odehrávala až do konce druhé světové války.

Družstvo AC Stadion si mohlo díky svým úspěchům dovolit uspořádat na domácí půdě řadu mezinárodních utkání s předními zahraničními týmy. Českobudějovičtí diváci shlédli například hokejový souboj s týmem Oxford University v roce 1932 nebo o rok později s tehdeším mistrem světa americkým Massachussets Rangers a s národními mužstvy Lotyšska a Rumunska.³⁷⁶ Během třicátých let 20. století změřili českobudějovičtí hokejisté své síly také s rakouskými mužstvy. Tato přátelská utkání se těšila velkému diváckému zájmu a potvrzovala, že se zdejší hokej nesl ve sportovním duchu.

Na rozdíl od jiných sportů nebyl hokej po vypuknutí druhé světové války přerušen. Přesto se musel potýkat s řadou omezení, která vedla k oslabení výkonů českobudějovických hráčů. Hokejový oddíl SK Č. Budějovice nevyvíjel žádnou činnost.³⁷⁷ Mírné zimy, způsobující nedostatek ledu, a omezení hracích dnů v důsledku nařízení zatemnění vedly ke zhoršení výkonnosti českobudějovických hráčů. AC Stadion sice nadále patřil mezi nejlepší jihočeské kluby a stále se také držel v elitní ligové soutěži, zde ale dosahoval předposledních míst.³⁷⁸ V roce 1942 byl znovu obnoven hokejový klub Slavoj.³⁷⁹ Překvapením českobudějovické hokejové scény se stalo založení německého hokejového oddílu DEV Budweis. Došlo k tomu pravděpodobně někdy počátkem roku 1940, neboť na konci ledna se na německém kluzišti odehrála dvě utkání tohoto mužstva s německým týmem DEV Krummau. Vznik i působení oddílu bylo silně poznamenáno probíhající nacifikací německého sportu ve městě. Slavnostního zahájení zápasu se ujal vedoucí zdejšího krajského sekretariátu

³⁷⁴ SOkA České Budějovice, *MÚ České Budějovice (1928-1945)*, inv. č. 142, sign. A/17, kar. 2, Athletic – club „Stadion“.

³⁷⁵ Tamtéž, TUREK, *Kniha*, s. 26–27, 30

³⁷⁶ SOkA České Budějovice, *MÚ České Budějovice (1928-1945)*, inv. č. 142, sign. A/17, kar. 2, Athletic – club „Stadion“; TUREK, *Kniha*, s. 37.

³⁷⁷ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 563, č. rejstříku 802, kar. 822, Sportovní klub České Budějovice.

³⁷⁸ Tamtéž, s. 56–57.

³⁷⁹ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 538, č. rejstříku 136, kar. 797, Sportovní klub „Slavoj“, s. 5.

NSDAP Hans Westen.³⁸⁰ Ze stejného důvodu byl spolek 23. ledna 1940 zařazen do NSTSg Budweis.³⁸¹

Hráčské dovednosti německého týmu byly už od začátku velmi dobré, což se ukázalo nejen při utkání s hornorakouskými spolky, ale i v přátelském souboji s nejlepším českobudějovickým týmem AC Stadion. Ačkoliv zápas skončil německou prohrou 8:10, vzhledem ke zkušenostem českých hráčů svědčil o velmi dobré úrovni německého mužstva. Za výkon v zápase chválil německý tisku nejen DEV Budweis, ale překvapivě i AC Stadion. K měření sil s dalším českým klubem došlo ten rok ještě jednou. Jak lze usuzovat z novinových zpráv, zůstaly oba zápasy ušetřeny česko-německých bojů či protestů proti okupantům.³⁸² Mnohem lepším příkladem umírněných česko-německých sportovních vztahů byly zdejší fotbalové kluby. Němečtí a čeští fotbalisté spolu sehráli řadu přátelských utkání jak v meziválečném období, tak i v prvních letech války.³⁸³ Někteří z nich se v zimních měsících věnovali hokeji, díky čemuž si i tento sport zachoval přátelskou atmosféru. Nutno podotknout, že udržování vzájemných národnostních kontaktů, a to navíc takto tolerantním způsobem bylo na tehdejší dobu značně neobvyklé. Ve většině měst se od pořádání česko-německých utkání z důvodu častých protinacistických projevů upustilo už v prvních válečných měsících.³⁸⁴

Největšího hokejového úspěchu dosáhli českobudějovičtí Němci v sezóně 1941/42, kdy se stali mitry říšské župy Gau Oberdonau. Oddíl NSTSg Budweis tehdy v posledním utkání porazil mužstvo Lince 8:1 a se stejným výsledkem i tým Steyru. I přes tento skvělý výsledek se v německém tisku objevila pouze krátká zpráva oznamující skóre zápasů.³⁸⁵ Hokej se tehdy řadil mezi jeden z nejoblíbenějších sportů ve městě, jak bylo ale z tohoto oznámení patrné, němečtí diváci si k němu bližší cestu nenašli. Popularitě se tak těšil zejména u českých sportovních nadšenců a mezi Němci zůstával v oblibě hlavně fotbal.³⁸⁶

³⁸⁰ Budweiser Zeitung 79, 1940, č. 9, s. 10.

³⁸¹ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. 553, č. rejstříku 600, kar. 812, Budweiser Eislaufverein.

³⁸² Budweiser Zeitung 79, 1940, č. 13, s. 9; tamtéž, č. 18, s. 8.

³⁸³ K problematice česko-německým vztahům mezi českobudějovickými fotbalovými kluby blíže: J. ŠTUMBAUER, *Historie fotbalového klubu DFC Budweis*, Česká kinantropologie 16, 2012, č. 2, s. 22–34; I. ZEMANOVÁ, *První desetiletí*, s. 124–132.

³⁸⁴ J. ŠTUMBAUER, *Historie*, s. 22–34.

³⁸⁵ Budweiser Zeitung 81, 1942, č. 8, s. 12.

³⁸⁶ Blíže srovnání novinové zprávy o vítězství v říšské župě Gau Oberdonau hokejového oddílu NSTSg Budweis se zprávou o stejném úspěchu fotbalového oddílu NSTSg Budweis. Tamtéž; Tamtéž, č. 42, s. 7–8.

Meziměstské hokejové soutěže se hrály do sezóny 1943/44. Poté už nebyla pro jejich konání příznivá doba. Nařízení večerního zatemnění, výnos o totálním válečném nasazení, omezení veškeré dopravy a řada dalších opatření přerušila styky nejen v rámci protektorátu, ale i v rámci žup.³⁸⁷ Přesto spolu zdejší české hokejové týmy během poslední válečné zimy sehrály několik utkání.³⁸⁸ Nepříznivá situace ale netrvala dlouho. Již pár měsíců po konci války se měl českobudějovický hokej opět čile k životu. Činnost spolků poháněla hlavně smělá myšlenka výstavby vlastního zimního stadionu.³⁸⁹

³⁸⁷ P. TUREK, *Kniha*, s. 58, 62–63.

³⁸⁸ SOA Třeboň, *Policejní ředitelství České Budějovice*, inv. č. 538, č. rejstříku 136, kar. 797, Sportovní klub „Slavoj“, s. 41–42.

³⁸⁹ P. TUREK, *Kniha*, s. 58, 62–63.

III. Závěr

Cílem předkládané diplomové práce bylo na příkladě vybraných tělocvičných spolků a sportovních odvětví zachytit charakter a proměny vztahů českého a německého obyvatelstva v Českých Budějovicích v letech 1862–1945. Během sledovaného období zde došlo k bohatému rozvoji pohybových aktivit. Započal vznikem prvního tělocvičného spolku Deutscher Turnverein. Poté následovalo založení české tělocvičné jednoty Sokol, vznik prvních sportovních zařízení podél řek v osmdesátých a devadesátých letech 19. století a vzrůst oblíbenosti závodních sportů počátkem 20. století. Tělovýchova a sport představovaly důležitou součást zdejšího každodenního života a byly odrazem sociálního, ekonomického a kulturního života českobudějovické společnosti. Čeští i němečtí obyvatelé Českých Budějovic spolu vedli od osmdesátých let 19. století vzájemné konkurenční boje, ty ale měly podobu hlavně intenzivní národnostní činnosti a až na několik výjimek se obešly bez násilností a silné nevráživosti. I přes vzájemné soutěžení se tak zdejší společnost vyznačovala velmi liberálními postoji k národnostním otázkám a neochotou výrazně se radikalizovat. Jedním z důležitých cílů práce bylo zjistit, jak konkrétně se tyto názory promítly do činnosti zdejších tělocvičných spolků, fungování a návštěvnosti sportovních zařízení a vztahů mezi sportovci.

Zcela přirozeně byly nejvíce napjaté vztahy mezi členy tělocvičných spolků Budweiser Turnverein a Sokol, což vycházelo z podstaty turnerského a sokolského hnutí. Obě jednoty se postupem času staly zosobněním národnostních snah zdejšího obyvatelstva a mezi jejich členy patřili přední osobnosti společenského života. Na rozdíl od jiných měst došlo k vzájemnému národnostnímu vyhranění českobudějovických sokolů a turnerů až se značným zpožděním. Vznik obou spolků spadl do šedesátých let 19. století. V té době se česko-německý společenský a spolkový život začal oddělovat. Oba spolky spolu nadále udržovaly vzájemné kontakty a jejich nejvýznamnější společnou akcí se stala oslava patnácti let od založení českobudějovické Besedy v roce 1879. Brzy poté se vztahy mezi sokoly a turnery vlivem sílícího českého národnostního hnutí narušily. Němci přihlíželi emancipačnímu úsilí českých vlastenců se značnými obavami a Češi zase celkem oprávněně viděli v Němcích svou překážku, což se samozřejmě promítlo i do vztahů mezi sokoly a turnery.

Až do první světové války dominovala českobudějovickému tělocvičnému životu turnerská jednota. Postavení jí zajišťovaly především přední pozice německého obyvatelstva v politické a hospodářské sféře, bohatá podpora vedení města a lepší

materiální zázemí. Finanční situace i celkové postavení sokolského spolku byly podstatně horší, neboť mezi jeho členy byl mnohem větší podíl dělnictva. Postupem času začal jeho společenský vliv stoupat, a ohrožoval tak německé turnery. Soutěžení obou jednot se projevovalo hlavně během pravidelně pořádných spolkových slavností. Během příprav na tyto akce také docházelo k nejsilnějšímu vyhocení zdejších národnostních vztahů. Výzkum však prokázal, že se boje mezi oběma stranami odehrávaly především na stránkách místních novin. Navzdory vzájemným slovním provokacím se obešly bez násilných střetů a jejich výsledkem bylo hlavně zesílení intenzity spolkové činnosti.

Počátkem 20. století začal Budweiser Deutscher Turnverein ztrácet své vedoucí pozice. Vedlo k tomu nejen sílící sokolské hnutí ale i ideový rozkol v rámci rakouského turnerstva koncem devadesátých let 19. století. Ten způsobily sílící nacionální radikalizace společnosti a pronikání antisemitistických a velkoněmeckých myšlenek do turnerských jednot. Budweiser Deutscher Turnverein se jako jeden z mála turnerských spolků od těchto názorů distancoval a odmítal zařazení „arizačních paragrafů“ do svých stanov. Liberální orientace jednoty způsobila odtržení části radikálního členstva, které si založilo konkurenční spolek DTJB. Budweiser Deutscher Turnverein byl navíc nucen vystoupit z Böhmerwaldturngau a zařadit se do výrazně menšinového liberálního turnerského proudu, čímž došlo k jeho izolaci. I přes tyto skutečnosti si původní jednotka zachovala silnou členskou základnu a vyvíjela bohatou spolkovou činnost. Naopak nově vzniklý spolek výrazného vlivu nedosáhl a ještě před vypuknutím první světové války začal navazovat kontakty s původní jednotou.

Po první světové válce ztratili němečtí obyvatelé své přední politické a ekonomické postavení, stali se příslušníky minority a spolu s tím klesl i význam všech jejich spolků včetně tělocvičné jednoty BT. Naopak Sokol se díky svým zásluhám na státním převratu stal nejvlivnějším spolkem ve městě. Spolu s novým mocenským uspořádáním došlo ke zlepšení vztahů mezi Sokolem a BT. Sokolové si uvědomovali své významné postavení a silnou společenskou podporu. Díky tomu již neměli potřebu vyzdvihovat své vlastenectví veřejnými protiněmeckými projevy. Také němečtí turneři upustili od národnostních provokací, akceptovali své postavení a smířili se s řadou omezení, kterých se jim dostávalo od českých úřadů. K vyostření vztahů nedošlo ani spolu se sílící radikalizací německé společnosti ve třicátých letech 20. století. Budweiser Deutscher Turnverein i Deutscher Turnverein Jahn Budweis zastávaly podobně jako většina zdejších Němců liberální politické názory. Vzájemné vztahy mezi

česko-německými obyvateli a jejich tělocvičnými spolky tak zůstaly během meziválečného období velmi tolerantní.³⁹⁰

Po roce 1939 se situace zcela radikálně změnila. Obsazení Českých Budějovic německými okupanty a jejich snahy o germanizaci českého obyvatelstva vyvolaly potřebu znovu organizovat protiněmecký odboj, do kterého se jakožto silná vlastenecká skupina pustili i zdejší sokolové. Jejich odbojová činnost spadala do let 1939–1941, dne 8. října 1941 byla po nacistické razii a zatčení župního sokolského vedení přerušena. Nacistická represe se dotkla i turnerského spolku. Německá tělovýchova a sport byly sloučeny do nacistické organizace a naplněny novým ideologickým obsahem. Nejstarší českobudějovický tělocvičný spolek zanikl a jeho bohatá tělocvičná a kulturní činnost byla nahrazena brannou přípravou a nacistickou propagandou.

Vzájemné česko-německé soutěžení a konkurenční boje se promítly i do vzniku a provozu zdejších sportovních zařízení – plováren a kluzišť. Ty byly ve městě zřízeny v průběhu osmdesátých a devadesátých let 19. století a stejně jako v případě tělocvičných spolků i u nich platilo „svůj ke svému“. Čeští obyvatelé navštěvovali jenom české podniky a Němci zas pouze německé. Jen zřídka se stávalo, že někdo zavítal na zařízení druhé strany. Taková událost pak nikdy nešla pozornosti místního tisku, který ji ihned využil k napadení konkurenta. Právě redaktoři zdejších novin se nejvíce zasloužili o národnostní segregaci těchto podniků.

Příznivější podmínky pro volnočasové využití měli zprvu němečtí obyvatelé, a to hlavně díky podpoře vedení města, které bylo plně v rukou německých zástupců. Například městská plovárna působila spíše jako německé zařízení a čeští návštěvníci na ní byli značně diskriminováni. Jako ryze německé pak fungovalo první veřejné kluziště ve městě, jehož zřizovatelem byli členové Budweiser Deutscher Turnverein. Daná situace samozřejmě vyvolávala potřebu zřídit české podniky. Jejich vybudování se ujal sokolský spolek, čímž byla vzájemná národnostní rivalita těchto zařízení ještě více podpořena. Jejich soutěžení mělo ve výsledku velmi pozitivní dopad. Díky němu byly plovárny a kluziště každoročně vylepšovány, a návštěvníkům se tak na nich dostávalo stále lepšího a lepšího komfortu. Ještě před první světovou válkou pak bylo možné zaznamenat změnu v postoji obecní správy k těmto zařízením, která je začala využívat jako prostředek k vzájemnému sblížení.

³⁹⁰ Tento postoj k Němcům a turnerskému hnutí zaujímali nejen českobudějovičtí sokolové, ale i celé vedení ČOS M. WAIC, *Vztah Sokola k Němcům a turnerskému hnutí*, in: A. Hogenová (ed.), *K problematice*, s. 207.

Po první světové válce došlo k velké změně. Společenský význam těchto podniků a jejich role v národnostním boji značně klesly. Svůj podíl na tom měla jednak skutečnost, že v meziválečném období byly česko-německé vztahy poměrně přátelské a mezi zdejšími obyvateli už nebyla potřeba zdůrazňovat protičeské či protiněmecké názory. Kluziště i plovárny, které v předválečných letech sloužily k vzájemnému poměřování národnostních sil, tuto úlohu ztratily. Dalším důvodem byl fakt, že do společenského zájmu se začal dostávat závodní sport. Novinové zprávy o návštěvnosti kluziště a plováren tak vystřídaly výsledky plaveckých závodů a utkání v ledním hokeji.

Nejlépe si v meziválečném období vedla sokolská plovárna, která se těšila velké oblibě. Sokolové ji nabízeli k užívání všem bez rozdílu národnosti, a tak mezi její návštěvníky patřila i řada Němců. Počátkem třicátých let 20. století došlo k velké změně ve zdejším plovárenském životě. Zhoršující se kvalita vody ve Vltavě a zahájení regulace jejího toku vedly k přesunu obou plováren. Sokolové vybudovali nové a moderní bazény na Sokolském ostrově, kam také přesunuli své kluziště. Městská plovárna byla zřízena na řece Malši, kde se její správy ujal český spolek. Němci, kteří těmito změnami o plovárnu přišli, se museli smířit pouze s malým a skromným říčním koupalištěm na Malši naproti Německému domu. Jejich situace se zlepšila až za druhé světové války, kdy byl v roce 1941 zabaven veškerý sokolský majetek. Sokolská plovárna tak přešla do německých rukou.

Další sledovanou oblastí byl závodní sport. Zkoumání se soustředilo na plavání, krasobruslení a lední hokej a potvrdilo očekávání, že soutěžní sport byl problematikou národnostních vztahů zatížen nejméně. Svůj podíl na tom mělo značné zpoždění, s nímž se jednotlivé sporty do Českých Budějovic dostaly. K jejich plnému rozvoji došlo až po první světové válce, tedy v době, kdy byly zdejší národnostní poměry značně přívětivé. Česko-německé sportovní kontakty byly velmi časté, čím se také ukázal hlavní rozdíl mezi sportem a tělovýchovou. Tělocvičné spolky k sobě byly tolerantní, ale vzájemné vztahy spolu neudržovaly.

Z vybraných sportů docházelo k česko-německým stykům nejčastěji v plavání. Zdejší plavci se sice organizovali v národnostně rozdělených klubech, závodů se ale účastnili společně a nikdy mezi nimi nedošlo k žádnému konfliktu. Také diváci přistupovali k závodům velmi liberálně. Největší oblibě se u nich těšila právě mezinárodní klání s bohatou účastí předních plavců z Rakouska a Německa. Na vztahy mezi česko-německými plavci neměla vliv ani sílící nacifikace společnosti ve třicátých letech 20. století. Důkazem toho byly společné závody českých a německých sportovců

až do roku 1937. Teprve po vypuknutí druhé světové války došlo k narušení jejich vzájemných kontaktů. Český plavecký sport byl na čas přerušen a po jeho obnovení se vyvíjel samostatně. Němečtí plavci sice mohli závodit pořád, z jejich závodů se ale zcela vytratil sportovní duch.

Bruslení sice představovalo nejdéle provozovaný sport ve městě, k rozvoji závodního krasobruslení ale došlo až počátkem dvacátých let 20. století, a to navíc jen mezi několika sportovci. Existence jen malého počtu závodníků vedla k udržování bohatých česko-německých závodnických kontaktů. K jejich přerušení došlo vypuknutím druhé světové války. Krasobruslení neodpovídalo nacistickému přístupu ke sportu, čímž se dostalo na okraj společenského zájmu. Čeští krasobruslaři v činnosti neustali a z jejich akcí se největší oblibě těšili ledních revue.

Lední hokej byl na česko-německé kontakty nejskromnější. Oblibě se těšil hlavně u českých sportovních nadšenců. Němci se mu věnovali jen krátce po první světové válce, tedy v době, kdy se ještě hrál bandy hokej. Spolu s přechodem na nový styl hry od něho ale upustili. Znovu se k hokeji vrátili po vypuknutí druhé světové války, a navzdory svým malým zkušenostem si v něm vedli velmi dobře. Ani tak si ale větší společenskou oblibu mezi Němci nezískal. Vzhledem k těmto skutečnostem se spolu čeští a němečtí hokejisté střetli jen několikrát. Všechna tato utkání se odehrála ve velmi přátelské atmosféře. Překvapivé bylo zjištění, že ani utkání českého AC Stadion s nově vzniklým německým mužstvem DEV Budweis v roce 1940 nebylo poznamenáno vyhrocenými česko-německými vztahy. Zápas se odehrál plně ve sportovním duchu, diváci se zdrželi protinacistických či protičeských projevů a oběma mužstvům se za jejich výkony dostalo uznání i v německém tisku. V podobné atmosféře se odehrálo i několik česko-německých fotbalových utkání, nešlo tedy o ojedinělou událost. Ve většině měst se od česko-německých zápasů z důvodu národnostních rozepří dávno upustilo, zdejší národnostní vztahy tak byly vskutku výjimečné a neobvyklé.

Českobudějovičtí obyvatelé tvořili navzdory mnoha společenským změnám 19. a 20. století liberálně a nacionálně smířlivou společnost. Jejich neochota výrazně se radikalizovat vycházela jednak ze skutečnosti, že pro místní obyvatele byla po dlouhou dobu důležitější jejich lokální zemská sounáležitost než národnostní či jazyková příslušnost. Dále proto, že německou společnost tvořil značný počet Židů a poněmčených Čechů, pro něž byly antisemitistické, velkoněmecké a protihabsburské myšlenky nepřijatelné. V průběhu zkoumání se také ukázaly jisté česko-německé rozdíly v názorech na otázku zapojování žen do pohybových aktivit. Německá strana

byla liberálnější a méně zatížená společenskými předsudky, podle nichž bylo sport pro ženy nevhodný.

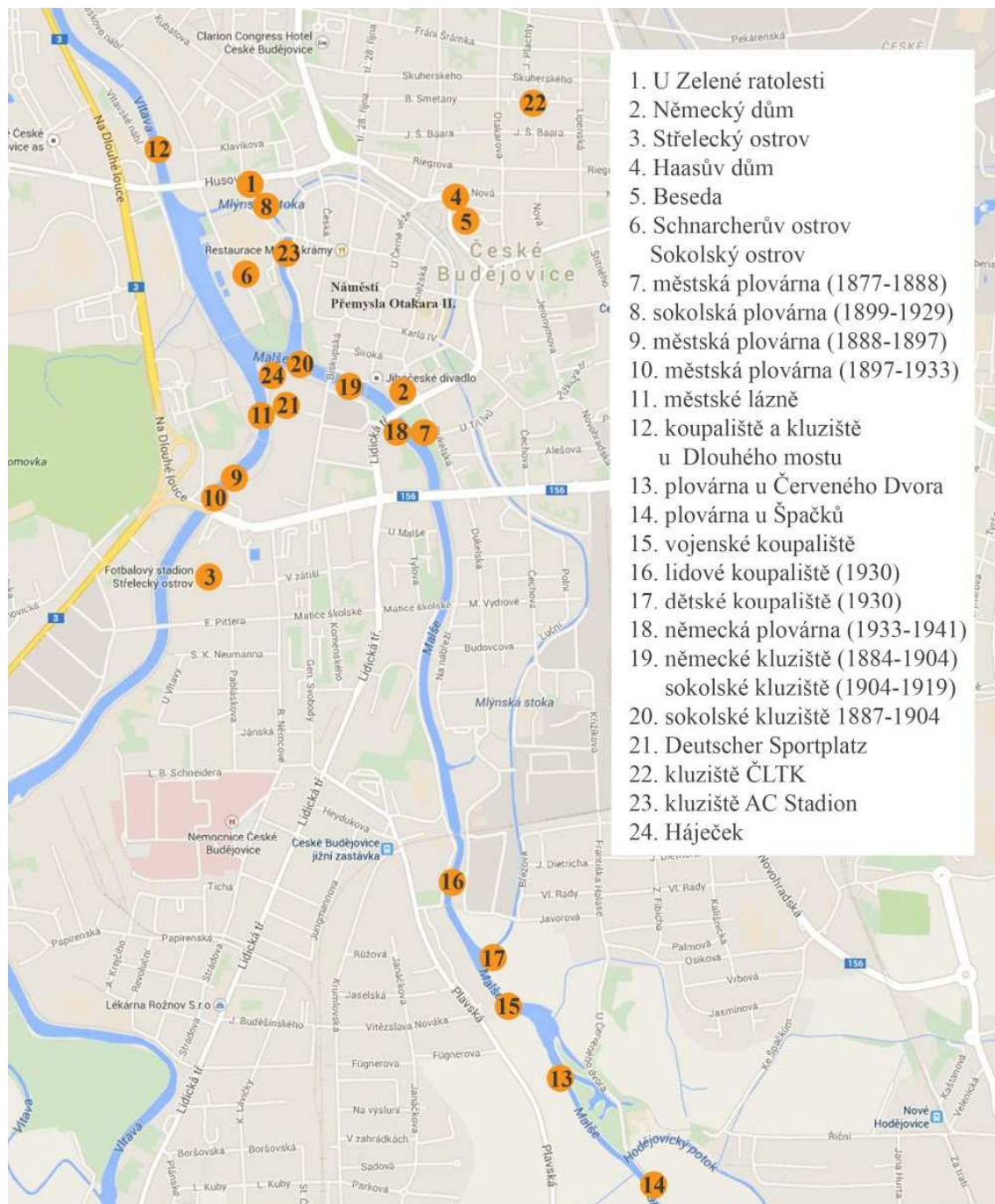
Předkládaná diplomová práce chtěla přispět ke zkoumání českobudějovického sportu a tělovýchovy v širším společenském kontextu. Vzhledem ke svému úkolu sledovat vývoj zdejších pohybových aktivit v souvislostech politických a národnostních změn se stala také důležitým příspěvkem do velmi široké problematiky česko-německých vztahů v Českých Budějovicích. Tělocvičný a sportovní život ve městě byl velmi bohatý, zkoumání tak mohlo rozkrýt jen jeho část. Řada spolků a sportovních odvětví by si ještě zasloužila bližší prozkoumání, například problematika česko-německých sportovních vztahů by mohla být doplněna zkoumáním zdejších fotbalových a tenisových klubů. Zajímavé by bylo také sledování vlivu dělnického hnutí na vzájemné vztahy českobudějovických tělocvičných jednot. Pozornost by si zasloužila i problematika procesu emancipace a zrovnoprávnění žen v oblasti pohybových aktivit, kterou práce okrajově nastínila. Zkoumání sportu jako faktoru společenských změn zatím nebyla věnována dostatečná pozornost.³⁹¹ Z toho důvodu se nedařilo najít vhodný příklad, se kterým by mohla být provedena vzájemná komparace, a výzkum se tak musel omezit jen na místní úroveň. Do budoucna se tedy nabízí možnost srovnání českobudějovického sportovní a tělovýchovného života s jiným městem. Pro další výzkumy v této oblasti stále zůstala řada otázek.

³⁹¹ M. PELC, *Emancipace*, s. 737.

IV. Obrazové přílohy

Mapa č. 1

Rozmístění sportovních zařízení ve městě (1862-1945)*

*Zdroj: <https://www.google.com/maps>

Obrázek č. 1

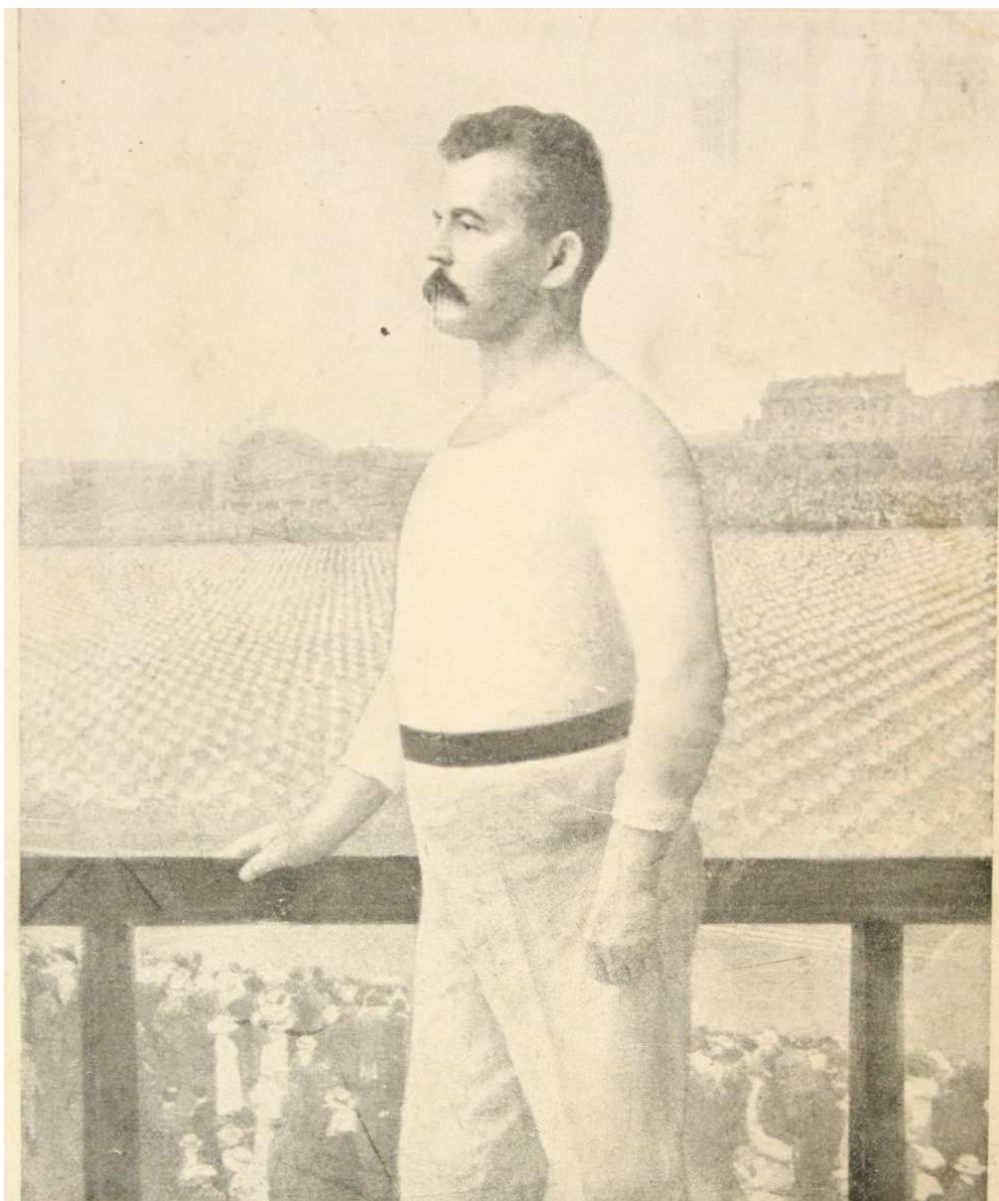
Cvičení českobudějovických turnerů*

* Převzato z J. ŠTUMBAUER, *Dějiny německé*, s. 43

Obrázek č. 2

Německý turnerský náčelník na fotografii sokolského cvičiště*

Rudolf Wiggall, der 1. Festturnwart des 12. Deutschen Turnfestes in Leipzig 1913.

Jak se Němci chlubí naším cvičením.

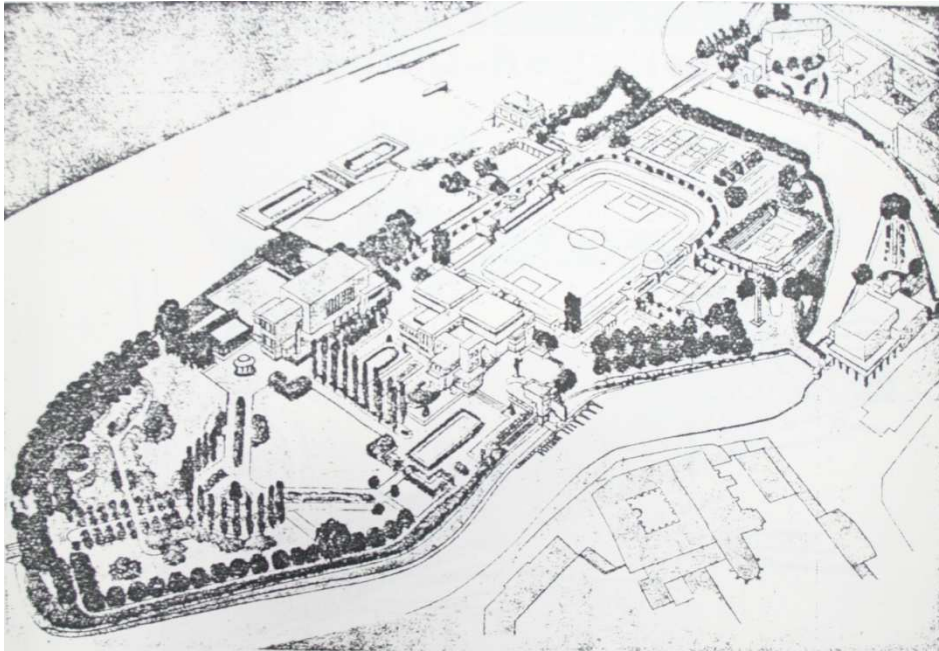
NÁČELNÍK NĚMECKÉHO TURNERSTVA nalepen jest na fotografii letenského cvičiště při cvicení Vsesokolského sletu r. 1912.

Obrázek tento jest uveřejněn v právě vyšlém č. 8. slavnostního listu Německého turnerstva v Lipsku (Festzeitung für das XII. deutsche Turnfest Leipzig 1913.)

* SOkA České Budějovice, *Tělocvičná jednota Sokol I České Budějovice*, B 226, kniha č. 13.

Obrázek č. 5

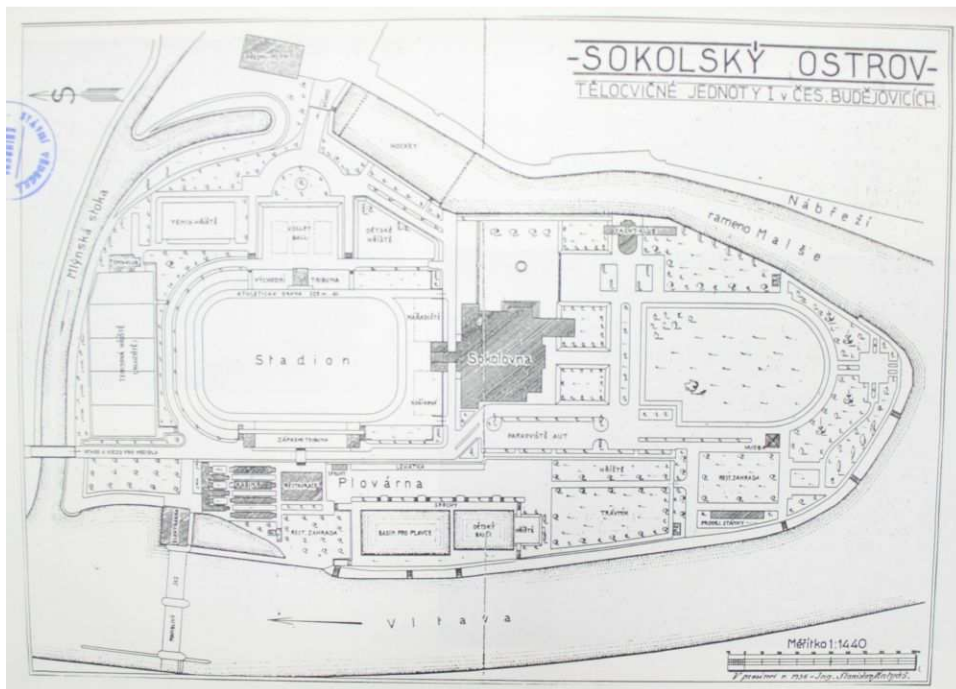
Studie na řešení Sokolského ostrova (1928)*

* Převzato z J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, příloha 111.

Obrázek č. 6

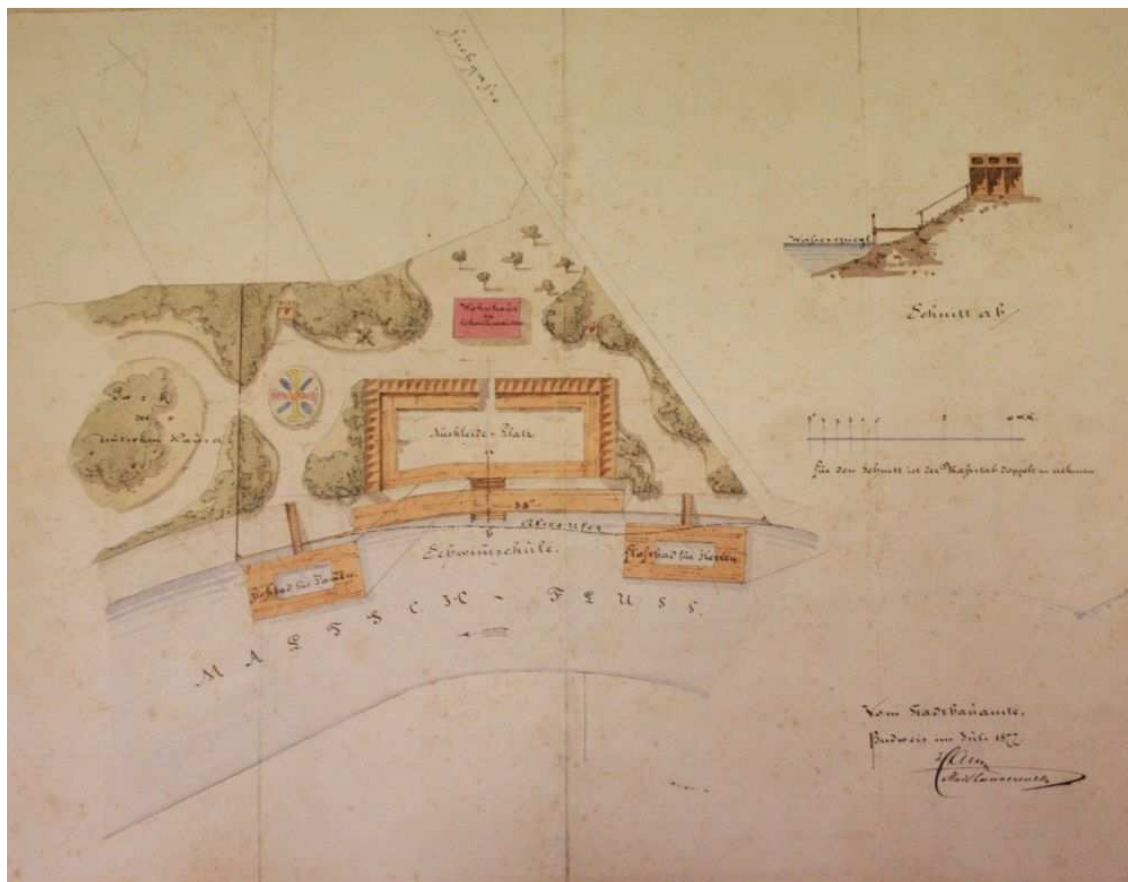
Plán Sokolského ostrova (1936)*

*Převzato z J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, příloha 117.

Obrázek č. 7

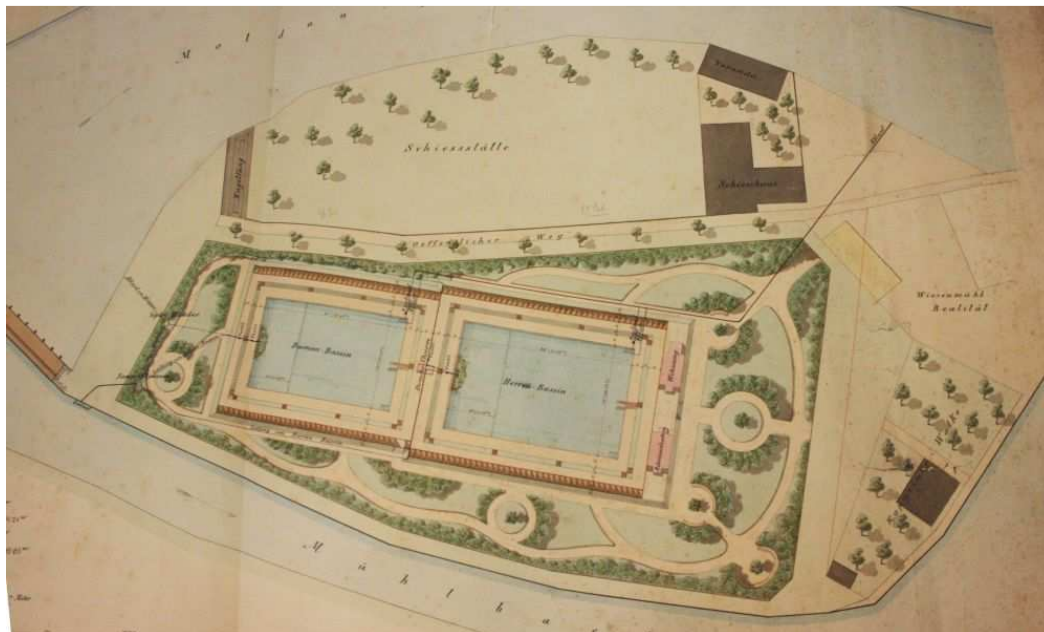
Situační plán městské plovárny (1877)*

*SOKA České Bádějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1464, desky č. 151, Plán plovárny v Českých Budějovicích.

Obrázek č. 8

Ideový plán městské plovárny varianta A, detail (1886)*

*SOKA České Budějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1464, desky č. 151, Plán plovárny v Českých Budějovicích.

Obrázek č. 9

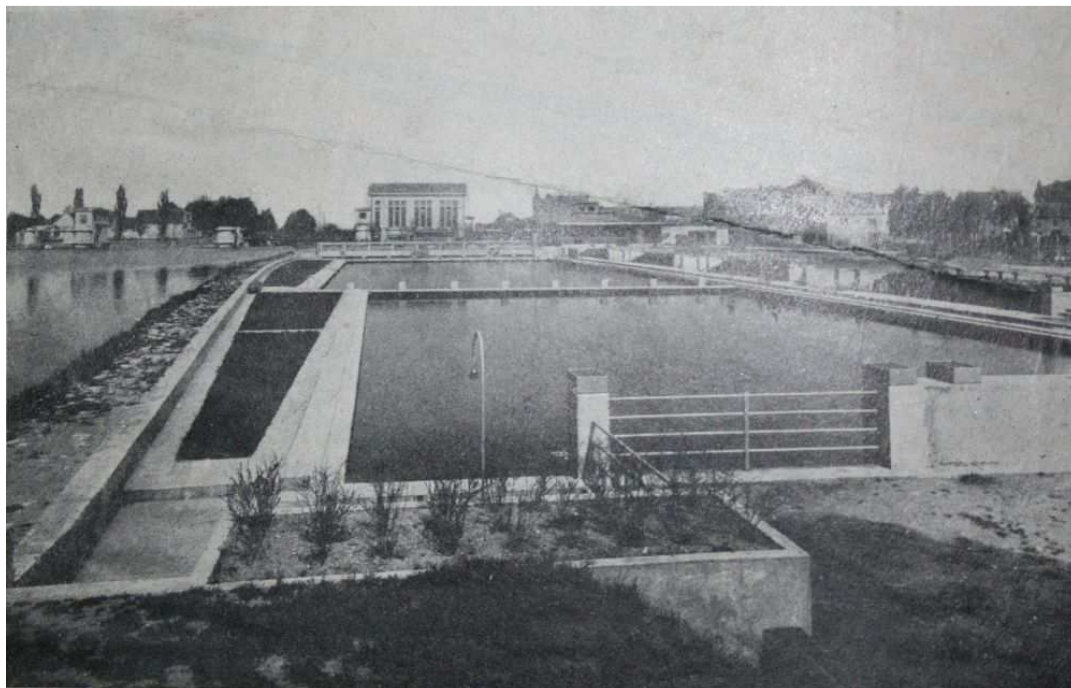
Ideový plán městské plovárny varianta B, detail (1886)*

*SOKA České Budějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1464, desky č. 151, Plán plovárny v Českých Budějovicích.

Obrázek č. 11

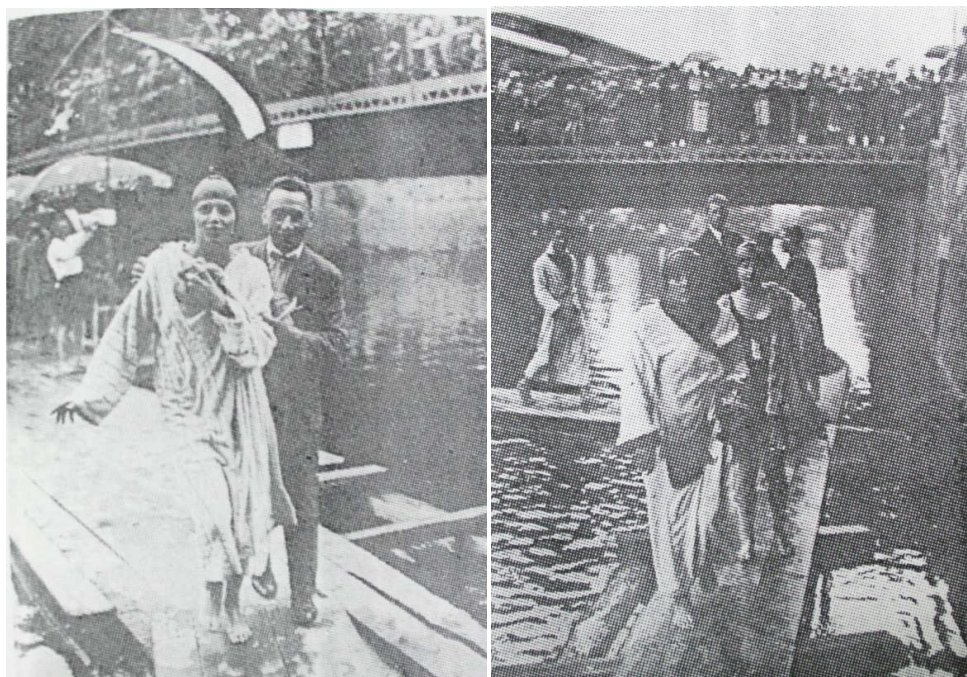
Plavecké bazény na Sokolském ostrově (1933)*

*Archiv Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice, *Pamětní kniha Sokola I.*

Obrázek č. 12–13

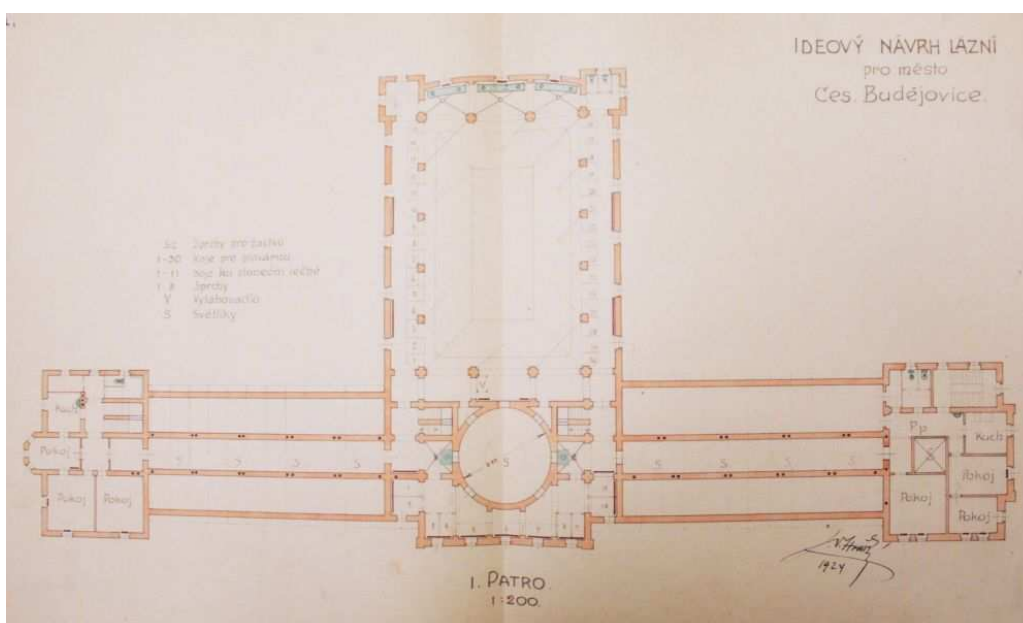
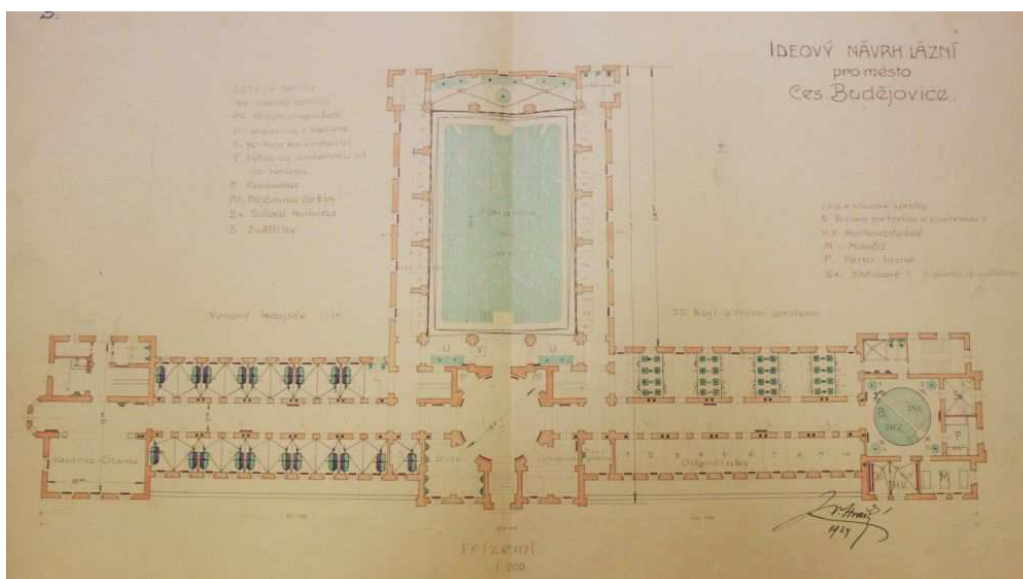
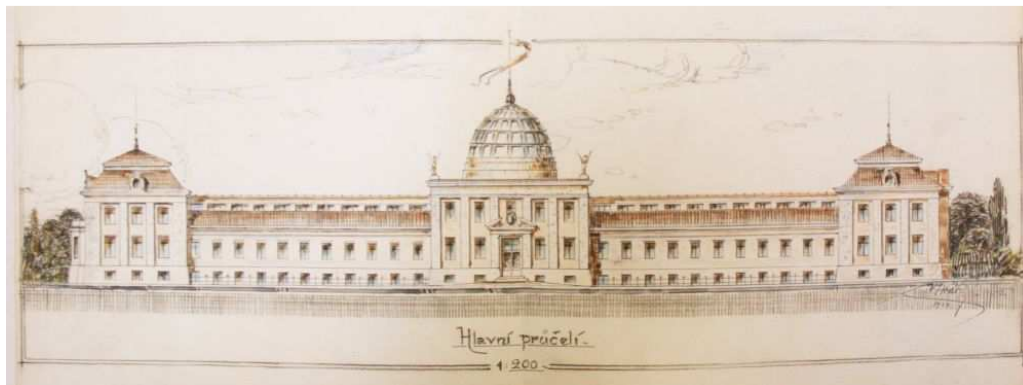
Mezinárodní utkání v plavání Československo-Rakousko (1925)*

*Převzato z J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, příloha 204.

Obrázek č. 14–16

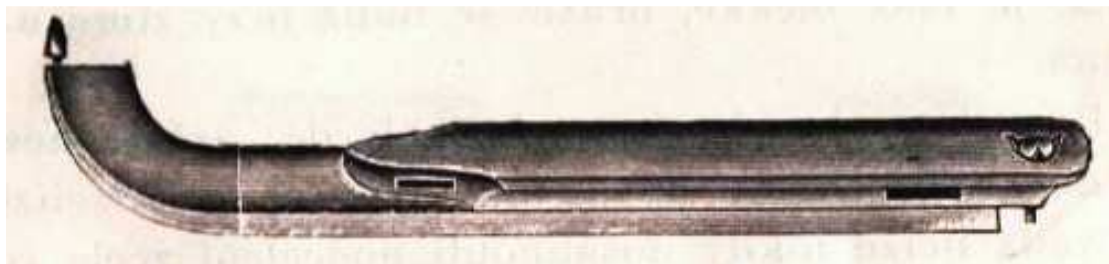
Ideový plán městských lázní – hlavní průčelí, přízemí, první patro (1924)*

*SOKA České Budějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1684, desky č. 115, Ideový plán městských lázní v Českých Budějovicích.

Obrázek č. 17

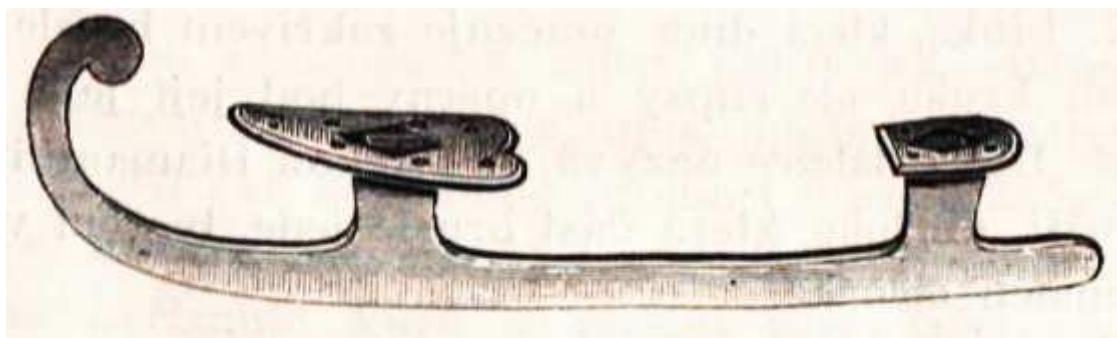
Holandské brusle pro rychlojízdu*

*Převzato z V. ZANÁŠKA, *Bruslení*, s. 19.

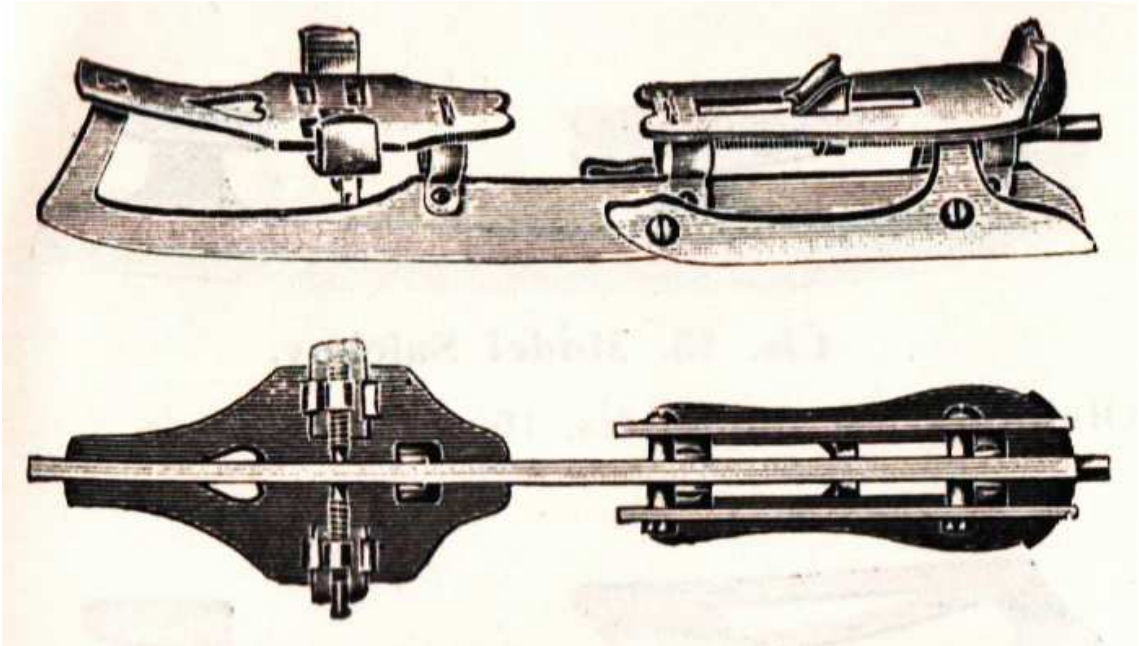
Obrázek č. 18

Brusle pro krasobruslení – model Jackson Haines*

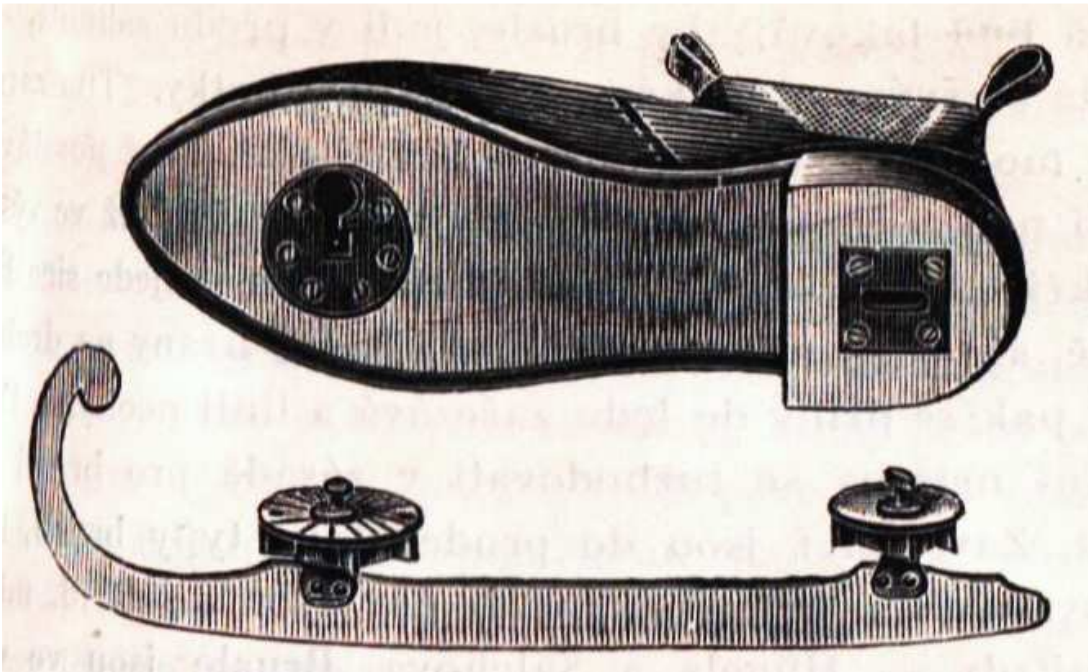
*Převzato z V. ZANÁŠKA, *Bruslení*, s. 21.

Obrázek č. 19
Brusle s opěrnými želízky – model Hercules Primus*

*Převzato z V. ZANÁŠKA, *Bruslení*, s. 27.

Obrázek č. 20
Ukázka připevnění brusle k botě*

*Převzato z V. ZANÁŠKA, *Bruslení*, s. 27.

Obrázek č. 21

Kluziště Sokola mezi mosty na Malši (po roce 1904)*

*Převzato z J. ŠTUMBAUER, *Dějiny spolkové*, příloha 61.

Obrázek č. 22

Hokejové mužstvo na kluzišti ČLTK v Č. Budějovicích*

* Převzato z P. TUREK, *Kniha*, obrazová příloha.

Obrázek č. 23

Momentka z mistrovského utkání AC Stadion ČB – SK Č. Budějovice na sokolském stadionu (1929)*

*Převzato z P. TUREK, *Kniha*, obrazová příloha.

Obrázek č. 24

Zápas na slepém rameni Malše, AC Stadion – EKE Vídeň (1933)*

* Převzato z P. TUREK, *Kniha*, obrazová příloha.

V. Seznam pramenů a literatury

V. 1. Archivní prameny

Státní oblastní archiv Třeboň

Policejní ředitelství České Budějovice, inv. č. 538, č. rejstříku 102, kar. 797, Sportovní klub Slovan.

Policejní ředitelství České Budějovice, inv. č. 538, č. rejstříku 104, kar. 797, Deutscher Sportklub.

Policejní ředitelství České Budějovice, inv. č. 538, č. rejstříku 136, kar. 797, Sportovní klub „Slavoj“.

Policejní ředitelství České Budějovice, inv. č. 549, č. rejstříku 515, kar. 808, Deutscher Turnverein Jahn.

Policejní ředitelství České Budějovice, inv. č. 549, č. rejstříku 516, kar. 808, Christlich deutscher Turnverein.

Policejní ředitelství České Budějovice, inv. 553, č. rejstříku 600, kar. 812, Budweiser Eislaufverein.

Policejní ředitelství České Budějovice, inv. č. 559, č. rejstříku 765, kar. 818, NS Turn und Sportgemeinde Budweis, Fachschaft Schwimmen.

Policejní ředitelství České Budějovice, inv. č. 561, č. rejstříku 786, kar. 820, Sokolská župa Husova.

Policejní ředitelství České Budějovice, inv. č. 563, č. rejstříku 802, kar. 822, Sportovní klub České Budějovice.

Policejní ředitelství České Budějovice, inv. č. 570, č. rejstříku 1068, kar. 829, Dětské a lidové koupaliště na Malši.

Státní okresní archiv České Budějovice

AM České Budějovice (1868–1928), inv. č. 462, sign. 3 2/127, kar. 71, Služební instrukce a rozličné řády a předpisy platné v ČB.

AM České Budějovice (1868–1928), inv. č. 3934, sign. 8 5/15, kar. 422, Písemnosti týkající se spolku Sokol v ČB (výlety, akce, Slet v roce 1903 – plány cvičiště).

AM České Budějovice (1868–1928), inv. č. 3937, sign. 8 5/18, kar. 422, Návštěva členů pražského Sokola v ČB, souhlas s konáním průvodu městem.

- AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 3948, sign. 8 5/31, kar. 422, Písemnosti týkající se spolku Deutscher Turnverein v ČB.
- AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 3986, sign. 8 5/89, kar. 423, Písemnosti týkající se spolku Sokol Tyrš, později Sokol II. v ČB
- AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5537, sign. 11 29/77, kar. 504, Sokolské kluziště a hřiště na bruslení na řece Malši mezi mosty a na Krumlovských alejích.
- AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5571, sign. 11 29/144, kar. 505, Sokolská plovárna a říční lázně, žádost o subvence na provoz.
- AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5591, sign. 11 29/200, kar. 505, Kluziště u Dlouhého mostu.
- AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5606, sign. č. 11 29/229, kar. 505, Kluziště na pozemku Y.M.C.A..
- AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5608, sign. 11 29/231, kar. 505, Žádost o povolení postavit plovárnu „u Špačků“.
- AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5617, sign. 11 29/245, kar. 505, Žádost sportovního klubu Meteor v ČB o propůjčení řeky Mašle k provozování ledních sportů.
- AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5721, sign. 12 7/7, kar. 509, Věcná loterie na podporu stavby Německého domu v ČB.
- AM České Budějovice (1868–1928)*, inv. č. 5911, sign. 13 27/245, kar. 558, Plavecké závody na Malši pořádané vojenskou posádkou.
- MÚ České Budějovice (1928–1945)*, inv. č. 142, sign. A/17, kar. 2, Athletic-club „Stadion“.
- MÚ České Budějovice (1928–1945)*, inv. č. 309, sign. S/7, kar. 18, Sokolská župa Husova
- MÚ České Budějovice (1928–1945)*, inv. č. 320, sign S/18, kar. 19, Sportovní klub Č. Budějovice.
- MÚ České Budějovice (1928–1945)*, inv. č. 334, sign. T/3, kar. 22, Tělocvičná jednota Sokol I.
- OÚ České Budějovice*, inv. č. 1863, sign. IV/2a, kar. 655, Spolkové záležitosti – schvalování schůzí, slavnosti a jiné; zánik odborných organizací, rozpuštění různých tělovýchovných organizací (Sokol aj.), odstranění sokolských upomínek.

- OÚ České Budějovice*, Sběrka listin a map vodní knihy, inv. č. 3070, č. rozmezí 309, kar. 1012.
- OÚ České Budějovice*, Sběrka listin a map vodní knihy, inv. č. 3070, č. rozmezí 394, kar. 1019.
- OÚ České Budějovice*, Sběrka listin a map vodní knihy, inv. č. 3070, č. rozmezí 463, kar. 1025.
- OÚ České Budějovice*, Sběrka listin a map vodní knihy, inv. č. 3070, č. rozmezí 474, kar. 1028.
- OÚ České Budějovice*, Sběrka listin a map vodní knihy, inv. č. 3070, č. rozmezí 479, kar. 1028.
- OÚ České Budějovice*, Sběrka listin a map vodní knihy, inv. č. 3070, č. rozmezí 489, kar. 1029.
- OÚ České Budějovice*, Sběrka listin a map vodní knihy, inv. č. 3070, č. rozmezí 520, kar. 1033.
- Sběrka map a plánů*, inv. č. 1684, desky č. 115, Ideový plán městských lázní v Českých Budějovicích.
- Sběrka map a plánů*, inv. č. 1213, desky č. 151, Plán sokolovny v Českých Budějovicích ing. Stránský a ing. Šlégl.
- Sběrka map a plánů*, inv. č. 1464, desky č. 151, Plán plovárny v Českých Budějovicích.

Archiv Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice

Pamětní kniha Sokolské župy Husovy.

Pamětní kniha Sokola I.

V. 2. Vydané prameny

Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005 I. díl, Praha 2006.

Jihočeský kalendář a adresář na rok 1901, České Budějovice 1901.

Tělocvičná jednota Sokol, *Památník Sokola Č. -Budějovického: vydaný na oslavu čtyřicetiletého trvání a činnosti (1869–1909)*, České Budějovice 1909.

Tělocvičná jednota Sokol Tyrš, „*Sokol Tyrš*“ v Č. *Budějovicích v prvním desetiletí. V upomínku na slavnost desetiletého trvání*, České Budějovice 1904.

Turnverein Budweis, *Bericht des Deutschen Turnvereines in Budweis*, Budweis 1912.

V. 3. Internetové zdroje

<http://web.nacr.cz/pomucky/data/227205010/1388/is/info.index.html>

<https://www.google.com/maps>

V. 4. Periodika

Jihočeské listy	1895–1939
Budweiser Zeitung	1873–1945
Jihočeská jednota	1939–1945

V. 5. Literatura

AMBROŽ, Václav, *Z minulosti Českých Budějovic. Příručka k vlastivědě o Č. Budějovicích*, České Budějovice 1921.

BLAHOUT, Jiří, *Historie tělovýchovných zařízení v Českých Budějovicích*, České Budějovice 2001 (diplomová práce KTVS PF JU).

BÖHM, Ferdinand (ed.), *České Budějovice. Obraz sociálního, kulturního a národohospodářského života města*, České Budějovice 1928.

BÖHM, Wilibald – ZDIARSKY, Emmerich, *Die Stadt Budweis. Eine Orts- und Volkskunde*, České Budějovice 1904.

BRANDT, Harm H., *Německé turnerské jednoty v Praze v pozdní době habsburské monarchie (1861 až 1914)*, in: Marek Waic, *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 23–52.

BRANDT, Harm H., *Srovnání vývoje brněnských a pražských turnerských spolků v letech 1861–1914*, in: Marek Waic (ed.), *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*, Praha 2007, s. 37–64.

BURIAN, Michal, *Deutscher Turnverband a československý stát v letech 1918–1933*, in: Marek Waic (ed.), *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 53–66.

ČÁNIKOVÁ, Jana, *Historie plavání a plaveckých sportů v Českých Budějovicích*, České Budějovice 1992 (diplomová práce KTVS PF JU).

DVOŘÁK, Jiří – KUBEŠ, Jan, *Vývoj průmyslu na území Českých Budějovic od počátku 19. století do 80. let 20. století*, in: Jan Kubeš (ed.), *Urbánní geografie Českých Budějovic a českobudějovické aglomerace II.*, Banská Bystrica 2009, s. 87–104.

- GRULICH, Josef – HAJN, Ivo, *Obyvatelstvo*, in: Jiří Kopáček – Miroslav Novotný – Robert Sak – Milan Šilhan (edd.), *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006², s. 358–369.
- GRULICH, Josef, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice 2013.
- GUT, Karel – VLK, Gustav, *Zlatá kniha hokeje. Z dějin československého ledního hokeje*, Praha 1978.
- HEJTMANOVÁ, Renata, *Každodennost ve vzpomínkách spisovatelky a českobudějovické rodačky Růženy Schwarzové*, České Budějovice 2007 (diplomová práce HÚ FF JU).
- HOGENOVÁ, Anna (ed.), *K problematice jinakosti. Sport, olympismus, nacionalismus a sjednocení Evropy*, Praha 2001.
- CHAROUZKOVÁ, Tereza, *Historie české tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích od roku 1938 do roku 1945*, České Budějovice 2004, (diplomová práce KTVS PF JU).
- CHODURA, Radko – NIKRMAJER, Leoš, *Dům kultury Slávie*, in: Jiří Kopáček – Miroslav Novotný – Robert Sak – Milan Šilhan (edd.), *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006², s. 117–118.
- CHVOJKA, Jiří, *Město pod Černou věží: vyprávění z historie Českých Budějovic*, České Budějovice 1992.
- JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk (edd.), *Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce Habsburské monarchie*, Praha 2006.
- JANOUŠEK, Bohumír, *Město na soutoku: vyprávění o historii Českých Budějovic*, České Budějovice 1964–1966 (fotokopie přílohy časopisu Nový život, orgánu OV KSČ a ONV v Českých Budějovicích uložena v Jihočeské vědecké knihovně v Českých Budějovicích).
- JINDRA, Zdeněk, *Hlavní rysy a hnací síly sociálněekonomického vývoje českých zemí*, in: Ivan Jakubec – Zdeněk Jindra (edd.), *Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce Habsburské monarchie*, Praha 2006, s. 31–53.
- KING, Jeremy, *Budweiser into Czechs and Germans. A Local History of Bohemian Polotocs 1848–1948*, Princeton 2002.
- KING, Jeremy, *Od Budweiserů k Čechům a Němcům*, Jihočeský sborník historický 71, 2002, s. 81–97.

- KOBLASA, Pavel, *Budweiser Zeitung*, in: Jiří Kopáček – Miroslav Novotný – Robert Sak – Milan Šilhan (edd.), *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006², s. 57.
- KOLÁŘ, František – HLADÍK, Pavel – HAVRÁNKOVÁ, Hana – KÖSSL, Jiří – WAIC, Marek, *Český olympismus: 100 let*, Praha 1999.
- KONVALINKA, Radim, *Příspěvek k historii nekomunistického odboje v okrese České Budějovice v letech 1938–1945*, České Budějovice 1979 (=Diplomová práce).
- KOPAČKA, Martin, *Historie Sokola na Českobudějovicku v letech 1938–1952*, České Budějovice 2004 (diplomová práce KTVS PF JU).
- KOŘALKA, Jiří – MOMMSEN, Hans, *Němci, Češi, Slováci. Souběžné a rozdílné tendence jejich společného vývoje 1815–1918*, Praha 1992.
- KOŘALKA, Jiří, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996.
- KOŘALKA, Jiří, *Vytváření národů a národní identita Němců, Rakušanů, Čechů a Slováků kolem poloviny 19. století*, in: Kořalka, Jiří – Mommsen, Hans (edd.), *Němci, Češi, Slováci. Souběžné a rozdílné tendence jejich společného vývoje 1815–1918*, Praha 1992, s. 46–72.
- KOSATÍK, Pavel, *České snění*, Praha 2010.
- KÖSSL Jiří – WAIC, Marek, *Češi a Čechoslováci v mezinárodním olympijském hnutí*, in: Marek Waic (ed.), *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 121–128.
- KÖSSL, Jiří – ŠTUMBAUER, Jan – WAIC, Marek, *Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury*, Praha 2004.
- KOVÁŘ, Daniel, *Budějice a velká voda. Historické ohlédnutí*, České Budějovice 2002.
- KOVÁŘ, Daniel, *Budějovický poutník, aneb, Českými Budějovicemi ze všech stran*, Praha 2006.
- KOVÁŘ, Daniel, *Noviny*, in: Jiří Kopáček – Miroslav Novotný – Robert Sak – Milan Šilhan (edd.), *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006², s. 350–352.
- KRATOCHWIL, Karl – MEERWALD, Alois (edd.), *Heimatbuch der Berg- und Kreisstadt Böhmisches-Budweis mit einer Sammlung von alten und neueren Sagen*, České Budějovice 1930.
- KREJČOVÁ, Martina, *Historie vodního slalomu a sjezdu v jižních Čechách*, České Budějovice 1995 (diplomová práce KTVS PF JU).
- KŘEN, Jan, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990.

- KUBEŠ, Jan (ed.), *Urbánní geografie Českých Budějovic a českobudějovické aglomerace I.*, Banská Bystrica 2009.
- KUBEŠ, Jan (ed.), *Urbánní geografie Českých Budějovic a českobudějovické aglomerace II.*, Banská Bystrica 2009.
- KUBEŠ, Jan, *Územní, stavební a populační vývoj Českých Budějovic mezi lety 1265–2007 v historickogeografických souvislostech*, in: týž (ed.), *Urbánní geografie Českých Budějovic a českobudějovické aglomerace I.*, Banská Bystrica 2009, s. 20–30.
- LÁD, Ladislav, *Historie německého sportu v jižních Čechách*, České Budějovice 1998 (diplomová práce KTVS PF JU).
- LÁNÍK, Jaroslav, *Etnicko-jazykové složení obyvatel českých zemí*, in: Ivan Jakubec – Zdeněk Jindra (edd.), *Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce Habsburské monarchie*, Praha 2006, s. 89–94.
- LAŠŤOVKA, Marek – LAŠŤOVKOVÁ, Barbora – RATAJ, Tomáš – RATAJOVÁ, Jitka – TŘIKAC, Josef, *Pražské spolky: soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990*, Praha 1998.
- LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie, *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*, Praha 2009.
- LUH, Andreas, *Deutscher Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik: vom völkischen Vereinbetrieb zur volkspolitischen Bewegung*, München 2006.
- MALÝ, Karel (ed.), *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1997.
- MARSCHIK, Matthias, *Kde leží střed Evropa? Masově-kulturní reprezentace střední Evropy ve sportu 20. století*, in: Marek Waic (ed.), *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 159–175.
- MÍKA, Zdeněk, *Sporty a sportoviště. Počátky tělesné výchovy a sportu v Praze*, Praha 2011.
- NIKRMAJER, Leoš, *Českobudějovický pakt. Pokus Augusta Zátky o místní česko-německé vyrovnání v letech 1906–1914*, Staré Budějovice 1, 2005, s. 124–142.
- NIKRMAJER, Leoš, *August Zátka a volby do českobudějovického obecního zastupitelstva v roce 1906*, Jihočeský sborník historický 63, 1994, s. 125–131.
- NIKRMAJER, Leoš, *August Zátka: příspěvek k politickému životu Českých Budějovic na přelomu 19. a 20. století*, České Budějovice 1992.
- NINGER, Michal – KOLIŠ, Jiří, *Český sport (1862–1914)*, Kladno 2003.
- OLIVOVÁ, Věra, *Lidé a hry. Historická geneze sportu*, Praha 1979.

- OLIVOVÁ, Věra, *Odvěké kouzlo sportu*, Praha 1989.
- PACINA, Václav, *Sport v království českém*, Praha 1986.
- PECHA, Miloslav – VONDRA, Václav, *Českobudějovicko v době nacistické okupace a osvobození: 1939–1945*, České Budějovice 2004.
- PECHA, Miloslav, *Státní převrat v říjnu 1918 v Českých Budějovicích: předpoklady, průběh a význam*, České Budějovice 1999.
- PEIFFER, Lorenz, *Turnerské hnutí v Německu 1918–1945*, in: Marek Waic (ed.), *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 177–197.
- PELC, Martin, *Emancipace a sport: na příkladu opavské tělesné kultury před rokem 1914*, in: Hana Ambrožová – Tomáš Dvořák – Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Pavel Pumpr (edd.), *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*, Brno 2009, s. 735–744.
- PELC, Martin, *Konstrukce sportu jako maskulinní domény: příklad alpinismu*, in: Taťána Petrasová – Pavla Machalíková (edd.), *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26. – 28. 2. 2009*, Praha 2010, s. 149–156.
- PETRAŠ, Jiří, *Česko-německá problematika v Českých Budějovicích po skončení druhé světové války*, České Budějovice 2007.
- POKLUDOVÁ, Andrea – SVATOŠOVÁ, Hana, *Turneři, sokolové a obecní samospráva (Opava, Olomouc, Praha)*, in: Taťána Petrasová – Pavla Machalíková (edd.), *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26. – 28. 2. 2009*, Praha 2010, s. 59–70.
- POKORNÝ, Jiří, *Sokol*, in: Kristina Kaiserová – Jiří Rak (edd.), *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914*, Ústí nad Labem 2008, s. 375–396.
- POSPÍŠOLOVÁ, Milada, *Podrobná historie T. J. Sokol v Českých Budějovicích I. část – dějiny organizace v letech 1869–1945*, Výběr. *Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 47, 2010, č. 3, s. 144–153.
- PRAŽÁK, Martin, *Historie ledního hokeje a krasobruslení v Českých Budějovicích*, České Budějovice 1991 (diplomová práce KTVS PF JU).
- PRŮCHA, Václav (ed.), *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 1. díl. Období 1918–1945*, Brno 2004.

- RADA, František, *Když se psalo c. k.: ze života Českých Budějovic na počátku století*, České Budějovice 1965.
- RADA, František, *Když se psalo T. G. M.: České Budějovice v prvním desetiletí republiky*, České Budějovice 1992.
- RAK, Jiří, *Péče o tělo vlastencovo*, in: Taťána Petrasová – Pavla Machalíková (edd.), *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26. – 28. 2. 2009, Praha 2010*, s. 46–50.
- RAUCHOVÁ, Jitka, „...a žižkovské sokolky svlékly punčochy a zuly cvičky...“. *Počátky tělovýchovné rytmiky v českých zemích*, in: Dagmar Blümlová – Petr Kubát (edd.), *Čas zdravého ducha v zdravém těle: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, České Budějovice 2009, s. 447–454.
- SCHŮTOVÁ, Jitka – WAIC, Marek (edd.), *Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších střeoevropských zemích*, Praha 2003.
- SMITKA, František, *Státní převrat v Čes. Budějovicích a jihočeské sokolstvo*, České Budějovice 1928.
- SOMMER, Jiří, *Dějiny sportu. Sport našich předků*, Olomouc 2003.
- SOMR, Vít, *Historie německé spolkové tělesné výchovy, organizované turistiky a mládežnického hnutí zaměřeného na TVS v jižních Čechách*, České Budějovice 2000 (diplomová práce KTVS PF JU).
- STÁTNÍK, Dalibor, *Sport jako předpoklad ženské emancipace podle dr. Jaromíry Hüttlové*, in: Dagmar Blümlová – Petr Kubát (edd.), *Čas zdravého ducha v zdravém těle: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, České Budějovice 2009, s. 407–423.
- STRNAD, Rudolf, *Dr. August Zátka*, České Budějovice 1927.
- SWIERCZEKOVÁ, Lucie, *"Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme také u nich viděti silného ducha a silné zdravé tělo" aneb Žena–sportovkyně po roce 1850 do vzniku Československa*, in: Milan Vojáček (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*, Praha 2007 s. 243–250.
- ŠINKOVKÝ, Roman, *Turnerské hnutí v českých zemích od svých počátků do roku 1918*, in: Marek Waic (edd.), *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*, Praha 2007, s. 9–36.

- ŠINKOVSKÝ, Roman, *Židovské tělocvičné hnutí do roku 1918*, in: Petr Pálka (ed.), *Židé a Morava. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 11. listopadu 2009, Kroměříž 2010*, s. 170–180.
- ŠÍP, Pavel, *Historie rychlostní kanoistiky a veslování v jižních Čechách*, České Budějovice 1995 (diplomová práce KTVS PF JU).
- ŠŤASTNÁ KÖNIGOVÁ, Jarmila, *Nekonečné stopy bruslí*, Praha 1985.
- ŠTUMBAUER, Jan – BAGO, Gustav, *Vývoj sportovní gymnastiky v Českých Budějovicích od poloviny 50. let do současnosti*, Sborník tělesné výchovy a sportu 3, 1997, s. 28–36.
- ŠTUMBAUER, Jan – KURSOVÁ, Vlasta, *Počátky a vývoj lehké atletiky v Českých Budějovicích do roku 1945*, Sborník tělesné výchovy a sportu 4, 1998, s. 33–54.
- ŠTUMBAUER, Jan – LINHARTOVÁ, Alena, *Počátky a vývoj lyžování v Českých Budějovicích do roku 1918*, Sborník tělesné výchovy a sportu 4, 1998, s. 55–61.
- ŠTUMBAUER, Jan – ŠTUMBAUEROVÁ, Daniela, *Vznik a počátky naší ženské tělesné výchovy*, Sborník tělesné výchovy a sportu 2, 1996, s. 18–29.
- ŠTUMBAUER, Jan, *Dějiny německé spolkové tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích od poloviny devatenáctého století do roku 1945*, České Budějovice 2014.
- ŠTUMBAUER, Jan, *Dějiny spolkové tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích od poloviny 19. století do roku 1938*, Praha 1995 (habilitační práce FTVS UK).
- ŠTUMBAUER, Jan, *Historie fotbalového klubu DFC Budweis*, Česká kinantropologie 16, 2012, č. 2, s. 22–34.
- ŠTUMBAUER, Jan, *Nástin historie německého sportu v Českých Budějovicích*, Jihočeský sborník historický 64, 1995, s. 124–130.
- ŠTUMBAUER, Jan, *Nástin vývoje českobudějovické kopané v letech 1919–1938*, Sborník tělesné výchovy a sportu 3, 1997, s. 5–27.
- ŠTUMBAUER, Jan, *Příspěvek k historii českobudějovického Orla*, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 31, 1994, č. 2, s. 97–102.
- ŠTUMBAUER, Jan, *Příspěvek k historii českobudějovických plováren a koupališť před rokem 1938*, Jihočeský sborník historický 62, 1993, s. 168–176.
- ŠTUMBAUER, Jan, *Příspěvek k historii ostrořeleckého sboru a počátků střelectví v Českých Budějovicích*, Studia Kinanthropologica 12, 2011, č. 1, s. 59–67.
- ŠTUMBAUER, Jan, *Příspěvek k historii tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích do roku 1918*, Sborník tělesné výchovy a sportu 4, 1992, s. 7–73.

- ŠTUMBAUER, Jan, *Tělesná výchova žen v tělocvičné jednotě Sokol I České Budějovice do roku 1938*, in: Jitka Schütová – Marek Waic (edd.), *Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích*, Praha 2003, s. 145–154.
- ŠTUMBAUER, Jan, *Vznik a vývoj německé spolkové tělesné výchovy v Českých Budějovicích do roku 1918*, in: Marek Waic (ed.), *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 207–214.
- ŠÚSTKOVÁ, Hana – POKLUDOVÁ, Andrea – KLADIWA, Pavel, *Prameny vztahující se ke spolkové činnosti (spolkové katastry, spolkové spisy, výroční a jubilejní zprávy spolků)*, in: Milan Myška – Aleš Zářický (edd.), *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*, Ostrava 2010, s. 184–193.
- TUREK, Petr, *Kniha o jihočeském hokeji*, České Budějovice 1990.
- UHLÍŘ, Jan B. – WAIC, Marek, *Sokol proti totalitě 1938–1952*, Praha 2001.
- UCHALOVÁ, Eva, *Sport & móda: Obecní dům a Uměleckoprůmyslové museum v Praze 30. 6. – 12. 9. 2004*, Praha 2004.
- VARGA, Tibor, *Historie jachtingu, windsurfingu a sportovního letectví v Českých Budějovicích*, České Budějovice 1993 (diplomová práce KTVS PF JU).
- VESELÁ, Renata, *Spolkový zákon v praxi některých brněnských fakultních spolků (1919–1952)*, Brno 1995.
- VODŇANSKÝ, František, *Náš zápas o III. sbor*, České Budějovice 1906.
- VONDRA, Václav, *Historie akciové tužkárny Grafo*, Výběr. Z prací historického klubu při jihočeskému muzeu v Českých Budějovicích 15, 1978, č. 2, s. 85–90.
- VONDRA, Václav, *Historie akciové tužkárny Grafo*, Výběr. Z prací historického klubu při jihočeskému muzeu v Českých Budějovicích 15, 1978, č. 4, s. 262–266.
- VONDRA, Václav, *Historie akciové tužkárny Grafo*, Výběr. Z prací historického klubu při jihočeskému muzeu v Českých Budějovicích 16, 1979, č. 1, s. 33–40.
- VONDRA, Václav, *Historie tužkárny Grafo*, Výběr. Z prací historického klubu při jihočeskému muzeu v Českých Budějovicích 16, 1979, č. 2, s. 113–118.
- VONDRA, Václav, *Průmysl*, in: Jiří Kopáček – Miroslav Novotný – Robert Sak – Milan Šilhan (edd.), *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006², s. 439–446.
- VOŠMIK, Lukáš, *Historie plaveckých sportů v jižních Čechách*, České Budějovice 1999 (bakalářská práce KTVS PF JU).
- VOŠMIK, Lukáš, *Vývoj plaveckých sportů v Jihočeském kraji od počátku do současnosti*, České Budějovice 2002 (diplomová práce KTVS PF JU).

- VYBÍRAL, Jindřich, *Století dědiců a zakladatelů: architektura jižních Čech v období historismu*, Praha 1999.
- WAIC, Marek (ed.), *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*, Praha 2004.
- WAIC, Marek (ed.), *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*, Praha 2007.
- WAIC, Marek, *Sokol v české společnosti*, in: Marek Waic (ed.), *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 215–228.
- WAIC, Marek (ed.), *Sokol v české společnosti 1862–1938*, Praha 1997.
- WAIC, Marek (ed.), *Sokol. Jeho vznik, vývoj a význam: mezinárodní konference, Praha, září 1997: sborník příspěvků*, Praha 1998.
- WAIC, Marek, *Rej těl v rytmu vlastenectví. Sokolské slety 1882–1938*, in: Taťána Petrasová – Pavla Machalíková (edd.), *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 26. – 28. 2. 2009*, Praha 2010, s. 51–58.
- WAIC, Marek, *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*, Praha 2013.
- WAIC, Marek, *Vztah Sokola k Němcům a turnerskému hnutí*, in: Anna Hogenová (ed.), *K problematice jinakosti. Sport, olympismus, nacionalismus a sjednocení Evropy*, Praha 2001, s. 204–209.
- WONESCH, Wenzel, *Deutsche Liedertafel in Budweis 1856–1926 – ein geschichtlicher Rückblick*, České Budějovice 1926.
- ZANÁŠKA, Vladimír, *Bruslení: z praxe pro praxi*, Písek 1929.
- ZEMANOVÁ, Ivana, *První desetiletí ČSR ve světle dvou jazyků českobudějovického tisku. Česko-německá komparace*, České Budějovice 2011 (diplomová práce HÚ FF JU).

VI. Seznam zkratk

Periodika

JSH	Jihočeský sborník historický
Výběr	Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích (do roku 1993)
	Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech (od roku 1994)

Archivní fondy

AM	Archiv města
OU	Okresní úřad České Budějovice (1820) 1850–1945 (1950)

Instituce

HÚ FF	Historický ústav Filozofické fakulty
JU	Jihočeská univerzita
UK	Univerzita Karlova
KTVS	Katedra tělesné výchovy a sportu
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
OV KSČ	Okresní výbor komunistické strany Československé
ONV	Okresní národní výbor

Spolky a organizace

AC Stadion	Athletic Club Stadion Č. Budějovice
BDT	Budweiser Deutscher Turnverein
BT	Budweiser Turnverein
ČLTK	Český Lawn-Tennis Klub
ČOS	Česká (Československá) obec sokolská
ČOV	Český výbor pro hry olympijské (Český olympijský výbor)
ČSLKH	Československá liga kanadského hokeje
ČSSH	Československý svaz hokejový
ČSSKH	Československý svaz kanadského hokeje
DeSK	Deutscher Sportklub
DEV	Deutscher Eislaufverein Budweiser

DFC	Deutscher Fussball Club
DHfL	Der Deutscher Hauptausschuss für Leibesübungen (Německý hlavní výbor pro tělesná cvičení)
DRL	Deutscher Reichsbund für Leibesübungen (Německý říšský svaz pro tělesná cvičení)
DSK	Dělnický sportovní klub
DSV	Deutscher Schwimmverein Budweis
DT	Deutscher Turnkreis
DTJB	Deutscher Turnverein Jahn Budweis
DTJ	Dělnická tělocvičná jednota
DTV	Deutscher Turnverband in Tschechoslowakei
FDTJ	Federace dělnických tělocvičných jednot
FIFA	Mezinárodní fotbalová federace
ISU	Mezinárodní bruslařská federace
JPT	Jednota proletářské tělovýchovy
LIHG	Mezinárodní federace ledního hokeje
NSDAP	National-sozialistische deutsche Arbeiterpartei
NSTSG	NS Turn und Sportgemeinde
SDTJ	Svaz dělnických tělocvičných jednot
SK	Sportovní klub
YMCA	Young Men's Christian Association

Jiné

č.	číslo
s.	strana
sign.	signatura
inv. č.	inventární číslo

VII. Seznam příloh

VII. 1. Tabulky

Tabulka č. 1

Vývoj počtu českého a německého obyvatelstva na území Českých Budějovic (1869–1950)

[Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005 I. díl, Praha 2006, s. 188; Josef GRULICH – Ivo HAJN, *Obyvatelstvo*, in: Jiří Kopáček – Miroslav Novotný – Robert Sak – Milan Šilhan (edd.), *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006², s. 365; Jiří PETRÁŠ, *Česko-německá problematika v Českých Budějovicích po skončení druhé světové války*, České Budějovice 2007, s. 27.]

23

Tabulka č. 2

Přehled tělocvičných a sportovních spolků vzniklých v letech 1862–1940

[SOA Třeboň, Policejní ředitelství České Budějovice; ŠTUMBAUER, Jan, *Dějiny spolkové tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích od poloviny 19. století do roku 1938*, Praha 1995 (habilitační práce FTVS UK).]

39

Tabulka č. 3

Počet platících členů českobudějovické turnerské jednoty (1863–1912)

[Turnverein Budweis, *Bericht des Deutschen Turnvereines in Budweis*, Budweis 1912, s. 67.]

58

Tabulka č. 4

Počty sokolských žup, jednot, členů a cvičenců (1892–1937)

[WAIC, Marek, *Sokol v české společnosti*, in: Marek Waic (ed.), *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 221, 227.]

64

Tabulka č. 5

Rozsah cvičebních hodin spolku Sokol I České Budějovice (1908)

[Tělocvičná jednota Sokol, *Památník Sokola Č. Budějovického: vydaný na oslavu čtyřicetiletého trvání a činnosti (1869–1909)*, České Budějovice 1909, s. 33.]

70

Tabulka č. 6

Dámské návštěvní hodiny na sokolské plovárně (1899–1902)

[Jihočeské listy 5, 1899, č. 57, s. 3–4; Jihočeské listy 6, 1900, č. 66, s. 4;
Jihočeské listy 7, 1901, č. 64, s. 3; Jihočeské listy 8, 1902, č. 68, s. 4.]

80

VII. 2. Textové přílohy

Příloha č. 1

[František VODŇANSKÝ, *Náš zápas o III. sbor*, České Budějovice 1906, s 6].

33

Příloha č. 2

[František SMITKA, *Státní převrat v Čes. Budějovicích a jihočeské sokolstvo*,
České Budějovice 1928, s. 20].

57

Příloha č. 3

[František RADA, *Když se psalo T. G. M.: České Budějovice v prvním desetiletí
republiky*, České Budějovice 1992].

79

Příloha č. 4

[Renata HEJTMANOVÁ, *Každodennost ve vzpomínkách spisovatelky
a českobudějovické rodačky Růženy Schwarzové*, České Budějovice 2007
(diplomová práce HÚ FF JU), s. 72].

80

Příloha č. 5

[Jihočeské listy 29, 1923, č. 57, s. 3].

84

Příloha č. 6

[Jihočeské listy 37, 1931, č. 59, s. 3].

86

Příloha č. 7

[Budweiser Zeitung 25, 1886, č. 5, s. 4].

92

Příloha č. 8
[Jihočeské listy 2, 1896, č. 5, s. 4]. 92

Příloha č. 9
[Renata HEJTMANOVÁ, *Každodennost ve vzpomínkách spisovatelky a českobudějovické rodačky Růženy Schwarzové*, České Budějovice 2007 (diplomová práce HÚ FF JU), s. 70]. 93

VII. 3. Obrazové přílohy

Mapa č. 1
Rozmístění sportovních zařízení ve městě (1862-1945)
[<https://www.google.com/maps>]. 111

Obrázek č. 1
Cvičení českobudějovických turnerů
[převzato z Jan ŠTUMBAUER, *Dějiny německé spolkové tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích od poloviny devatenáctého století do roku 1945*, České Budějovice 2014, s. 43]. 112

Obrázek č. 2
Německý turnerský náčelník na fotografii sokolského cvičiště
[SOKA České Budějovice, *Tělocvičná jednota Sokol I České Budějovice*, B 226, kniha č. 13]. 113

Obrázek č. 3
Dopis pražské tělocvičné jednoty Sokol českobudějovické městské radě (1879)
[SOKA České Budějovice, *AM České Budějovice (1852-1928)*, inv. č. 3948, sign. 8 5/31, kar. 422, Písemnosti týkající se spolku Deutscher Turnverein v ČB]. 114

Obrázek č. 4

Dopis pražské tělocvičné jednoty Sokol českobudějovické městské radě (1879)

[SokA České Budějovice, *AM České Budějovice (1852-1928)*, inv. č. 3948, sign. 8 5/31, kar. 422, Písemnosti týkající se spolku Deutscher Turnverein v ČB].

114

Obrázek č. 5

Studie na řešení Sokolského ostrova (1928)

[převzato z Jan ŠTUMBAUER, *Dějiny německé spolkové tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích od poloviny devatenáctého století do roku 1945, České Budějovice 2014, příloha 111*].

115

Obrázek č. 6

Plán Sokolského ostrova (1936)

[převzato z Jan ŠTUMBAUER, *Dějiny německé spolkové tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích od poloviny devatenáctého století do roku 1945, České Budějovice 2014, příloha 117*].

115

Obrázek č. 7

Situační plán městské plovárny (1877)

[SOkA České Budějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1464, desky č. 151, Plán plovárny v Českých Budějovicích].

116

Obrázek č. 8

Ideový plán městské plovárny varianta A, detail (1886)

[SOkA České Budějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1464, desky č. 151, Plán plovárny v Českých Budějovicích].

117

Obrázek č. 9

Ideový plán městské plovárny varianta B, detail (1886)

[SOkA České Budějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1464, desky č. 151, Plán plovárny v Českých Budějovicích].

117

Obrázek č. 10

- Situační plán sokolské plovárny (1923)**
 [Archiv Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice]. 118
- Obrázek č. 11
- Plavecké bazény na Sokolském ostrově (1933)**
 [Archiv Tělocvičné jednoty Sokol České Budějovice, *Pamětní kniha Sokola I*]. 119
- Obrázek č. 12
- Mezinárodní utkání v plavání Československo-Rakousko (1925)**
 [převzato z Jan ŠTUMBAUER, *Dějiny německé spolkové tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích od poloviny devatenáctého století do roku 1945*, České Budějovice 2014, příloha 204]. 119
- Obrázek č. 13
- Mezinárodní utkání v plavání Československo-Rakousko (1925)**
 [převzato z Jan ŠTUMBAUER, *Dějiny německé spolkové tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích od poloviny devatenáctého století do roku 1945*, České Budějovice 2014, příloha 204]. 119
- Obrázek č. 14
- Ideový plán městských lázní – hlavní průčelí, přízemí, první patro (1924)**
 [SOkA České Budějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1684, desky č. 115, Ideový plán městských lázní v Českých Budějovicích]. 120
- Obrázek č. 15
- Ideový plán městských lázní – hlavní průčelí, přízemí, první patro (1924)**
 [SOkA České Budějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1684, desky č. 115, Ideový plán městských lázní v Českých Budějovicích]. 120
- Obrázek č. 16
- Ideový plán městských lázní – hlavní průčelí, přízemí, první patro (1924)**
 [SOkA České Budějovice, *Sbírka map a plánů*, inv. č. 1684, desky č. 115, Ideový plán městských lázní v Českých Budějovicích]. 121

- Obrázek č. 17
Holandské brusle pro rychlojízdu
[převzato z Vladimír ZANÁŠKA, *Bruslení: z praxe pro praxi*, Písek 1929, s. 19]. 121
- Obrázek č. 18
Brusle pro krasobruslení – model Jackson Haines
[převzato z Vladimír ZANÁŠKA, *Bruslení: z praxe pro praxi*, Písek 1929, s. 21]. 121
- Obrázek č. 19
Brusle s opěrnými želízky – model Hercules Primus
[převzato z Vladimír ZANÁŠKA, *Bruslení: z praxe pro praxi*, Písek 1929, s. 27]. 122
- Obrázek č. 20
Ukázka připevnění brusle k botě
[převzato z Vladimír ZANÁŠKA, *Bruslení: z praxe pro praxi*, Písek 1929, s. 27]. 122
- Obrázek č. 21
Kluziště Sokola mezi mosty na Malši (po roce 1904)
[převzato z Jan ŠTUMBAUER, *Dějiny německé spolkové tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích od poloviny devatenáctého století do roku 1945*, České Budějovice 2014, příloha 6]. 123
- Obrázek č. 22
Hokejové mužstvo na kluzišti ČLTK v Č. Budějovicích
[převzato z Petr TUREK, *Kniha o jihočeském hokeji*, České Budějovice 1990, obrazová příloha]. 123
- Obrázek č. 23
Momentka z mistrovského utkání AC Stadion ČB – SK Č. Budějovice na sokolském stadionu (1929)
[převzato z Petr TUREK, *Kniha o jihočeském hokeji*, České Budějovice 1990, obrazová příloha]. 124

Obrázek č. 24

Zápas na slepém rameni Malše, AC Stadion – EKE Vídeň (1933)

[převzato z Petr TUREK, *Kniha o jihočeském hokeji*, České Budějovice 1990,
obrazová příloha].

125